

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Gyulaffi Lestár erdélyi emlékiró életműve

Bibor Máté

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Bibor Máté

Gyulaffi Lestár erdélyi emlékiró életműve

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Dr. Kulcsár Szabó Ernő DSc. egyetemi tanár

Magyar barokk irodalom doktori program

Vezetői: Dr. Kovács Sándor Iván (2007-ig), Dr. Orlovsky Géza CSc. egyetemi docens

A bizottság tagjai:

Dr. Horváth Iván DSc., egyetemi tanár, elnök

Dr. Oborni Teréz CSc., egyetemi docens, bíráló

Dr. Jankovics József CSc., osztályvezető, bíráló

Dr. Laczházi Gyula PhD., egyetemi adjunktus, titkár

Dr. Balázs Mihály Dsc., egyetemi tanár

Dr. Horn Ildikó PhD., egyetemi docens, póttag

Dr. Bartók István DSc., egyetemi docens, póttag

Témavezető:

Dr. Sárdi Margit CSc., egyetemi docens

Budapest, 2011

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés	5
1.1. Kutatástörténeti áttekintés	5
1.2. Források és vizsgálati módszerek	11
1.2.1. A forrásszövegek és átírási elveik	11
1.2.2. A személy- és a földrajzi nevek használata	12
1.3. A dolgozat célja és szerkezete	13
 2. Gyulaffi Lestár élete	 16
2.1. Az ősök és a család	16
2.1.1. Történelmi áttekintés	16
2.1.2. Az ősök	17
2.1.3. A család	21
2.2. Gyermek- és ifjúkora	25
2.2.1. Gyermekévek	25
2.2.2. A pártfogó	35
2.2.3. Ifjúkor	45
2.2.4. Erdélybe-kerülése	53
2.3. A Fejedelemség szolgálatában	58
2.3.1. Történelmi áttekintés	58
2.3.2. A kancellária alkalmazottja	62
2.3.3. A visszavonultság évei	107
2.3.4. A pálya vége	110
2.3.5. A magánember	112
2.3.6. Lakóhelye	113
2.3.7. Felekezeti hovatartozása	115
 3. „Meg-írta a’ maga ideje-béli Erdélyi dolgokat”	 118
3.1. Saját kezű kéziratok	118
3.2. Másolatban fennmaradt szövegek	120
3.3. Utalásokból ismert szövegek	122
3.4. A napló és az „elveszett” Mű	122

4. „nagy tudományu jó Haza-Fija”	126
4.1. Gyulaffi Lestár műveltsége	126
4.2. Gyulaffi Lestár könyvtárának maradványai	128
5. Összegzés	141
Köszönet	142
Időrendi áttekintés	143
Földrajzi nevek mai hivatalos alakja	173
Rövidítések jegyzéke	178
Fölhasznált irodalom	179
- Kézírtos források	179
- Nyomtatott és nyomtatott kiadásokból használt kézírtos források	180
- Szakirodalom	185

1. BEVEZETÉS

1.1. KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Gyulaffi Lestár nem tartozik a régi magyar irodalom alaposan földolgozott szerzői közé, pedig sem följegyzéseit, sem személyét nem felejtették el teljesen a halála után. Számos kéziratos bejegyzés – például egy 1689-ből való¹ – bizonyítja, hogy még a 17. század végén is használták jegyzeteit. Fennmaradt írásainak nagy része a 19. század óta nyomtatásban is hozzáférhető. Előbb csak hosszabb-rövidebb részleteket tett közzé belőle Kulcsár István,² illetve Jakab Elek,³ de még a század vége előtt – igaz, hogy több részletben – sor került csaknem az összes Gyulaffi Lestárhoz köthető szöveg kiadására. Szabó Károly az Egyetemi Könyvtárban található, általa ismert kéziratokat jelentette meg más gyűjteményekből és az úgynevezett *Bánfi-codex*ből származó másolatokkal kiegészítve a *Monumenta Hungariae Historica* sorozat *Scriptores* alsorozatának XXXI. kötetében.⁴ A Szabó Károly halálát követő évben, 1891-ben került az Egyetemi Könyvtárba az úgynevezett *Wenzel-Codex*. Néhány évvel később ebből jelentette meg Gyulaffi Lestár többi jegyzetét Szilágyi Sándor előbb a Történelmi Tárból,⁵ majd kisebb javításokkal a *Monumenta Hungariae Historica* sorozat *Scriptores* alsorozatának XXXIII. kötetében.⁶ A *Monumenta...* és a Történelmi Tár kiadási gyakorlatának fogyatékosságaitól a Szabó Károly és a Szilágyi Sándor által közzétett szövegek sem mentesek: többé-kevésbé hiányosak, sok bennük a pontosításra szoruló szöveghely, írásmódjuk következtelen, ráadásul meglehetősen át is szerkesztették az eredeti szöveget. Mindennek dacára egyelőre nélkülözhetetlenek egyrészt azért, mert újabb (és pontosabb) kiadás mindaddig nem készült, főleg pedig azért, mert Szabó Károly – és ezért nem lehet neki eléggé hálás a kutató – részben a főszövegbe illetve, részben pedig az általa a szövegközléséhez csatolt *Függelék*ben számos mára elveszett

¹ GYULAFI Lestár *Följegyzései*, bev., kiad. SZABÓ Károly, Bp., MTA, 1881 (MHH-S, 31), 28, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 14 recto.

² KULCSÁR István, *Krónika: A' mohácsi veszedelemtől a' bétsi békülésig Magyar országban, Erdélyben, Havasalföldön, és Moldovában történt dolgokról*, Pest, Trattner, 1805, 31–35, 43–47, 51–67.

³ Gyulaffy Lestár *följegyzése Dávid Ferencz fogsága s halála körülményeiről*, kiad. JAKAB Elek, Keresztény Magvető, 16(1876), 193–195.

⁴ GYULAFI, *Följegyzései*, i. m., 1–124.

⁵ GYULAFI Lestár *Történeti maradványai*, bev., kiad. SZILÁGYI Sándor, TT, 1893, 109–145, 193–231.

⁶ GYULAFI Lestár *Történelmi maradványai*, bev., kiad. SZILÁGYI Sándor, Bp., MTA, 1894 (MHH-S, 33), 1–80.

dokumentumot is közzétett.⁷ Ezek egy része föltehetően elégett, amikor 1944. október 13-án a visszavonuló német hadsereg fölgújtotta őrzőhelyüket, a bonchidai Bánffy-kastélyt. Fölbecsülhetetlen értékű és pótolhatatlan művelődés- és művészettörténeti emlékek, illetve történelmi források pusztultak el ekkor.⁸ Valószínűleg közöttük volt a Szabó Károly által *Bánfi-codex*nek nevezett, szerinte a 18. század végén vagy a 19. század elején másolt kötetes kézirat is.⁹ Ennek Szabó Károly által összeállított, Budapesten őrzött tartalomjegyzékét nemrég adta ki Sas Péter.¹⁰ Mindazonáltal van némi remény arra, hogy az úgynevezett *Bánfi-codex* nem semmisült meg, ugyanis a tűzvész után a kastély romjai közül egy ládányi és tizenöt zsáknyi régi iratot és könyvet sikerült kimenteni. Ezek egy része lappang, a többi Kolozsvárra került, de mindeddig még ez utóbbiakat sem sikerült azonosítani, mert a [Román] Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj) az anyag a legutóbbi időkig nem volt kutatható.¹¹

A gyűjteményes kézirat már említett tartalomjegyzéke száztizenhét tételt tartalmaz, de nem szerepel benne egy olyan dokumentum, amelyet pedig Szabó Károly az úgynevezett *Bánfi-codex*ből maga közölt.¹² Emellett egy sorszámozott, a huszonegyediket – föltehetően véletlenül – Szabó Károly megismételt. A száztizenhét (száztizenkilenc) tételből ő negyvennégyet publikált mint Gyulaffi Lestár által vagy Gyulaffi Lestárhoz írottat, de legalábbis vele kapcsolatosat. Minthogy ezek közül tizenkettőnek eredetije vagy egykorú – esetenként éppen Gyulaffi Lestár által készített – másolata is fennmaradt, összesen harminckét olyan van, ami *csak* az úgynevezett *Bánfi-codex*ből ismert. Ugyanakkor sajnos volt ebben a kéziratkötetben Gyulaffi Lestárnak három olyan írása is, amelyeknek szövege máshonnan nem ismert, de amelyeket érthetetlen okból Szabó Károly sem közölt, és amelyek így elveszettek tekintendők. (A kéziratokról a maguk helyén még esik szó.)

A kutatás számára még az úgynevezett *Bánfi-codex* eltűnésénél is nagyobb veszteség, hogy minden bizonnyal Gyulaffi Lestár naplója is megsemmisült a

⁷ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 22–23, 48–124.

⁸ KOVÁCS András, *Bonchida: Bánffy kastély*, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1995 (Erdélyi Műemlékek, 10), 14.

⁹ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái: Bevezetésül* = GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 3–11, hivatkozott rész: 11.

¹⁰ [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonchidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, [kiad. SAS Péter], MKsz, 124(2008), 58–61, kézirat: MTAK, Ms 5086/3.

¹¹ SAS Péter, *A bonchidai Bánffy-kastély egykori kéziratgyűjteménye*, MKsz, 124(2008), 56–61. – 2007 októberében, amikor legutóbb módomból volt Kolozsváron kutatni, az anyaghoz nem sikerült hozzáférnem.

¹² GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 61–62.

nagyenyedí református kollégiumban, amikor 1849. január 8-án a Ioan Axente Sever népvészér által fölheccelt barbár hordák elpusztították a várost.¹³ (A naplóról a maga helyén még lesz szó.)

A szélesebb olvasóközönségnek szánt, a helyesírást és a nyelvezetet többé-kevésbé a mindenkori „maihoz” igazító kiadványokban Gyulaffi Lestár írásaiból csak néhány szemelvény látott napvilágot. Különbőféle részletekkel kiegészítve, és némileg átszerkesztve olvasható egyik oknyomozó összefoglalása, amely arról szól, hogy hogyan szerezte meg Bocskay István a székelyek támogatását.¹⁴ Ennek reprint kiadása is megjelent.¹⁵ Emellett viszonylag nagy példányszámban hozzáférhető az 1590-es bécsi földrengésről szóló, rendkívül érdekes leírása.¹⁶ Sőt, egy évtizeddel ezelőtt Tóth István antológiájában megjelent két, eredetileg latin nyelvű versének műfordítása is.¹⁷ Egyik úti beszámolóját pedig – igaz, némileg rövidítve – kiadták románul.¹⁸

A jelenlegi ismeretek szerint Bod Péter *Magyar Athenasa* a legkorábbi irodalomtörténeti jellegű munka, amelyben Gyulaffi Lestár szerepel:

„GYULAFI LESTÁR EUSTACHIUS. Bátori Sigmond Fejedel. alatt Tanács Ur, nagy tudományu jó Haza-Fija, a’ ki mind a’ Keresztýén Királyokhoz ’s mind a’ Török Portára sokszor vólt Követségben. Meg-írta a’ maga ideje-béli Erdélyi dolgokat; a’ melly Históriával élt, ’s sokszor is hozza elő Bethlen Farkas a’ maga írásában. Ez azt írja, hogy 1566-dik eszt. olly nagy bősége vólt a’ Gabonának és Bornak Erdélyben, hogy az egész nyáron által Kolosvárt és Maros Vásárhellyen öt köből búzát adnának

¹³ KRIZBAI Jenő, *Nagyenyed: Bethlen Gábor Kollégium*, Kolozsvár, Utilitas, 1997 (Erdélyi Műemlékek, 28), 8.

¹⁴ GYULAFI Lestár, *Az széksélségnek Bocskai mellé való állásának bizonyos eredeti = Tűzpróba 1603–1613*, bev. BÍRÓ Vencel, Bp., Franklin, [1941] (Erdély Öröksége: Erdélyi Emlékirók Erdélyről, 3), 46–64, 189–190.

¹⁵ GYULAFI Lestár, *Az széksélségnek Bocskai mellé való állásának bizonyos eredeti = Tűzpróba 1603–1613* [...] bevezette BÍRÓ Vencel Franklin-Társulat kiadása Budapest, [reprint kiadás], Bp., Akadémiai, 1993 (Erdély Öröksége: Erdélyi Emlékirók Erdélyről, 3), 46–64, 189–190.

¹⁶ GYULAFI Lestár, *A bécsi földindulások: 1590. szeptember-október = Utazások a régi Európában: Peregrinációs levelek, útleírások és naplók (1580–1709)*, bev., jegyz., vál. BINDER Pál, Bukarest, Kriterion, 1976 (Téka), 40–47, 184–185.

¹⁷ GYULAFI Lestár, *Báthori Kristóf sírfelirata – Jöslat Lengyelország pusztulásáról, István király halála után* = TÓTH István, *A gyulafehérvári humanista költészet antológiája: „Költők virágoskertje”*, Bp., Accordia, 2001 (Hagyományörző Könyvek, 1), 108.

¹⁸ Lestár GYULAFI, [*Călătoria prin Moldova*] = *Călătoria străini despre țările Române*, III, ed. MARIA HOLBAN, M. M. ALEXANDERESCU-DERSCA BULGARU, PAUL CERNOVODEANU, București, Editura Științifică, 1971, 206–209.

egy forintot, és egy ejtel bort egy kis pénzen. A' melly hallatlan óltsóság; egy véka búza öt pénzen.”¹⁹

A szócikket nem fölösleges teljes terjedelmében idézni, mert egyrészt (a benne található tévedésekkel együtt) egy bő évszázadra – sőt, egyes esetekben azon túl is – meghatározta a Gyulaffi Lestárról szóló irodalmat. Másrészt az eredetiben is csak alig tizenkét soros közlemény majdnem fele Gyulaffi Lestár egy olyan följegyzésére hivatkozik, amely nem maradt fenn.

Mint azt már Szabó Károly megállapította,²⁰ Gyulaffi Lestár soha nem volt tanácsúr. Az is bizonyos, hogy nem járt sem „a' török Portára”, sem pedig általában véve „a Keresztény Királyokhoz”. Az viszont igaz, hogy „sokszor volt Követségben”, ám mindig csak az Erdély számára akkoriban különösen fontos Lengyelországban. Az is tény, hogy „Meg-írta a' maga ideje-béli Erdélyi dolgokat”, de az, hogy ezek a jegyzetek valamiféle művé (Históriává) álltak volna össze, nagyon kétséges. Viszont följegyzéseivel tényleg „élt, 's sokszor is hozza elő Bethlen Farkas a' maga írásában”, amint erről a maga helyén még lesz szó. A Bod Péter által némi nosztalgiával idézett mondat csakugyan olvasható Bethlen Farkasnál, aki a jelzett helyen az általa mágnásnak (!) nevezett Gyulaffi Lestár és mások ma már nem ismert följegyzéseire hivatkozik.²¹

Egy évtizeddel Bod Péter után Horányi Elek latin nyelvű munkájában némileg rövidítve az ő adatait ismételte meg.²² Nem tesz másként – igaz, németül – Johann Seivert sem, neki azonban egy fontos adalék is köszönhető. Hivatkozik ugyanis egy számára ismeretlen szerzőjű, az 1593-ban és az 1594-ben történeteket tárgyaló, *Gesta Sigismundi Bathori, Principis Transilvaniae* című műre. Ezt csak azért nem tartja Gyulaffi Lestár munkájának, mert a mű annyira elismerően ír Gyulaffi Lestárról, ahogyan ő nyilván nem nyilatkozott saját magáról. Valóban, az, hogy „vir amplissimae prosapiae, bene litteratus, et in obediundis legationibus prudens et industrius”, azaz 'jeles származású férfiú, jól ír és a külföldi követségekben jártas és tapasztalt', még ha

¹⁹ BOD Péter, *Magyar Athenas*, [Nagyszeben], s. typ., 1766 [1767], 95.

²⁰ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 4.

²¹ Wolfgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis Editio secunda Tomus secundus*, ed. Josephus BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, 1782, 158; ugyanez magyarul: BETHLEN Farkas, *Erdély története II.: A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571)*, ford. BODOR András, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., Enciklopédia – Kolozsvár, EME, 2002, 305.

²² Alexius HORÁNYI, *Memoria Hvngarorum et provincialium scriptis editis notorum [...] Pars II.*, Viennae, Loewen, 1776, 63–64.

igaz is, erős lenne önjellemzésnek.²³ Már Szabó Károly is úgy vélte, hogy a Johann Seivert által idézett mű Szamosközy István alkotásának egy általa nem ismert része lehetett.²⁴ Ezt a föltételezést Szekfű Gyula egyik filológiai tanulmányában²⁵ olyan alapos érvekkel támasztotta alá, hogy bizonyítottnak tekinthető. A Johann Seivert által idézett, Gyulaffi Lestárról szóló szövegrész egyébként majdnem szó szerint megtalálható a többek között Szamosközy István jegyzeteit használó Bethlen Farkasnál is.²⁶

Az úgynevezett *Wenzel-Codex*ben fennmaradt Gyulaffi Lestár-szövegek későbbi kiadója, Szilágyi Sándor 1858-ban, egy könyvismertetés kapcsán megfogalmazott tanulmányában még az először Bod Péter által közzétett tévedéseket ismétli meg.²⁷ Családtörténeti munkájában hasonlóképpen tesz Nagy Iván is.²⁸ Nekik ezért *akkor* aligha lehetett szemrehányást tenni. Ha viszont valaki Szabó Károly szövegközlésének kiegészítendő és pontosítandó, de alapvetően egyelőre meg nem haladható, 1881-ben megjelent bevezetése²⁹ után ír tanácsosságról, konstantinápolyi követségről stb., az aligha végzett alapos munkát.

Talán már a tervezett szövegkiadás előkészületei, illetve az Egyetemi Könyvtár kézirat-katalógusának³⁰ előmunkálatai közepette tette közzé valaki – föltehetően Szabó Károly vagy Szilágyi Sándor – Gyulaffi Lestárnak egy olyan jegyzetét,³¹ amely végül mindkét szövegkiadásból kimaradt.

Szilágyi Sándor csak rövid *Előszót*³² illesztett az általa *Wenzel-Codex*nek nevezett kötetes kéziratban fennmaradt Gyulaffi Lestár-szövegek közlése elé, és ebben meg sem említette munkájának legfőbb életrajzi hozadékát, nevezetesen azt, hogy Gyulaffi

²³ JOHANN SEIVERT, *Sechster Beitrag zur Gelehrten-Geschichte der Siebenbürgischen Unger und Szekler, Siebenbürgische Quartalschrift*, 7(1801)/1, 1–23, hivatkozott rész: 14–15.

²⁴ SZABÓ KÁROLY, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 9.

²⁵ SZEKFÜ GYULA, *Szamosközy műve az 1594 év eseményeiről*, *Századok*, 42(1908), 217–244.

²⁶ WOLFFGANGI DE BETHLEN [...] *Historia de rebus Transylvanicis. Editio secunda. Tomus tertius*, ed. JOSEPHUS BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, 1783, 61–62; ugyanez magyarul: BETHLEN FARKAS, *Erdély története III.: Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*, ford. BODOR ANDRÁS, jegyz. KRUPPA TAMÁS, szerk. JANKOVICS JÓZSEF, Bp., Enciklopédia – Kolozsvár, EME, 2004, 224.

²⁷ SZILÁGYI SÁNDOR, *Erdély irodalomtörténete különös tekintettel történeti irodalmára*, Budapesti Szemle, 2. folyam, 1(1858), 140–189, hivatkozott rész: 182.

²⁸ NAGY IVÁN, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IV, Pest, Ráth, 1858, 483.

²⁹ SZABÓ KÁROLY, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 3–11.

³⁰ ÁBEL JENŐ ET ALII, *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*, Bp., Typis Typographiae Universitatis Reg. Scient., 1881–1910, I–II.

³¹ [GYULAFFI LESTÁR], *Egy régi pestis recept*, [kiad. SZABÓ KÁROLY/SZILÁGYI SÁNDOR], *Századok*, 13(1879), 442, kézirat: ELTE EK, LEO 273, fol. 4 verso.

³² SZILÁGYI SÁNDOR, [Előszó] = *GYULAFFI Történeti maradványai*, i. m., 109–110; SZILÁGYI SÁNDOR, *Előszó* = *GYULAFFI Történelmi maradványai*, i. m., 3–4.

Lestár legalább egy évvel tovább élt, mint ahogy azt a Szabó Károly által kiadott szövegek alapján addig sejteni lehetett, és 1605. május 15–17. után „nem sokára” helyett csak valamikor 1606. június 10. után halt meg.

Nem vette figyelembe az új dátumot a Szilágyi Sándor mindkét szövegközlését említő, de alapvetően Szabó Károly bevezetését kivonatoló Szinnyi József egybekben korrekt, bár terjengős összefoglalása³³ sem. Valószínűleg az ő nyomán még manapság is fölbukkan az 1605-ös évszám Gyulaffi Lestár halálának dátumaként.

Irodalomtörténeti összegzések, így Horváth Cyrill,³⁴ Pintér Jenő³⁵ vagy éppen Varjas Béla, aki a „Spenót” vonatkozó részét³⁶ írta, Gyulaffi Lestárt éppen csak megemlíti. Sem Sebestyén Józsa könyvecskéje,³⁷ sem Bartoniek Emma kézirat gyanánt megjelent összefoglaló munkájának vonatkozó részlete³⁸ nem jelentett Gyulaffi Lestárral kapcsolatban előrelépést, Gernot Nussbächer viszont igen fontos adatokat tett közzé róla.³⁹ Ez utóbbiak a kolozsvári és a brassói városi számadáskönyvekből származnak. A kiadás szerepét növeli, hogy az eredeti anyag az utóbbi évtizedekben nemigen volt kutatható.⁴⁰ (Más, Gyulaffi Lestár kutatása szempontjából fontos, ma Romániához tartozó városok számadáskönyveinek vizsgálata az ottani levéltárak fokozatos megnyílásával és anyaguk számbavételével párhuzamosan lesz lehetséges.) Megemlítendő még Gecsényi Lajos egyik tanulmánya⁴¹, amely Gyulaffi Lestár tanulóéveiről közöl adalékokat. (Ezekről a maguk helyén még lesz szó.) Kifejezetten Gyulaffi Lestárral foglalkozó tanulmányok csak a 2000-es évek óta jelennek meg.

³³ SZINNYEI József, *Gyulaffi Lestár* = Uő., *Magyar írók élete és munkái*, IV, Bp., Hornyánszky, 1896, 130–134. hasáb.

³⁴ HORVÁTH Cyrill, *A régi magyar irodalom története*, Bp., Athenaeum, 1899 (A Magyar Irodalom Története, I), 665.

³⁵ PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom a XVI. században*, Bp., Stephaneum, 1930 (Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete, 2), 151.

³⁶ *A magyar irodalom története 1600-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964 (A Magyar Irodalom Története, I), 429.

³⁷ SEBESTYÉN Józsa, *Gyulaffi Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai*, Bp., Franklin ny., 1905 (Művelődéstörténeti Értekezések, 14).

³⁸ BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, bev. KLANICZAY Tibor, kiad. RITOÓK Zsigmondné, Bp., MTA Itt – MTAK, 1975, 541–542.

³⁹ Gernot NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, bev. K[ESERŰ] B[álint], Szeged, JATE, 1972 (Irodalomtörténeti Dolgozatok, 67), klny. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 10–11(1971), 37–42.

⁴⁰ 2007 októberében, amikor legutóbb módom volt Gyulaffi Lestárral kapcsolatban kutatásokat végezni, az eredeti anyaghoz nem sikerült hozzáférnem.

⁴¹ GECSÉNYI Lajos, *Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában a 16. század második felében*, Történelmi Szemle, 34(1992), 95–106.

1.2. FORRÁSOK ÉS VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

1.2.1. A forrásszövegek és átírási elveik

A dolgozat legfontosabb forrásai Gyulaffi Lestár ma ismert írásai, ezek nagy részének autográfja is fennmaradt. A sajátkezűek mindegyike Szamosközy István kéziratai között vészelte át az elmúlt bő négyszáz évet. A Gyulaffi Lestár-autográfok kisebb része a *Collectio Prayana* 58. és 59. kötetében, többségük egy Wenzel Gusztáv hagyatékában talált, már említett kötetes kéziratban került az Egyetemi Könyvtárba. Szilágyi Sándor, aki 1878-tól 1899-ben bekövetkező haláláig az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt, a köteteket szétszedette, és az azokban talált eredeti (vagy az ehhez a minősítéshez elég régen másolt) dokumentumokat az akkor újonnan létrehozott *Litterae et epistolae originales* (rövidítve: Litt. Orig. vagy LEO) gyűjteménybe sorolta át. Egy évszázaddal később, 1988-ban a különféle LEO-jelzeteken található részekből újra összeállították a Szamosközy István-kéziratot, és az a G 708 jelzetet kapta.⁴² Ennek G 708/A, G 708/B, G 708/C és G 708/D példánya tartalmazta Gyulaffi Lestár autográfjait is. Egy bő évtizeddel később, az ezredfordulón a G 708 jelzetű kézirat-kolligátumot megszüntették, tagjait visszaosztották korábbi LEO-jelzetükre. (Néhány esetben e korábbi jelzetet nem sikerült megállapítaniuk, ezek a dokumentumok a LEO 1523 jelzetre kerültek.)

Minthogy a *Monumenta...* és a Történelmi Tár kiadási gyakorlata mára elavult, Gyulaffi Lestárnak mindazon följegyzéseiből vett idézetek, amelyeknek ismert a sajátkezű kézírata, a dolgozatban betűhű átíratban szerepelnek. A föloldott rövidítéseket kurzív írás, a kiegészítéseket és a fordításokat szögletes zárójel, illetve a szokásos ' ' -jel, a magyarázatokat szögletes zárójelbe tett kurzív írás, a kihagyásokat szögletes zárójelbe tett három pont jelzi. Az eredetiben látható zárójelke az átíratban kerek zárójelként szerepelnek. A törölt szövegrészek hegyes zárójelbe kerültek. Ha egy szövegrészt nem sikerült elolvasni, akkor azt hegyes zárójelbe tett három pont jelzi. Ha a kézíratra nem történik hivatkozás, akkor annak lelőhelye jelenleg ismeretlen. (Ilyen

⁴² J. FODOR Adrienne, *A Szamosközy-kézirat könyvészeti leírása = Magyar nyelvű kortársi felfjegyzések Erdély múltjából: Szamosközy István történetíró kézírata: XVII. század eleje: A nyelvemlék betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, bev. E. ABAFFY Erzsébet, J. F. A., SINKOVICS István, jegyz., kiad. E. A. E., KOZOCSA Sándor, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1991 (A Magyar Nyelvtörténet Forrásai, 2), 10–12.

például az úgynevezett *Bánfi-codex*.) Ezekben az esetekben ma csak a nyomtatott kiadás áll rendelkezésre, így az átírás nem betűhű.

Nem Gyulaffi Lestártól származó dokumentumok esetében többnyire – lehetőleg minél újabb – nyomtatott kiadásokra történik hivatkozás. Ha egy ilyen forrást sikerült eredetiben is tanulmányozni, és nyomtatott kiadása nem bizonyult megbízhatónak, akkor természetesen annak átírata is betűhű.

Itt említendő, hogy a latin nyelvű szövegrészekről Mátyás-Rausch Petra készített nyersfordítást. A mások által készített áttüztetéseknel természetesen szerepel a fordító neve, kivéve a könyvbejegyzéseket, amelyek mindegyikét Szilágyi Emőke Rita fordította.

Az eredeti kéziratokról, könyvkötésekről, címlapokról és bejegyzésekről Láng Klára, Hajtmanszki Péter és a Román Akadémiai Könyvtár kolozsvári fiókjának (Biblioteca Academiei Romane – Filiala Cluj-Napoca) fényképezése készített – részben digitális – fotómásolatot, illetve mikrofilmet.

1.2.2. A személy- és földrajzi nevek használata

A család nevét sokféleképpen írták: Gyulafi, Gyulaffi, Gyulafy, Gyulaffy. (A Gy sokszor Gi-vel vagy Gj-vel szerepel.) Az írásmód következtelenségét mutatja, hogy a Gyulaffi Lestár fennmaradt írásainak túlnyomó többségét közlő *Monumenta...* XXXI. és XXXIII. kötetének címlapján „Gyulafy” olvasható, ugyanakkor Szabó Károly, illetve Szilágyi Sándor kiadásának belső címlapján „Gyulaffi”,⁴³ illetve „Gyulaffi”⁴⁴ szerepel, és ők bevezetőjükben is következetesen ezt az alakot használták.⁴⁵ (Szilágyi Sándor már a Történelmi Tárban megjelent szövegközlésének előszavában is így tett.)⁴⁶ A kettejük közötti különbség oka az lehet, hogy Szabó Károly a család névének a szakirodalomban máig szokásos alakját használta Gyulaffi Lestár esetében is. Szilágyi Sándor viszont valószínűleg fölfigyelt arra, hogy a család nevét Gyulaffi Lestár következetesen ffi-vel írta. Észrevehette azt is, hogy a Szabó Károly által függelékként közölt dokumentumok egyikén olvasható Gyulaffi Lestár sajátkezű

⁴³ GYULAFI, *Följegyzései*, i. m., 1.

⁴⁴ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 1.

⁴⁵ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 3–11; SZILÁGYI, *Előszó*, i. m., 3–4.

⁴⁶ SZILÁGYI, *[Előszó]*, i. m., 109–110.

aláírása, mégpedig ffi-vel.⁴⁷ Az előzőekből következően, és mert az azóta előkerült autográf aláírásokon is így látható, a dolgozatban – a címleírásokat és az idézeteket természetesen kivéve – mindvégig ez az alak szerepel.

A földrajzi (többnyire település-) nevek közül mindazok, amelyeknek van magyar nevük, ebben az alakban szerepelnek. Ebből a szempontból az egykori és jelenlegi nemzetiségi arányok vagy az, hogy az adott hely valamikor egyáltalán Magyarországhoz tartozott-e, teljesen közömbös. A Magyarország jelenlegi határain kívül található (vagy azon belüli, de időközben megváltozott nevű) helyszínek mostani hivatalos elnevezésének azonosítását a dolgozat végén lévő jegyzék segíti.

A családnévnek lehetőleg a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikonban*⁴⁸ található alakban és helyesírással, illetve a szakirodalomban ma szokásos módon szerepelnek. (Atlaszokra, fogalomtárakra, lexikonokra, szótárakra stb. a továbbiakban nem történik külön hivatkozás, azonban a *Szakirodalomban* természetesen ezek is megtalálhatók.)

Megjegyzendő még, hogy a dolgozatban az Oszmán Birodalom lakosai, elsősorban is a közülük a Kárpát-medencében katonáskodók – a tények durva, de elkerülhetetlennek tűnő leegyszerűsítésével – többnyire törökként szerepelnek.

Hasonlóképpen a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egyesítésével létrejött állam is Lengyelországgént kerül említésre.

1.3. A DOLGOZAT CÉLJA ÉS SZERKEZETE

Jelen disszertáció igyekszik mindazt magába foglalni, ami Gyulaffi Lestárról ma tudható. Ennek érdekében a *Bevezetést* és a benne olvasható *Kutatástörténeti áttekintést* követő, a dolgozat gerincét képező *kritikai életrajz*ba a korábbi kutatók eredményei mellett bekerült minden olyan Gyulaffi Lestárról szóló adat, amelyet az ő írásaiból, a vele kapcsolatos levelekből és oklevelekből vagy a róla megemlékező kortársak műveiből stb. az elmúlt években sikerült kideríteni. Az elsősorban Budapesten és Kolozsváron folytatott kutatások eredményeképpen számos régebbi tévedést lehetett javítani és több korábbi „fehér folt” is eltüntethető volt. Ugyanakkor

⁴⁷ GYULAFI, *Főjegyzései, i. m.*, 119, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/8, fol. 1 recto.

⁴⁸ *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2003–2010, I–X. – A lexikon jelenleg az „sz” betűnél tart.

néhány kérdésre csak a – remélhetőleg minél előbb folytatható – további kutatás adhat választ.

A dolgozat harmadik, „*Meg-írta a' maga ideje-béli Erdélyi dolgokat*” című része áttekinti, hogy mely forrásokból ismertek Gyulaffi Lestár fennmaradt szövegei, és ezeket röviden típusonként is tárgyalja. Ugyanakkor ezek vizsgálatát sem a magyar nyelvtörténet, sem a neolatin filológia, sem a stilisztika, sem pedig az irodalomelmélet szempontjából nem tartja feladatának.

A dolgozatot záró, „*nagy tudomány jó Haza-Fija*” című rész fölillantja Gyulaffi Lestár műveltségét, majd röviden kitér fennmaradt írásainak irodalmi jelentőségére és írói nyelvezetére. Emellett áttekinti Gyulaffi Lestár könyvtárának maradványait.

Egyes (al)fejezetek élén, illetve ott, ahol ez szükségesnek látszott, történelmi összefoglalók olvashatók. Ezek remélhetőleg megkönnyítik a korabeli események és folyamatok közötti eligazodást. Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül, hogy – magas rangú állami hivatalnok lévén – Gyulaffi Lestár, még ha magában a döntéshozatalban nem vett is részt, nagyon „közel volt a tűzhöz”. A történelmi háttér ismertetése a vonatkozó szakirodalom (esetenként szakemberek által írott minőségi ismeretterjesztő munkák) alapján történik.

A tulajdonképpeni disszertáció végén található *Összegzést Köszönetnyilvánítás*, majd pedig *Időrendi áttekintés* követi. Utóbbi az elsősorban a négykötetes kronológia vonatkozó részére⁴⁹ támaszkodva bemutatott történelmi eseményekkel párhuzamosan közli a Gyulaffi Lestárral történeteket, ezáltal könnyítve meg életének a korszakban való elhelyezését. Már esett szó a dolgozatban szereplő *Földrajzi nevek mai hivatalos alakjának* fölSOROLÁSÁRÓL, amelyet a *Rövidítések jegyzéke* követ. Végül a *Fölhasznált irodalom*, ezen belül a *Kézírtos források*, a *Nyomtatott és nyomtatott kiadásokból használt kézírtos források* és a *Szakirodalom* következik. Itt említendő, hogy az irodalomjegyzék és a lábjegyzetes hivatkozások – amennyire ez lehetséges volt – az *Irodalomtörténeti Közlemények* „házi szabványa”⁵⁰ szerint készültek.

Mindez hasznosíthatónak ígérkezik abban az egyelőre csak remélt esetben is, ha lehetőség nyílik Gyulaffi Lestár összes fennmaradt írásának modern kiadására. Minthogy a jelen dolgozat kifejezetten bölcsészdoktori értekezésnek készült,

⁴⁹ Magyarország történeti kronológiája, II, szerk. PÉTER Katalin, SOMOGYI Éva, Bp., Akadémiai, 1982, 361–432.

⁵⁰ KECSKEMÉTI Gábor, *Az ItK címleírási és jegyzetelési alapelvei = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003, 9–15.

természetesen mind szerkezetét, mind pedig szövevezését tekintve alaposan át kell dolgozni, és ki is kell egészíteni ahhoz, hogy egy majdani szövegkiadás bevezetése és jegyzetanyaga lehessen. Sajnos a szövegközlés előkészítése a jelenlegi előírások értelmében nem lehetett része a disszertációnak.

2. GYULAFFI LESTÁR ÉLETE

2.1. AZ ÖSÖK ÉS A CSALÁD

2.1.1. Történelmi áttekintés

Amikor 1556-ban Gyulaffi Lestár megszületett, alig több mint kétszáz év telt el azóta, hogy az oszmán törökök elfoglalták első európai birtokukat, Gallipolit (1352), és száz esztendő, hogy bevették Konstantinápolyt (1453). Az első magyar-török összecsapásra még I. Lajos uralkodása idején került sor 1365-ben. Az egyesült balkáni seregek rigómezei veresége (1389) következtében Magyarország közvetlenül határossá vált az Oszmán Birodalommal. Mind a Zsigmond király által, mind az I. Ulászló és Hunyadi János által vezetett keresztes sereg vereséget szenvedett a törököktől (Nikápoly, 1396, illetve Várna, 1444). A 15. században – az időnkénti, nevezetes magyar győzelmek dacára – a Balkán helyett egyre inkább a határvidék vált hadszínterré. 1521. augusztus 29-én a törökök bevették Nándorfehérvárt, az akkori Magyar Királyság déli határvárát. Napra pontosan öt esztendővel később volt a mohácsi csata. Újabb másfél évtized múlva, ugyanezen a napon a törökök elfoglalták Budát. Ezt követő hadjárataik eredményeként kialakult az a terület, nagyjából a Szigetvár–Fülel–Orsova háromszög, az úgynevezett „történelmi” Magyarország több mint egyharmada (körülbelül 40%-a), amelyet birodalmukhoz csatoltak. Ettől nyugatra a Magyar Királyság maradéka, keletre pedig egy frissen létrejött török-vazallusállam, az Erdélyi Fejedelemség terült el.⁵¹ Később a határok módosultak ugyan, komoly változásokra azonban egészen a 17. század második feléig kellett várni. Ilyenekre tehát – Eger és (Nagy)Kanizsa kivételével – a dolgozatban tárgyalt időszakban nem került sor.⁵²

⁵¹ Az egyes országrészek, különösen a Fejedelemség mindenkori határaitól: LUKINICH Imre, *Erdély területi változásai a török hódítás korában*, Bp., MTA, 1918, 1–211; BAK Borbála, *Magyarország történeti topográfiája: A honfoglalástól 1950-ig*, Bp., História – MTA TtI, 1997 (História Könyvtár: Monográfiák, 9/1), 1, 59–64, 109–111.

⁵² HEGYI Klára, *Egy világbirodalom végvidékein*, Bp., Gondolat, 1976 (Magyar História), 50–277; SZAKÁLY Ferenc, *A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526) = Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, szerk. RÜZSÁS Lajos, Sz. F., Bp., Akadémiai, 1986, 11–57; *Magyarország története 1526–1686*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 1987 (Magyarország Története Tíz Kötetben, 3), 101–283, 421–473, 605–929, 1022–1272, 1577–1636; *Magyarország története 1686–1790*, szerk. EMBER Győző, HECKENAST Gusztáv, Bp., Akadémiai, 1989 (Magyarország Története Tíz Kötetben, 4), 25–28, 87–89, 151–162; SZAKÁLY Ferenc, *Virágkor és hanyatlás: 1440–1711*, Bp., Háttér – Téka, 1990 (Magyarok Európában, 2), 31–44, 48–52,

2.1.2. Az ősök

Minthogy Gyulaffi Lestár kifejezetten büszke volt családjára és legalább másfél évszázadra visszamenőleg számon tartotta (fiági) őseit, nem lesz haszontalan röviden áttekinteni őket.

A Gyulaffi család a Rátót (Ratold, Rathold, Ratholth stb.) nemzetséghez tartozott. Ennek őse mind Kézai Simon *Gestája*⁵³, mind pedig a 14. századi krónikakompozíció⁵⁴ szerint a Nápoly közelében fekvő Casertából származó Rátót. Ő és Olivér még (Könyves) Kálmán király idejében, valószínűleg annak első felesége, – I. Roger szicíliai normann gróf korábban tévesen Busillának nevezett, valójában föltehetően Felícia nevű leánya – kíséretében jött Magyarországra 1097 tavaszán.⁵⁵

A nemzetség Bihar, Borsod, Gömör, Heves, Nógrád, Pest, Somogy, Veszprém és Zala megyében szerzett jelentős birtokokat, nevét ma is őrzi a Veszprém megyei Gyulaafirátót, a Pest megyei Vácrátót és a Vas megyei Rátót község. Terjeszkedése és elágazásai következtében több ágra oszlott. Minthogy Gyulaffi Lestár a Gyulaffi ágból származott, a továbbiakban csak arról lesz szó.⁵⁶

56–59, 68, 98–100, 108–137, 167–181, 208–225, 269–296; HEGYI Klára, *Megszálló törökök és kisebbségeik*, História, 13(1991)/2–3, 12–14; HEGYI Klára, *Délszlávok és magyarok: A hódoltság török várőrségei*, História, 17(1995)/3, 12–13; ENGEL Pál, KRISTÓ Gyula, KUBINYI András, *Magyarország története 1301–1526*, Bp., Osiris, 1998 (Osiris Tankönyvek), 86–87, 128–131, 154–158, 202–204, 207, 210–212, 258–261, 339–340, 370–374, 390–394, 407–419; HEGYI Klára, *A hódoltság világa: Török hadak a magyarországi hadszíntereken*, Rubicon, 11(2000)/5, 4–8; ENGEL Pál, *Szent István birodalma: A középkori Magyarország története*, Bp., Historia – MTA TtI, 2001 (Historia Könyvtár: Monográfiák, 17), 141–143, 173–174, 195–201, 234–235, 239–241, 243, 246–247, 251–252, 255–257, 274–275, 297–299, 303–307; PÁLFFY Géza, *A tizenhatodik század története = A magyar újkor története*, szerk. SZVÁK Gyula, s. l., Pannonica, 2007, 7–72; ÁGOSTON Gábor, OBORNI Teréz, *A tizenhetedik század története = A magyar újkor története*, szerk. SZVÁK Gyula, s. l., Pannonica, 2007, 73–139.

⁵³ „Post haec intrant Oliverius et Ratoldus tempore regis Kalomanni de regno Apulorum. De Caserta ortum habent.” szövegkiad.: Simonis de KEZA *Gesta Hungarorum*, ed. Alexander DOMANOVSKY = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Emericus SZENTPÉTERY, Bp., MTA – MTT, I, 1937, 129–194, idézett szakasz: 190; ugyanez magyarul: „Ezután, Kálmán király idejében jött Olivér és Ratold az apuliai királyságból. Casertából erednek.” KÉZAI Simon, *A magyarok viselt dolgai*, ford. BOLLÓK János = *A magyar középkor irodalma*, jegyz., kiad., vál. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Remekírók), 115–163, idézett szakasz: 159.

⁵⁴ „Generatio Oliverii et Ratoldi. Post hec intrant Oliverius et Ratoldus tempore regis Colomani de regno Apulorum. De Caserta ortum habent.” OSZK, Clmae 404, fol. 15 verso; szövegkiad.: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, ed. Alexander DOMANOVSKY = *Scriptores rerum Hungaricarum...*, i. m., 217–505, idézett szakasz: 299; ugyanez magyarul: *Képes Krónika*, ford. BOLLÓK János = *A magyar középkor irodalma*, i. m., 164–318, idézett szakasz: 197; hasonló kiad.: *Képes Krónika*, Bp., Helikon, 1987, I. – A kódex ugyanezen lapján, a P iniciálében látható Olivér és Rátót – természetesen fiktív – képe.

⁵⁵ *Magyarország története: Előzmények és magyar történet 1242-ig*, szerk. BARTHA Antal, Bp., Akadémiai, 1984 (Magyarország Története Tíz Kötetben, I), 948–949; KRISTÓ Gyula, *Magyarország története 895–1301*, Bp., Osiris, 1998 (Osiris Tankönyvek), 138.

⁵⁶ ENGEL Pál, *Középkori magyar adattár: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia*, CD-ROM, Bp., Arcanum Adatbázis – MTA TtI, 2001 (Arcanum Digitéka). –

A család legkorábbi biztosan azonosítható tagjának, az 1182-ben erdélyi vajdaként említett Leustáknak két fia ismert. Közülük a Rátót nevű 1203-ban somogyi ispán volt, a másikat Gyulának hívták. Utóbbi 1214-ben nyitrai ispán, 1219-től 1221-ig udvarispán (e tisztségben Bánk bán követte) és kevei ispán, 1221-ben mosoni ispán, 1222-ben bihari ispán, 1228-ban pohárnokmester és mosoni ispán, 1230-ban erdélyi vajda, 1234-től 1235-ig szlavón bán, végül 1235-től 1239-ig országbíró és emellett csanádi, majd kevei ispán is volt.

Az, hogy Leusták unokája, akit Balduinnak hívtak, Rátót vagy Gyula fia volt-e, jelenleg nem ismert. (A csak később megjelenő Gyulaffi családnév az utóbbi eshetőségre enged következtetni.) Balduin 1229-ben mint poroszló (pristaldus) tűnik föl írott forrásokban. 1233-tól 1238-ig pohárnokmester, 1240-től 1244-ig vasi ispán, 1244-ben nyitrai ispán, végül 1247-től 1254-ig pohárnokmester és bányai ispán volt.

Az ő egyik fia, aki szintén a Balduin nevet viselte, 1275-től 1283-ig zalai ispán volt, és (Gyulafi)Rátóton is voltak birtokai. Itt az ugyancsak a nemzetséghez (de annak nádori ágához) tartozó Mátyás váci püspök, későbbi esztergomi érsek, aki a muhi csatában halt meg, 1239 körül a premontrei rend számára megalapította a nemzetségi monostort.⁵⁷ Ennek romjai a faluban ma is láthatók. Minthogy már a 16. század első felében elnéptelenedett⁵⁸, Gyulaffi Lestár aligha járt benne.

Egy másik kolostornak, a bakonyszentjakabinak csak 1308-tól biztosan a Gyulaffiak a kegyurai. Föltételezhető azonban, hogy – néhány nemzedékkel korábban – az alapítók is ők voltak. A kolostor 1263-ban már biztosan létezett, és már akkor a pálosoké volt. Romjai Sáska falu közelében találhatóak. Tekintve, hogy csak 1563 körül néptelenedett el,⁵⁹ nem kizárt, hogy Gyulaffi Lestár gyermekként megfordult benne.

(I.) Balduin egy másik fiát, Istvánt, 1274-ben már néhaiként említik, leszármazottai nem voltak. A harmadik ismert fivér, Gyula, aki 1278-ban országbíróként szerepel a forrásokban, 1305 előtt meghalhatott, hiszen feleségét, Csák nembéli Kingát ekkor özvegyeként említik. Az ő egyik fiukról, akit szintén Gyulának hívtak, 1291 és 1315 között vannak adatok. Biztosan meghalt 1323 előtt, mert özvegye, Verner leánya Klára

Minthogy a következő családtörténeti áttekintés 1512-vel bezárólag ezen alapul, a továbbiakban csak a többi fölhasznált irodalmat jelöli külön jegyzet.

⁵⁷ PÁMER Nóra, *A gyulafirátóti középkori premontrei monostor feltárása*, VMMK, 6(1967), 239–246.

⁵⁸ F. ROMHÁNYI Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon: Katalógus*, s. l., Pytheas, 2000, 54.

⁵⁹ ZSIRAY Lajos, *A bakonyszentjakabi pálos kolostor*, Műemlékvédelem, 21(1977), 148–152; GUZSIK Tamás, *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*, Bp., Mikes, 2003, 43–45, 222.

ekkor már másnak a felesége. Ugyanekkor említik Chuta nevű leányukat, aki Domoszlói Gergelyhez ment férjhez. (Fiuk nem volt.)

Gyula és Kinga másik gyermekét, Demetert 1291-ben említik. 1300-ban ugyanő a tatárjárás után épített csobánci vár első név szerint ismert tulajdonosaként szerepel. Már egy 1255-ös ítéletével, amelyet a diszeli nemesek és a (Gyula)Kesziben lakó királyi udvarnokok közötti perben állítottak ki, említi az előbbieknél egy a hegyen épülőfélben lévő kőházát. Ezt több kutató is a csobánci várral azonosítja, habár a hegyen kifejezetten várat csak 1272-ben és 1296-ban említenek oklevelek, és e két alkalommal nem szólnak annak tulajdonosáról. Mindazonáltal megkockáztatható az a feltételezés, hogy az említett diszeli nemesek azonosak a későbbi Gyulaffi családdal,⁶⁰ és a vár építtetői (I.) Balduin fiai, Gyula és (II.) Balduin. Az, hogy nem csak Gyulának, hanem Demeternek sem voltak fiági leszármazottai, azért lényeges, mert így Csobáncot unokatestvéreik, (II.) Balduin fia Lőrinc gyermekei, János (Gyulaffi Lestár szépapjának édesapja, †1363 előtt) és László (1355-ben diósgyőri és dédesi várnagy, 1355-től 1360-ig barsi ispán) örökölték.⁶¹ Ők 1324-ben adományokkal látták el az őseik által ismeretlen időpontban alapított tálodi pálos kolostort, amelyet másfél évszázad múlva, legkésőbb 1480-ban obszerváns ferencesek vették át.⁶² A kolostor romjai Nagyvázsony és Pula között ma is megtekinthetők. Elnéptelenedése 1543-ban kezdődött,⁶³ és legkésőbb egy évezed múlva ért véget. 1552-ben ugyanis az épületet – a (nagy)vázsonyi pálos és a lövöldi (városlódi) kartauzi monostorral együtt – környékbeli magyar urak (köztük Gyulaffi Lestár nagybátyja, Gyulaffi László), stratégiai okokra hivatkozva fölrobbantották.⁶⁴ Így természetesen Gyulaffi Lestár is legfőljebb csak romjait láthatta.

Amint az az eddigiekből kitűnhetett, Gyulaffi Lestár ősei az Árpád-kor második és az Anjou-kor első felében magas tisztségeket viseltek: akadt közöttük erdélyi vajda, királyi pohárnokmester, királyi udvarbíró és számos ispán is. A 14. század végére a család elveszítette országos jelentőségét, méltóságait. Így a 15. századra – Csobánc birtokosaként – a Gyulaffi család egyike lett a Dunántúl középnemes családjainak. A vár tucatnyi faluból álló uradalmuk székhelye, földesúri központ volt. Ebből a bő száz

⁶⁰ KOPPÁNY Tibor, SÁGI Károly, *Csobánc*, Bp., Pannonia, 1965 (Műemlékeink), 6–8.

⁶¹ KARÁCSONYI János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3/1, Bp., MTA, 1901, 3–7.

⁶² GUZSIK, *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*, i. m., 71–75, 226.

⁶³ *Veszprém megye régészeti topográfiája: A veszprémi járás*, szerk. ÉRI István, Bp., Akadémiai, 1969 (Magyarország Régészeti Topográfiája, 2), 182.

⁶⁴ ÉRI István, *Nagyvázsony*, Bp., Pannonia, 1969 (Műemlékeink), 53.

évből viszonylag kevés adat maradt fenn róluk. Az őket említő oklevelek jelentős részét (1300, 1378, 1383, 1389, 1400) hatalmaskodásokkal, mások birtokainak földülésával vagy jogtalan használatával kapcsolatban állították ki.⁶⁵

A már említett Lőrinc fia János gyermeke volt a forrásokban 1364 és 1418 között szereplő Gyula mester, Gyulaffi Lestár szépapja. Neki első feleségétől, Hahóti Katalintól három gyermeke ismert. Második feleségét, Anglist 1426-ban már mint özvegyét említik. Utóbbtól, Gyulaffi Lestár szépanyjától, legalább öt gyermeke született, köztük a forrásokban 1426 és 1453 között szereplő László. Ő, tehát Gyulaffi Lestár ükapja biztosan meghalt 1468 előtt, mert ekkor már néhaiként említik. László nevű fia, akit Gyulaffi Lestár is említ,⁶⁶ és aki az ő dédapja volt, 1468 és 1474 között szerepel írott forrásokban. Az ő özvegye, Gersei Pető Katalin és egyik, akkor még kiskorú fia, János 1491. július 22. előtt – Kinizsi Pál iránti bizalomból – Csobáncba hívatta Leányfalusi Ágoston somlói várnagyot,⁶⁷ hogy az a várat megvédje. Ő Csobáncot megerősítette, majd pedig távozása előtt – ura, Kinizsi Pál engedélyével – ideiglenesen átadta Gersei Pető Jánosnak, az özvegy várúrnő fivérének.⁶⁸ Minderre azért volt szükség, mert Habsburg Miksa, hogy apjának, III. Frigyesnek I. (Hunyadi) Mátyással kötött örökösödési szerződését érvényesítse, betört az országba. A későbbi császár hadai több környékbeli várat elfoglaltak, de Csobáncot végül meg sem ostromolták.⁶⁹ Mindeközben a környéken irreguláris csapatok is garázdálkodtak, az egyik egy kiugrott tihanyi szerzetes (!) vezetésével.⁷⁰ Két okból sem volt tehát fölösleges Gyulaffi Lestár dédanyjának intézkedése. A fentiekből az is következik, hogy Gyulaffi László és Gersei Pető Katalin másik, Jánosnál idősebb, István nevű fia (Gyulaffi Lestár nagyapja) ekkor nem Csobáncban élt.

⁶⁵ KOPPÁNY, SÁGI, *Csobánc, i. m.*, 8–9.

⁶⁶ GYULAFFI *Történelmi maradványai, i. m.*, 52, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 87 verso.

⁶⁷ ZSIRAY Lajos, *Leányfalvi Ágoston, Kinizsi Pál várának építész, Műemlékvédelem*, 19(1975), 204–206.

⁶⁸ BÉKEFI Remig, *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*, Bp., Magyar Földrajzi Társaság, 1907 (A Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei 3/1/3), 276.

⁶⁹ KOPPÁNY, SÁGI, *Csobánc, i. m.*, 9–10.

⁷⁰ Ludovicus TUBERO, *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, bev., ford., jegyz., kiad. BLAZOVICH László, SZ. GALÁNTAI Erzsébet, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1994 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 4), 170–173, 343.

2.1.2. A család

A Jagellók uralkodása idején, majd a kettős királyság időszakában számos, korábban kis befolyással bíró nemes jutott nagy hatalomhoz. A magyarság 16–17. századi történelmében meghatározó szerepet játszó családok jelentős része ekkor emelkedett föl a köznemesek közül. Bár a már említett és a forrásokban 1512-ig adatolt Gyulaffi István 1507-ben királyi táblabíró volt, és – elsősorban házasságai révén – birtokait is sikerült növelnie, ennek sem politikailag, sem gazdaságilag nem lett folytatása. A Gyulaffiak nem tartoztak az elitváltás haszonélvezői közé, sőt a török előrenyomulás következtében egyre inkább elszegényedtek, és családi várukat is csak nehezen tudták fönntartani. Ábrahámon (Ábrahámhegy), (Balaton)Henyén, (Balaton)Rendesen, (Balaton)Szepezden, Csörgön (elpusztult falu Kapolcs közelében), Dabason (elpusztult falu Sáska közelében), Dióslápán (elpusztult falu Szentgáloskér közelében), Felsőörsön, (Gyula)Kesziben, (Káptalan)Tótiban, Kőbölkúton (elpusztult falu Nemesgulács közelében), Lovason, Monoszlón, (Nemes)Gulácson, Raposkán, Ráksón (elpusztult falu Taliándörögd közelében), Sáskán, Tagyonban, Tapolcán, Tomajban, (Zala)Halápon és Zánkán fekvő jobbágytelkeik után egyre kevesebb adót lehetett beszedni, sőt az összeírásokban az újratelepítések ellenére egyre több szerepel közülük szegényként, pusztaként vagy éppen fölégettként.⁷¹ Gyulaffi Lestár egyik nagybátyja, Gyulaffi László viszont a törökök elleni magyarországi harcokban szerzett hírnevének köszönhetve Erdélyben kapott tisztségeit és birtokát.

Visszatérve Gyulaffi Lestár nagyapjára, az általa is említett⁷² Gyulaffi Istvánra, neki első feleségétől, az először 1499-ben említett Rozgonyi Dorottytól legalább hat gyermeke született (Ferenc, Katalin, Dorottya, Zsófia, Potentiana, Anna). Többi gyermeke (László, János, Sára, György, Boldizsár és Zsigmond) második feleségétől, az 1528-ban említett Fácscy Katalintól származik.⁷³

⁷¹ *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, bev., szerk. MAKSAJ Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai: Forráskiadványok, 2/16), 997; PÁKAY Zsolt, *Adalékok a balatonfüredi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696)*, bev., kiad. VERESS D. Csaba, VMMK, 18(1986), 317–326; PÁKAY Zsolt, *Adalékok a tapolcai és sümegi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696)*, bev., kiad. VERESS D. Csaba, VMMK, 17(1984), 233–271. – A forrásokban Tomajként szereplő falut Maksay Ferenc a mai Badacsonytomajjal, Pákay Zsolt (és Veress D. Csaba) a mai Lesencetomajjal azonosítja.

⁷² *GYULAFFI Történelmi maradványai*, i. m., 52, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 87 verso.

⁷³ NAGY Iván, *Magyarország családai*, i. m., 480–485. – Mivel a családtörténeti áttekintés második, 1512 utáni része ezen alapul, a továbbiakban csak a többi fölhasznált irodalmat jelöli külön jegyzet. Minthogy erről a korszakról újabb, megbízható összefoglalás az elmúlt másfél évszázadban nem jelent meg, számos adat bizonytalan, és nem zárhatóak ki a jelzettekén túli tévedések sem.

Gyulaffi Lestár apai nagynénjei és nagybátyjai közül Ferencet és Annát 1512-ben, Dorottyt 1512-ben és 1528-ban, Györgyöt 1520-ban, Zsigmondot 1528-ban, Boldizsárt 1539-ben említik, róluk egyéb adatot nem sikerült találni. A forrásokban először 1512-ben szereplő Gyulaffi Katalin férje Petróczy Pál lett, az először ugyanakkor említett Gyulaffi Zsófia pedig Amade Péterhez ment feleségül. (Az a Gyulaffi Zsófia, aki a 16. század végén Bársony Jánosnéként szerepel, valószínűleg nem azonos vele. Ő egy későbbi nemzedék eddig nem azonosított tagja lehet.) Gyulaffi Lestár Sára nevű nagynénjének első férje Horvatinovics Bertalan, második házastársa Ludbregi Turóczy István volt. Az 1512-ben és 1528-ban említett Gyulaffi Potentiana vázsonykői Horváth Ferenchez ment nőül. Egyikőjük gyermekeit sem sikerült biztonsággal azonosítani, de valószínű, hogy vázsonykői Horváth Gáspár az utóbbiak fia volt.

Gyulaffi Lestár László nevű nagybátyjának – akiről később még lesz szó – ismeretlen nevű első felesége volt legidősebb fia, István anyja. A Gyulaffi Lestár által is említett⁷⁴ Gyulaffi István felesége Thurzó Orsolya (később Ghyczy Ferencné) volt. Esetleges gyermekeknek nem sikerült nyomára bukkanni.

Visszatérve a nagybácsira, Gyulaffi László második házastársa a Gyulaffi Lestár által is említett⁷⁵ Forgách Margit volt. Neki első házasságából volt egy fia, a később – elsősorban Bojti Veres Gáspár és Kemény János, illetve MórícZ Zsigmond „írói munkásságának” eredményeként – híres-hírhedtté vált,⁷⁶ Gyulaffi Lestár által is sokszor említett Imreffy János. Gyulaffi László és Forgách Margit közös gyermekei közül Zsigmond fiatalon meghalhatott, hiszen Gyulaffi László meg sem említi a végrendeletében.⁷⁷ Gyulaffi Erzsébet valószínűleg nem ment férjhez, vagy legalábbis házasságára utaló adatot nem sikerült találni. Gyulaffi Fruzsina Homonnai Drugeth Gábor felesége lett. Az ifjabb Gyulaffi Lászlónak, mint Bocskay István erdélyi főkapitányának és a fejedelmi tanács tagjának,⁷⁸ jelentős szerepe volt Erdély történetében. Gyulaffi Lestár sokat írt erről az unokatestvéréről, sőt egy helyütt⁷⁹ családját is említi. Az ifjabb Gyulaffi László Széchy Katalint vette feleségül.

⁷⁴ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 52, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 87 verso.

⁷⁵ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 52, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 87 verso.

⁷⁶ NAGY László, *A „feleségkiáruló Kurafi János”* = N. L., *Botránykövek régvolt históriáinkban*, Bp., Akadémiai, 1997, 179–213.

⁷⁷ *Gyulaffy László végrendelete*, közli K[OMÁROMY András], TT, 1911, 594–598.

⁷⁸ TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Bp., Akadémiai, 1980 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai: Hatóság- és Hivataltörténet, 3/6), 27.

⁷⁹ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 51, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 84 verso.

Gyermekeik közül Gyulaffi Máriának csak neve ismert. Gyulaffi Borbála első férje Kapy András, a második Barcsay Zsigmond volt. Gyulaffi Zsuzsanna először Wesselényi Pálhoz, majd Liszti Ferenchez ment nőül. Egyetlen fiuk az apjához és apai nagyapjához hasonlóan szintén tanácsúr Gyulaffi Sámuel, kövári kapitány, Doboka és Közép-Szolnok vármegye főispánja volt,⁸⁰ és Bethlen Annát vette feleségül.

Nagy Iván – nyilvánvalóan tévesen – az ő fivérükként, azaz Gyulaffi Lestár nagybátyjaként emlékezik meg⁸¹ Gyulaffi Mihályról, holott ő Gyulaffi Lestár testvére volt. (Mihály nevű nagybátyjáról nincs adat.) Valószínűleg téves Nagy Ivánnak az a föltételezése is, hogy a Borsod vármegye 1505. évi követeként szereplő Gyulaffi Ferenc nagybátyja volt Gyulaffi Lestárnak.⁸² Az igaz, hogy Gyulaffi Lestárnak volt ilyen nevű nagybátyja, de ő 1505-ben még túl fiatal lehetett egy ilyen megbízatáshoz. A követ életkoránál fogva egy korábbi generáció eddig nem azonosított tagja lehetett.

Gyulaffi Lestár édesapja, Gyulaffi János (1507–1559. szeptember 1. után) 1528-ban mint Csobánc, Dióslápa (elpusztult falu Szentgáloskér közelében), (Gyula)Keszzi, Lad, Raposka és Tomaj (rész)birtokosa tűnik föl írott forrásban. Későbbi oklevelek és összeírások (balaton)henyei, (balaton)rendesi és monoslói birtokait is említik.⁸³ 1533-ban vette feleségül Devecseri Choron Dorottyát (1522–1590). Házasságuk negyedszázada alatt legalább hét gyermekük született, közülük valószínűleg Gyulaffi Lestár volt a legifjabb. (A szülőkről később még lesz szó.)

Gyulaffi Lestár egy ismeretlen nevű, 1589-ben említett leánytestvére Pethő Lászlóhoz ment nőül, Gyulaffi Katalin pedig Horváth Ferenc felesége lett. Egyikőjük gyermekeiről sem sikerült adatot találni. Írott forrásban 1574-ben szerepel Gyulaffi György, akinek Tahy Annával kötött házasságából egy Katalin nevű leány (Kígyósi Ferencné) és két fiú született. Gyulaffi Lestár eme unokaöccsei közül Gyulaffi Miklós Szatmár(németi) váranak alkapitánya és Szatmár megye alispánja volt, első feleségét Pethő Zsuzsának, a másodikat Bay Erzsébetnek hívták. A Dunántúlon maradt Gyulaffi Kristóf 1605-ben Sümegnél Bocskay István hadainak fogságába esett,⁸⁴ de később kiszabadult. (Megmenekülésében talán szerepe lehetett erdélyi generálissá lett

⁸⁰ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata, i. m.*, 27.

⁸¹ NAGY Iván, *Magyarország családai, i. m.*, 481, 483.

⁸² NAGY Iván, *Magyarország családai, i. m.*, 483.

⁸³ *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, i. m.*, 979.

⁸⁴ PETTHŐ Gergely, *Rövid magyar kronika [...] Kassán, Nyomtatattott az Akademiai betükkel 1753. Esztend, [reprint kiadás], Bp., Dharma, 1993, 168; Woffgangi [!] de BETHLEN [...] Historia de rebus Transsylvanicis. Tomus sextus et vltimvs nunc primum e manuscripto editus, ed. Josephus BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, 1793, 306.*

unokatestvérének, az ifjabb Gyulaffi Lászlónak. Mások ugyanis nem voltak ilyen szerencsések, Újlaky Lajos veszprémi püspököt például a felkelők fejszével fejezték le a sümegi várban.⁸⁵) Gyulaffi Kristóf Pogrányi Zsófiát vette feleségül. Leszármazottaik már nem voltak Gyulaffi Lestár kortársai. Már említett, Gyulaffi Mihály nevű bátyjáról (†1573) később esik szó. Az először 1574-ben említett Gyulaffi Andrásnak 1583-ban a király Szatmárban részbirtokokat adományozott. Feleségétől, rosályi Kún Annától legalább két gyermeke született. Katalin nevű leányuk 1619-ben lukafalvi Zarka Pálnéként szerepel; Mihály nevű fiukról, Gyulaffi Lestár egyik unokaöccséről, aki apjához hasonlóan Szatmárban élt, még lesz szó. Az ő utódaik már Gyulaffi Lestárnál később éltek.

Fiágon a család mindhárom – dunántúli, erdélyi és szatmári – ága a 18. században halt ki.

A családi címer a nemzetség címerének változata. Ez utóbbi eredetileg egy hársfalevél volt. Ez okból Csoma József, a krónikás hagyománnyal látszólag szembeszállva, fölvetette annak lehetőségét, hogy a nemzetség germán eredetű, mert „a régi magyar heraldikában alig találunk másik czímert, mely az ősgermán jeleget annyira magán viselné, mint a Ratholdok hárslevele.”⁸⁶

Az, hogy a nemzetség esetleg germán eredetű, és az, hogy ősei egy dél-itáliai normann uralkodó leányának kíséretében érkeztek Magyarországra, természetesen nem zárja ki egymást. Viszont teljesen valószínűtlen az az elgondolás, amely szerint a Gyulaffiak a Kézai nyomán a hét vezér egyikének tartott Gyula leszármazottai, és így a család erdélyi eredetű. Mindez csak azért érdemel említést, mert szerepel a Gyulaffi Lestárnál körülbelül másfél évtizeddel fiatalabb Pethő Gergely egy évszázadon belül öt kiadást megélt, a 17. és a 18. században nagy hatású *Rövid magyar krónikájában*.⁸⁷ (Maga Gyulaffi Lestár viszont – legalábbis fennmaradt írásaiban – nem szól a 15. század előtt élt őseiről, így erről a kérdésről sem.)

A címernek a 14. századig számos változata volt, amelyek közös jellemzője csupán az egy vagy több hársfalevél. A következő két évszázadban kialakultak a nemzetség egyes családjainak címerei. Ekkor a hárslevél(ek) már egy gallyból nő(nek) ki, és az eredeti címerkép a legkülönbözőbb elemekkel bővült. Gyulaffi Lestár egyik fivérének,

⁸⁵ DOMINKOVITS Péter, „Egy nemzetek leven...”: *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején*, Bp., Martin Opitz, 2006, 57.

⁸⁶ CSOMA József, *Magyar nemzetségi címerek*, Bp., MTA, 1904 (A Magyar Nemzetségek a XIV. Század Közepéig, 3/2), 146.

⁸⁷ PETTHŐ, *Rövid magyar kronika*, i. m., 14.

Gyulaffi Györgynek 1588-ból fennmaradt címerén a vízszintes faágból kinövő hárslevél szára lebegő koronán van áthúzva. Az ő dédunokája, (VII.) Gyulaffi László 1695-ben I. Lipóttól a grófi ranggal együtt kapott címerének 2. és 3. mezőjében a gallyból két tölgylevél között egy makk nő ki, ami már alig utal a nemzetség eredeti címerére, a vörös pajzsban elhelyezkedő arany hársfalevélre.⁸⁸

Nincs adat arról, hogy Gyulaffi Lestárról valamilyen kép készült volna. Bármilyen őt ábrázoló tárgynak eddig még csak a nyomára sem sikerült bukkanni.

2.2. GYERMEK- ÉS IFJÚKORA

2.2.1. Gyermekevek

Gyulaffi Lestár szüleinek csaknem összes életrajzi adatát és szinte mindent, ami az ő gyermekkoráról ma ismert – föltehetően az ő elmondása alapján – Szamosközy István írta rá latinul Gyulaffi Lestár egyik beszédének félíg üresen maradt hátoldalára.⁸⁹ Szamosközy István jegyzete teljes terjedelmében itt következik:

„De Eustachio Giulaffi

Fuit in schola caesarea Viennae 1573

Nascitur parens Eustachij, Joannes Giulafi, patre Stephano, matre N. anno *domini* 1507. Fuit *annorum undecim cum* Lutherus coepit contra Pontificinos concionari, 1517.

Mater Eustachij, filia fuit magnifici Andreae Cyrom de Deuechier in ordine *secunda*

Nascitur mater Eustachij 1522

Nubit Joanni Giulaffi, 1533, <...> *cum* esset *annorum* 12.

Moritur pater Eustachij Joannes 1559

Moritur mater Eustachij, in Czondorff, 1590.

Capitur Babocha à türcis 1556, eoque ipso anno Franciscus Nadasdi nascitur.

Anno sequenti idest 1557. Babocha à nostris recuperatur, eoque anno natus est Eustachius Giulaffi, ipso die Eustachij, idest, 20 Septembris

⁸⁸ CSOMA, *Magyar nemzeti címerek, i. m.*, 146–154; H. G. D., *A kihalt rátóthi Gyulaffy-család eredeti grófi diplomája és címere*, Turul, 11(1893), 153–154.

⁸⁹ SZAMOSKÖZY István *Történeti maradványai: 1542–1608*, kiad. SZILÁGYI Sándor, IV, Bp., MTA, 1880 (MHH-S, 30), 63, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 69 verso.

Capta arce Hegiesd à türcis mater <mater> cum Eüstachio, ex arce Czobancz, viüente adhuc Valentino Magyar, cum esset <...> adhuc annorum püer biennalis, et 5 mensium, ad Zigliget migraüit. Inde ad Kemend, hinc ad Körmönd”

Azaz:

’Gyulaffi Lestárról

1573-ban a császári iskolában volt Bécsben.

Lestár apja, Gyulaffi János az Úr 1507. évében született, apja István, anyja N. Tíz éves volt 1517-ben, amikor Luther a pápaság ellen kezdett szervezkedni.

Lestár anyja a második rendbéli nagyságos Devecseri Choron András lánya volt.

Lestár anyja 1522-ben született.

12 éves volt, amikor Gyulaffi János 1533-ban feleségül vette.

Lestár apja, János 1559-ben halt meg.

Lestár anyja Czondorff-ban halt meg 1590-ben.

A törökök 1556-ban elfoglalták Babócsát, ugyanabban az évben született Nádasdy Ferenc.

A következő évben, 1557-ben, a mieink visszaszerezték Babócsát; ugyanabban az évben született Gyulaffi Lestár, éppen Lestár napján, azaz szeptember 20-án.

Miután a törökök elfoglalták Hegyesd várát, az anya Csobánc várából, mivel Magyar Bálint még élt, Lestárral, a két éves és öt hónapos gyermekkel Szigligetre menekült. Onnan Kemendre, onnan Körmendre.’

Az idézett szöveg nagyon adatgazdag, ugyanakkor néhány téves vagy legalábbis annak látszó dátum olvasható benne. Ezt egyrészt az okozhatja, hogy a benne szereplő adatok egy része a rögzítéskor már viszonylag régi volt, de szerepet játszhat benne az is – amiből szintén következhetnek hibák –, hogy föltehetően *szóbeli* közlés alapján készült. Valószínűtlen ugyanis, hogy egy ilyen tartalmú, Gyulaffi Lestár által neki átadott följegyzést Szamosközy István csak lemásolt volna, miközben tucatszám őrzött meg Gyulaffi Lestártól kapott más iratokat. Ez utóbbiak között volt Gyulaffi Lestár 1594. december 15-én Krakkóban, III. (Wasa) Zsigmond lengyel király előtt elmondott szónoklatának autográf javításokat is tartalmazó, saját kezű kézírata,⁹⁰ amelynek félig üres utolsó oldalára írta le Szamosközy István az idézett szöveget. Ebből következik

⁹⁰ GYULAFI, *Följegyzései, i. m.*, 95–98, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 68 recto–69 verso.

jegyzetének terminus post quemje: biztosan Gyulaffi Lestárnak a követségből való hazatérése, azaz 1595 áprilisának közepe után készült.

Legalább néhány esetben az akkori és a mai évszámok eltérését az magyarázhatja, hogy a kora újkorban egyidejűleg – akár ugyanannál a szerzőnél is – több időszámítás volt használatban, többféle (például márciusi, szeptemberi, karácsonyi stb.) évkezdéssel. A problémát bonyolítja XIII. Gergely pápa 1582. október 4/15-i naptárreformja, amelyet a Magyar Királyságban 1588-ban, az Erdélyi Fejedelemségben pedig 1590-ben vezettek be, de használata nem lett azonnal általános.⁹¹

A Szamosközy István által megörökített első adat, tehát az, hogy Gyulaffi Lestár '1573-ban a császári iskolában volt Bécsben', teljes mértékben megfelel a valóságnak. Éppen csak az érthetetlen, hogy miért ez az évszám szerepel, amikor Gyulaffi Lestár – amint arról még szó lesz – 1571-től 1574-ig volt az alsó-ausztriai tartományi iskola diákja.

Az az állítás, hogy 'Lestár apja, Gyulaffi János az Úr 1507. évében született', azért problematikus, mert ő nem szerepel a fél tucat testvérét felsoroló 1512-es oklevélben. Ugyanakkor elírásról szó sem lehet, hiszen 'Tíz éves volt 1517-ben, amikor Luther a pápaság ellen kezdett szervezkedni'. (Az viszont előfordulhat, hogy ez a második mondat csak Szamosközy István „értelmező” kiegészítése, és Gyulaffi János mégis 1512 után született.)

Abból, hogy 'apja István, anyja N.' kiderül, hogy Gyulaffi Lestár (vagy csak Szamosközy István?) nem emlékezett az apai nagyanyja nevére, ami igencsak föltűnő, még azt feltételezve is, hogy – kései gyermek lévén – nem ismerte személyesen. Nem ez az egyetlen ilyen eset: nem emlékezett pártfogó-nagybátyja első feleségének nevére sem (vagy csak nem tartotta fontosnak, hogy leírja?), a második asszonynak csak családnévét rögzítette,⁹² fiuk – tehát az ő unokatestvére – feleségének nevét pedig eltévesztette. (Ez utóbbit egy későbbi kéz kijavította.)⁹³ Ezek után nem meglepő, hogy anyai nagyszülei közül Gyulaffi Lestár csak nagyapját nevezi meg: 'Lestár anyja a nagyságos Devecseri Chorón András lánya volt'. Igaz, személyesen őt biztosan nem ismerte, hiszen Devecseri Chorón András (az 1510-es években a veszprémi püspök familiárisa, 1521-től 1526-ig veszprémi alispán, 1529-től veszprémi főispán, 1534-ben zalai főispán, 1524-től 1537-ig sümegi, emellett 1530-tól 1542-ig veszprémi várnagy,

⁹¹ SZENTPÉTERY Imre, *A kronológia kézikönyve*, kiad. GAZDA István, Bp., Könyvtérkétesítő, 1985 (Tudománystár, 15), 58.

⁹² GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 52, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 87 verso.

⁹³ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 51, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 84 verso.

később az ugoi és a somlói vár birtokosa, 1549-ben 432,5 jobbágyporta ura) öt évvel az ő születése előtt, 1551 őszén meghalt.⁹⁴ A Devecseri Choron András által – családjának korábbi udvarházát kibővítve – az 1520-as évek közepén emelt reneszánsz várkastély többszörösen átépítve ugyan, de ma is áll.⁹⁵ Jelenleg a devecseri Városi Könyvtár működik benne.

A következő adatok ('Lestár anyja 1522-ben született. 12 éves volt, amikor Gyulaffi János 1533-ban feleségül vette') ellenőrzése más forrásból nem sikerült, de nincs ok kétségbe vonásukra. Mindazonáltal föltűnő, hogy – ha az évszámok helytállóak – Devecseri Choron Dorottya az esküvő idején még nem érte el a házasság alsó korhatárát, amely akkor leányok számára (betöltött) 12 év volt.⁹⁶ Ő pedig – ha csakugyan 1522-ben született és tényleg 1533-ban volt a lakodalom – még legfőljebb csak a tizenkettedik évében járt. Férjének ilyen problémái nem voltak, hiszen – ha valóban 1507-ben született – ő már 25–26 éves, tehát nagykorú volt. A kettejük közötti másfél évtizedes korkülönbség első házasságukat kötők között az adott korban szokatlanul nagy volt ugyan, de azért nem számított rendkívülinek.⁹⁷ (Semmilyen nyoma nincs annak, hogy Gyulaffi Jánosnak *ne* Devecseri Choron Dorottya lett volna az első felesége.)

Arról, hogy 'Lestár apja, János 1559-ben halt meg.' egyéb forrást nem sikerült találni. Ez év szeptember 1-én még biztosan élt, mert Gyulaffi Lászlónak ekkor Csobáncból keltezett levelében még élőként szerepel.⁹⁸ Halálának körülményei egyelőre ismeretlenek, de lehet, hogy annak a balesetnek a következtében vesztette életét, amelyről egy – másodkézből származó, de hivatalos körülmények között tett – tanúvallomás szól. A vizsgálatot egy birtokper kapcsán folytatták le, a tanúkihallgatások 1639. március 19-én zajlottak Gyulakesziben. A vallomásoknak a kérdés szempontjából érdekes része:

⁹⁴ *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, i. m., 905, 926, 994; VARGA Szabolcs, *A devecseri Choronok*, Fons, 8(2001), 259–310.

⁹⁵ KOPPÁNY Tibor, *Devecser: Esterházy-kastély*, Bp., Tájak Korok Múzeumok Egyesület, 1992 (Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára, 448), 2–7; Uő., *A devecseri kastély = Reneszánsz látványtár: Virtuális utazás a múltba*, szerk. BUZÁS Gergely, OROSZ Krisztina, VASÁROS Zsolt, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 508–523.

⁹⁶ PÉTER Katalin, *Házasság a régi Magyarországon: 16–17. század*, Bp., L'Harmattan, 2008 (Múltidéző Zsebkönyvtár), 57.

⁹⁷ PÉTER, *Házasság a régi Magyarországon*, i. m., 58.

⁹⁸ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény*, kiad. KOMÁROMY András, TT, 1911, 537–564, hivatkozott rész: 550–551.

„Második tanu: ns. Szarka Lukács, szolgabíró, dergicsei lakos, 51 éves, édes atyja Szarka Balázstól többek közt hallotta, hogy mikor Veszprémben a török lakott, eljött Csobáncz alá bajt vívni, Gyulaffy László vívott meg vele s úgy »öklelte az töröket«, hogy meghalt; Gyulaffy János az ablakból nézte s »úgy rántotta az fejét az ablakban, hogy beszakadott.«”.⁹⁹

Gyulaffi Lászlónak erről a bajviadaláról eddig nem sikerült adatot találni, de való igaz, hogy 1552. június 1-től 1566. június 30-ig, tehát a kérdéses időben is, Veszprém török kézen volt.¹⁰⁰

Arról, hogy 'Lestár anyja Czondorff-ban halt meg 1590-ben.' Devecseri Choron Dorottya temetése kapcsán lesz még szó. Kérdés, egyelőre sajnos megválaszolatlanul, inkább az lehet, hogy ő mikor, hogyan és miért került az eddig a Moson megyei Zuránnal más néven Zarándfalvával azonosított településre, hiszen a legutóbbi ezt megelőző róla szóló adat az, hogy 1573 februárjában a Zala megyei Kemenden és Szentgyörgyváron tartózkodott. Az persze igaz, hogy a Devecseri Choronoknak korábban voltak birtokaik a környéken, de maga Zurány az óvári (mosonmagyaróvári) királyi-kamarai uradalom része volt.

Az előbbieik miatt fölvetődik annak lehetősége, hogy a Szamosközy István által „Czondorff” alakban rögzített településnév valójában nem Zurányra, hanem a Sopron megyei Csóronfalvára, azaz Tschurndorfra vonatkozik, amely jelenleg Veperd (Weppersdorf) része. Csóronfalvát – más településekkel, így például Kishársfalvával (Lindgraben) együtt – az 1560-as években Gyulaffi Lestár anyai nagybátyja, Devecseri Choron János alapította az általa 1555-ben megvásárolt kaboldi (Kobersdorf) uradalom területén. Ezt az ő halála (1584. november 8.) után leányai, Anna és Margit, örökölték.¹⁰¹ Nagyon is elképzelhető, hogy – bár egymással pereskedtek az örökségen – ők adtak otthont idősebb nagynénjüknek, Devecseri Choron Dorottyanak, aki talán már fivére életének vége felé is ott élt. (A részben éppen Devecseri Choron János által reneszánsz kastéllyá átépített határvár némileg barokkizálva ma is áll Kaboldon.)

Semmi sem utal arra, hogy Gyulaffi János halála után Devecseri Choron Dorottya ismét férjhez ment volna. Ellenkezőleg, minden jel arra mutat, hogy a 36–37 évesen

⁹⁹ VÉGHELY Dezső, *Életrajzi adatok I.: Gyulaffy (III.) László életéhez*, Századok, 3(1869), 497–499, idézet szakasz: 498.

¹⁰⁰ HUNGLER József, *A török kori Veszprém*, Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1986 (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 4), 47–72.

¹⁰¹ VARGA, *A devecseri Choronok*, i. m., 290–298.

társ nélkül maradt asszony az életéből hátra lévő több mint három évtizedet özvegyen töltötte. Ez középf- és kismemesi körökben – már csak anyagi okokból is – ritkaságszámba ment, és általában a meghalt házastárs megbecsülésének, a hozzá való ragaszkodásnak a jele volt.¹⁰²

Szamosközy István följegyzésének következő mondatai azért fontosak, mert – legalábbis látszólag – napra pontosan megadják Gyulaffi Lestár születési idejét. 'A törökök 1556-ban elfoglalták Babócsát, ugyanabban az évben született Nádasdy Ferenc. A következő évben, 1557-ben, a mieink visszaszerezték Babócsát; ugyanabban az évben született Gyulaffi Lestár, éppen Lestár napján, azaz szeptember 20-án.' A ma használatos naptár szerint Babocsa elfoglalása, illetve Nádasdy Tamás és Kanizsáy Orsolya fiának, a „Fekete Bég”-nek a születése is 1555-ben történt. Babócsát alig egy évvel később, azaz 1556-ban sikerült visszafoglalni, amiből az következik, hogy *Gyulaffi Lestár 1556-ban született*, tehát az eddigi „hivatalos” adatnál egy évvel korábban. (Mindez természetesen a Szamosközy István által följegyzett többi évszámot is kérdésessé teszi, de a közülük ellenőrizhetőeknél semmilyen további eltérést nem sikerült találni.)

Gyulaffi Lestár valószínűleg a ma már meglehetősen romos és a munkálatok 1953-as megkezdése óta is csak kis részben föltárt csobánci várban¹⁰³ vagy esetleg a család elpusztult, és ezeitig régészetiileg nem kutatott gyulakeszi udvarházában¹⁰⁴ született 1556-ban, Szent Eustachius¹⁰⁵ (magyarosan Leusták, Lesták, Lestyán vagy Lestár) napján. Elnevezésében ezen kívül szerepet játszhatott az is, hogy korábban nemzetségének több tagját hívták így. Nem zárható ki az sem, hogy szülei valamilyen kapcsolatban voltak a számos környékbeli faluban, így például Bagotán (elpusztult falu Csáford közelében), (Balaton)Edericsen, Barbán, Batykon, (Csab)Rendeken, Csáfordon (ma Zalaszentgrót része), Dabroncban, Dergecsen (elpusztult falu Dabronc közelében), Kisváárhelyen, Nagygörbőn, Szentgerolton (Zalaszentgrót), Végeden (Zalavégen), (Zala)Udvarnokon birtokos¹⁰⁶, szintén ezt a már akkor is ritka

¹⁰² PÉTER, *Házasság a régi Magyarországon*, i. m., 51, 118.

¹⁰³ NOVÁKI Gyula, „Gondolják, látják az várnak nagy voltát”: *Néhány gondolat egy tanulmánykötet kapcsán*, Castrum, 2(2006)/2, 87–93; KOPPÁNY András, *A csobánci vár 2007. évi kutatása*, Castrum, 4(2008)/1, 155–157.

¹⁰⁴ *Veszprém megye régészeti topográfiája: A keszthelyi és a tatolcai járás*, szerk. SÁGI Károly, Bp., Akadémiai, 1966 (Magyarország Régészeti Topográfiája, 1), 57–58.

¹⁰⁵ JACOBUS de Voragine, *Szent Euszták*, ford. BÁRCZI Ildikó = J. V., *Legenda aurea*, jegyz., mutatók, szerk., utószó, vál. MADAS Edit, Bp., Helikon, 1990 (Harmonia Mundi Könyvek), 265–268.

¹⁰⁶ *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, i. m., 997; PÁKAY, *Adalékok a tatolcai és sümegi járás török kori történetéhez*, i. m., 235–271.

keresztnevet viselő Hagymássy Lestárral, Bocskay István feleségének, Hagymássy Margitnak édesapjával.¹⁰⁷

Mint hogy a nyugati egyházban a középkorban Szent Euszták napja november 2-án vagy – ritkábban – 3-án volt, és az ünnep csak később került át szeptember 20-ra,¹⁰⁸ fölvetődik annak lehetősége, hogy Gyulaffi Lestár november elején született, a kéziratban azonban jól olvashatóan látható a „20 Septembris” meghatározás. Csakhogy az is lehetséges, hogy ez már Szamosközy István „értelmező” hozzáfűzése. Föltűnő ugyanis, hogy Gyulaffi Lestárnak a följegyzés végén olvasható életkorában a hónapok száma szeptemberi születésnap esetén nem stimmel, hiszen akkor áprilisban X éves és *hét* hónaposnak kellett lennie. Novemberi világrajövetellel számolva viszont pontosan kijön az ott szereplő X éves és öt hónapos életkor. (Az évek ugyanitt említett számáról még lesz szó.) Ugyanakkor – bár kevésbé valószínű – természetesen az is lehetséges, hogy Csobáncot csak másfél-két hónappal a törököknek a közvetlen környéken való megjelenése után hagyták el, és így mégis szeptember 20. a helyes dátum.

Szamosközy István följegyzésének utolsó sorai tartalmazzák mindazt, ami Gyulaffi Lestár gyermekkoráról ma ismert: 'Miután a törökök elfoglalták Hegyesd várát, az anya Csobánc várából, mivel Magyar Bálint még élt, Lestárral, a két éves és öt hónapos gyermekkel Szigligetre menekült. Onnan Kemendre, onnan Körmendre.'

Amint arról Ormányi Józsa sümegi várkapitány még aznap beszámolt Nádasdy Tamás nádornak,¹⁰⁹ a törökök 1561. április 16-ról 17-re virradó éjjel, tehát nagyjából másfél évvel Gyulaffi János halála után, elfoglalták a Zala megyei magyar végvárvonal közepén fekvő, Csobáncsal szomszédos Hegyesd várát, amely azután portyáik kiindulópontja lett. A környék magyar várainak őrségét messze fölülmúló számú katonájuk állomásozott itt.¹¹⁰ Özvegy édesanyja ekkor a kisgyermek Gyulaffi Lestárral együtt, Magyar Bálint fonyódi és szigligeti várkapitány¹¹¹ segítségével a közeli Szigligetre menekült. Onnan a valamivel távolabbi Kemendre, majd pedig a Vas megyei Körmendre vezetett útjuk. Az, hogy – legalábbis átmenetileg – éppen Magyar Bálint fogadta be őket, azért föltűnő, mert alig pár évvel korábban, 1557–1558-ban a

¹⁰⁷ HORN Ildikó, *Bocskai István a Báthoryak udvarában*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica, 13(2008)/2, 47–56.

¹⁰⁸ JACOBUS de Voragine, *Legenda aurea*, i. m., 265. – Madas Edit lábjegyzete.

¹⁰⁹ *Magyar levelek a XVI. századból I–III*, kiad. KOMÁROMY András, TT, 1907, 130–160, hivatkozott rész: 132–133.

¹¹⁰ KÖPPÁNY, SÁGLI, *Csobánc*, i. m., 15–17.

¹¹¹ TAKÁTS Sándor, *Palonai Magyar Bálint* = T. S., *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Bp., Genius, 2s. dat., 227–257.

csobánci vitézek valóságos magánháborút vívtak a szigligeti várnéppel. A látszólagos ellentét magyarázata lehet, hogy a szigligetieknek nem Gyulaffi János embereivel, hanem fivérének, a vele igencsak ambivalens viszonyban lévő Gyulaffi Lászlónak katonáival volt konfliktusuk. A szövegből úgy tűnik, hogy mások, például a többi gyerek, nem tartottak a menekülőkkel, Gyulaffi Lestár föltehetően édesanyjával kettesben (esetleg néhány szolgálával és szolgálóval) hagyta el Csobáncot. Ennek az lehet az oka, hogy testvérei minden jel szerint jóval idősebbek voltak Gyulaffi Lestárnál.

Eddig nem sikerült kideríteni, hogy meddig maradtak a még romjaiban is eléggé látványos Szigligetben.¹¹² Az sem tisztázott, hogy ekkor mennyi időt töltöttek az eddig csak kissé kutatott, alig fölismerhető kemendi várbán,¹¹³ ahonnan föltehetően 1565-ben vagy nem sokkal azután tovább mentek Kőrmendre. Itt a mai kastély helyén álló, de annál valamivel kisebb várat¹¹⁴ 1565-ben váltotta vissza a Tarnóczyaktól a nekik húsz évvel korábban elzalogosító korábbi tulajdonosa,¹¹⁵ Erdődy Péter. Ő korábban kapcsolatban állt Gyulaffi Lestár anyai nagypapjával, Choron Andrással. Erdődy Péter halála (1567. április 26.)¹¹⁶ után Kőrmend még évtizedeken át leszármazottai volt, akik – legalábbis egy ideig – vélhetően nem kifogásolták Devecseri Choron Dorottya és Gyulaffi Lestár ott létét. Erre lehet következtetni abból, hogy saját magával kapcsolatban Gyulaffi Lestár nem említ sem szentgyörgyvári, sem második kemendi tartózkodást. Ha ez a feltételezés igaz, akkor 1571 őszén ő Kőrmendről kerülhetett Bécsbe. Alig másfél esztendővel később, 1573 februárjában viszont édesanyja a Zala megyei Szentgyörgyváron és Kemenden tartózkodott. Devecseri Choron Dorottya ugyanis az év február 6/7-én az előbbi helyen találkozott Gyulaffi Lestár egyik bátyjával,¹¹⁷ egy héttel később pedig az utóbbiból keltezett egy levelet.¹¹⁸ Ezt

¹¹² KOZÁK Károly, *A szigligeti [felső] vár 1965–66. évi feltárása = Magyar műemlékvédelem 1967–1968*, Bp., Akadémiai, 1970 (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, 5), 229–244; GERE László, *Előzetes jelentés a szigligeti alsó vár feltárásáról*, Műemlékvédelmi Szemle, 1994/2, 33–47.

¹¹³ NOVÁKI Gyula, *A kemendi vár*, Zalaegerszeg, s. ed., 1960 (A Göcseji Múzeum Közleményei, 6), klny. *A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960*, szerk. SZENTMIHÁLYI Imre, Zalaegerszeg, Zala megye Tanácsa V.[égrehajtó] B.[izottságának] Művelődési Osztálya, 1960, 97–106.

¹¹⁴ MENTLÉNYI Klára, *A körmendi Bathyány kastély helyszíni kutatásának eddigi eredményei = A Bathyányak évszázadai: Tudományos konferencia Kőrmenden 2005. október 27–29.*, bev. R. VÁRKONYI Ágnes, szerk. NAGY Zoltán, Kőrmend – Szombathely, Kőrmend Város Önkormányzata, 2006, 355–368.

¹¹⁵ TÓTH István György, *Kőrmend a kora újkorban (1526–1809) = Kőrmend története*, szerk. SZABÓ László, Kőrmend, Kőrmend Önkormányzata, 1994, 98–179, hivatkozott rész: 99.

¹¹⁶ BENDA Borbála, *Erdődy Péter = A monyorókeréki Erdődy család tagjainak névsora (17.század)*, <http://bendaborbala.uw.hu/Erdodycsalad/ErdodyPeter00.html> . [Legutóbb letöltve 2011. május 13-án 11:20-kor.]

¹¹⁷ GYULAFI, *Főljegyzései*, i. m., 15, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 17 verso.

magyarázhatja, hogy Kemend 1403-tól pusztulásáig a Gyulaffiakkal rokonságban álló Gersei Petőké volt,¹¹⁹ akik akár hosszabb ideig is vendégül láthatták Devecseri Choron Dorottyát. Az eddig föl nem tárt, a felszínen ma már alig látható szentgyörgyvári vár¹²⁰ 1478-tól/1479-től volt a Báthoryaké, majd pedig – Nádasdy Ferencnek 1575-ben Báthory Erzsébettel kötött házassága következményeként – a Nádasdyaké lett.¹²¹ Minthogy a Gyulaffiak legkésőbb 1571-től kifejezetten jó viszonyban voltak a Báthoryakkal, elsősorban Báthory István erdélyi vajdával, Báthory Erzsébet nagybátyjával, érthető volna, hogy egy Gyulaffi-özvegyet hosszabb-rövidebb időre befogadtak egy számukra nem különösebben fontos várukba. Ugyanakkor természetesen az is lehetséges, hogy a szentgyörgyvári és a második kemendi tartózkodás csak átmeneti volt, és Gyulaffi Lestár édesanyja továbbra is Körmenden élt. Sőt az sem kizárt (bár családi ellentétek miatt kevésbé valószínű), hogy miután Hegyesdet sikerült visszafoglalni, visszatért(ek) Csobáncba. Minderről egyelőre nincs további információ, és Devecseri Choron Dorottyáról az a legközelebbi (éppen Szamosközy István most tárgyalt följegyzésében megörökített) adat, hogy 1590-ben a Moson megyei Zarányban, más néven Zarándfalván vagy – és ez tűnik valószínűbbnek – a Sopron megyei Csóronfalván halt meg.

Megjegyzendő még, hogy eddig nem sikerült föloldani az ellentétet Gyulaffi Lestár születési éve és aközött, hogy Szamosközy István följegyzése szerint mennyi idős volt Csobánc elhagyásakor. 'Miután a törökök elfoglalták Hegyesd várát, az anya [...] Lestárral, a két éves és öt hónapos gyermekkel Szigligetre menekült.' Nos, ez így biztosan téves. Hegyesd elfoglalásakor, 1561 áprilisának közepén ugyanis az 1556 őszén született Gyulaffi Lestár már jócskán elmúlt négy éves. Sőt, ha – ami nem valószínű – 1557-ben jött világra, akkor is bőven fölötte járt három esztendőnek, semmiképpen nem volt tehát két éves.

A Szamosközy István által följegyzett életkor csak akkor jönne ki, ha Gyulaffi Lestár mégis 1557 november elején született volna, és Hegyesdet – például időszámítási eltérés miatt – a ma használatos naptár szerint 1560 áprilisában foglalták

¹¹⁸ *Choronné levele fia kiszabadítása ügyében. 1573. febr. 13. [vagy 16?]*, kiad. PETTKÓ Béla, TT, 1887, 803–804.

¹¹⁹ NOVÁKI, *A kemendi vár, i. m.*, 101.

¹²⁰ MÜLLER Róbert, *Szentgyörgyvár földrajzi környezete és régészeti emlékei (A település területének története a kezdetektől a törökkorig) = Szentgyörgyvár története*, szerk. M. R., Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeum Igazgatósága, 2002 (Zalai Kismonográfiák, 7), 9–25, hivatkozott részek: 16–21, 235 [képek].

¹²¹ SZATLÓCZKI Gábor, *Szentgyörgyvár a középkorban – Szentgyörgyvár a török időkben = Szentgyörgyvár története, i. m.*, 27–48, hivatkozott részek: 29, 36–37.

volna el a törökök. Egyetlen forrása lévén, Gyulaffi Lestár születési éve nem ellenőrizhető, ezért – bármily valószínűtlen – elvileg nem lenne kizárható, hogy mégis 1557 a helyes dátum. Hegyesd el-, majd visszafoglalása viszont olyan súlyú esemény volt, amelyről több kortárs is megemlékezett, és nem csak utólag, mint Forgách Ferenc¹²² és Istvánffy Miklós,¹²³ hanem a történetekkel egyidőben is. Ilyenek például Ormányi Józsnak Nádasdy Tamáshoz (1561. április 17.; Sümeg, 1561. május 21.; Sümeg, 1561. augusztus 16.; Sümeg, 1562. március 24.; hegyesdi tábor, 1561. április 5.),¹²⁴ szintén általa Sümegből Csányi Ákoshoz (1561. április 19. keltezéssel két levél, 1561. április 27., 1561. május 26., 1561. június 13., 1561. augusztus 3., 1561. augusztus 4., 1561. augusztus 5., 1561. augusztus 10., 1561. augusztus 20., 1561. október 31., 1561. november 15., 1562. február 19., 1562. március 6., 1562. március 7., 1562. március 24.),¹²⁵ Gersei Pető Jánosnak Nádasdy Tamáshoz (Linz, 1562. március 20.; Sopron, 1562. április 12.),¹²⁶ Gyulaffi Lászlónak Devecseri Choron Jánoshoz (Csobánc, 1562. március 28.)¹²⁷ és ugyancsak általa Eck Graf zu Salmhoz (Csobánc, 1562. május 30.),¹²⁸ Enyingi Török Ferencnek ugyancsak a nádorhoz (hegyesdi tábor, 1562. március 31.),¹²⁹ valamint Lukafalvi Szarka Pálnak „Hegyesd alatt az táborban” (1562. április 8., 1562. április 9., 1562. április 10.)¹³⁰ írott levelei. Bizonyos tehát, hogy Hegyesdet a mai naptár szerint is 1561 áprilisában foglalták el a törökök, akiktől a várat egy évvel később, 1562 áprilisában sikerült visszafoglalni. Ebből következik, hogy Gyulaffi Lestár körülbelül négy és fél – de legalább nagyjából három és fél – éves volt a Csobáncból történő menekülés idején.

¹²² Ghymesí FORGÁCH Ferencz nagyváradí püspök *Magyar historiája 1540–1572: Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt*, bev. TOLDY Ferenc, kiad. MAJER Fidé, Pest, Eggenberger, 1866 (MHH-S, 16), 233; ugyanez magyarul: FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*, ford. BORZSÁK István = *Humanista történetírók*, jegyz., kiad., utószó, vál. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi, 1977 (Magyar Remekírók), 567–1039, 1128–1148, idézett rész: 776.

¹²³ ISTVÁNFY Miklós *Magyarok dolgairól írt historiája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, kiad. BENITS Péter, II, Bp., Balassi, 2003 (Történelmi Források, 1/2), 293–295.

¹²⁴ *Magyar levelek a XVI. századból I–III*, i. m., 132–133, 156–160.

¹²⁵ *Magyar levelek a XVI. századból I–III*, i. m., 131–137, 142–145, 147–149, 151–156.

¹²⁶ *Gersei Pethő János levelei Nádasdy Tamáshoz 1550–1562: Második és befejező közlemény*, kiad. KOMÁROMY András, TT, 1904, 400–433, hivatkozott rész: 427–429, 431–432.

¹²⁷ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény*, i. m., 553, betűhű kiadás és fényképközlés is: BAK Borbála, *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései*, Fons, 7(2000), 91–137, hivatkozott rész: 133–137.

¹²⁸ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény*, i. m., 553–554.

¹²⁹ *Magyar levelek a XVI. századból IV–V*, kiad. KOMÁROMY András, TT, 1907, 388–436, hivatkozott rész: 432.

¹³⁰ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény*, i. m., 545–546.

A Gyulaffi Lestár születésének (bármelyik) dátuma és Csobánc elhagyásának időpontja közötti ellentétet tehát egyelőre nem sikerült föloldani. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy e kérdés súlya nem indokolja a vele való további foglalkozást.

Az a tény viszont, hogy Gyulaffi Lestár kisgyermekként félárva lett, ráadásul az édesapját veszítette el, és nagyon valószínű, hogy édesanyja nem ment újra férjhez, döntően meghatározta életét. Egy második házasság esetén ugyanis többnyire nem (vagy alig) tettek különbséget a „hozott” és a közös gyermekek között, tehát feltételezhető, hogy Devecseri Choron Dorottya esetleges második férje úgyszólván sajátjaként gondoskodott volna Gyulaffi Lestárról. Minthogy azonban édesanyja özvegy maradt, a tágabb család segítségére volt szükség.¹³¹

Valószínűsíthető, hogy erejükhöz mérten nála idősebb (és már felnőtt) testvérei is támogatták, életének két döntő pillanatában azonban egyik, Gyulaffi Lestár szüleivel egyébként meglehetősen felemás viszonyban lévő nagybátyja, a Gyulaffi-klán akkori vezetője adta meg a számára szükséges segítséget.

2.2.2. A pártfogó

Gyulaffi László¹³² születési helye és ideje nem ismert, de nagyon valószínű, hogy legkésőbb 1525 körül született a csobánci várban. Gyulaffi Lestár édesapjához hasonlóan ő sem szerepel a fél tucat testvérét felsoroló, már említett 1512-es oklevélben. Tudható róla viszont, hogy fiatalabb volt Gyulaffi Jánosnál, mert egyik levelében (Csobánc, 1559. szeptember 1.)¹³³ bátyjaként írt róla. Gyulaffi László már fiatalon olyan híres katona volt, hogy I. Ferdinánd többször is följárnlotta neki a szigetvári kapitányságot. Ő azonban azt nem fogadta el, mert a király nem vállalta a Gyulaffi László által szabott feltételek teljesítését. 1549-ben száz lovas élén Székesfehérvárnál legyőzte a törököket. 1551-ben lovashadnagyként vitézkedett Lippa

¹³¹ HORN Ildikó, *Nemesi árvák = Gyermekek a kora újkor Magyarországon: „adott Isten hozzáánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”, szerk. PÉTER Katalin, Bp., MTA TtI, 1996 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 19), 51–90.*

¹³² TAKÁTS Sándor, *Rátóti Gyulaffi László* = T. S., *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Bp., Genius, 2. s. dat., 259–292; PÁLFFY Géza, *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adataira (16–17. század) = Veszprém a török korban: Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről*, szerk. TÓTH G. Péter, Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1998 (Veszprémi Múzeumi Konferenciák, 9), 91–188, hivatkozott rész: 111–112, 142–144. – Minthogy a következő életrajzi áttekintés ezen a két tanulmányon alapul, csak az alfejezethez fölhasznált többi irodalmat jelöli külön lábjegyzet.

¹³³ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény*, i. m., 550–551.

visszafoglalásánál. (Nádasdy Tamás ekkor adós maradt neki száz forinttal, amelyet ő évek múlva, Pápán 1554. január 16-án keltezett levelében kért vissza a leendő nádortól.)¹³⁴ 1551 és 1555 között száz könnyűlovas kapitányaként szolgált Pápán. 1556 nyarán lovaskapitány volt a Nádasdy Tamás és Sforza Pallavicini által vezetett, Szigetvár fölmentésére vonuló seregben. Szintén 1556 nyarán hadnagyként vett részt Babócsa Nádasdy Tamás nádor és Zrínyi Miklós (a későbbi szigetvári hős) által vezetett visszafoglalásában. 1556–1557-ben 75 könnyűlovas és 50 gyalogos parancsnoka volt Devecserben, ahol – amint erről 1557. február 13-án kelt levelében¹³⁵ Nádasdy Tamásnak (?) beszámol – egy kótyavetye kapcsán igencsak összekülönbözött Choron Jánossal, Gyulaffi Lestár anyai nagybátyjával, akivel már korábban is voltak konfliktusai. Végül saját kérésére még abban az évben áthelyezték, így 1557-től 1560-ig 75 huszár élén Győrött szolgált, majd pedig 1560-tól 1568-ig tihanyi kapitány volt.

Közben a család 1543 után végvár szerepet is betöltő csobánci birtokközpontját is felügyelte. A törökök 1554. október végén vagy november elején megostromolták Csobáncot, szerencsére sikertelenül. Az amúgy is rossz állapotban lévő vár azonban igencsak megsínylette az ostromot, mert alig két héttel később alapjaiból kidőlt a várfal egy szakasza. Erről Gyulaffi László a nádornak (?) írott segélykérő levelében (Csobánc, 1554. november 17.)¹³⁶ számol be.

A család a földesúri bevételek megfogyatkozása miatt ekkorra már elszegényedett, például 1559-ben neki és fivéreinek, Kristófnak és Jánosnak (Gyulaffi Lestár édesapjának) alig három ház jobbágyuk volt (Gyulaffi)Rátóton, és még ezen is összevesztek.¹³⁷ Konfliktusforrás volt köztük a csobánci vár vízellátása,¹³⁸ de vitáztak azon is, hogy Gyulaffi László húsz darabontot tartott a családi várban, Csobáncban, Gyulaffi János pedig csak négyet.¹³⁹ Ennek oka elsősorban az lehetett, hogy Gyulaffi László a király katonája lévén – ha akadozva is – kincstári fizetést kapott, sógorának, Forgách Ferenc (nagy)váradi püspöknek a jóvoltából pedig a pornó(apát)i ciszterci apátság javaival is rendelkezett, testvérei viszont csak jobbágaikra és vagyonuk roncsaira számíthattak.

¹³⁴ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m., 547.*

¹³⁵ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m., 548–549.*

¹³⁶ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m., 547–548.*

¹³⁷ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m., 550–551.*

¹³⁸ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m., 551.*

¹³⁹ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m., 550.*

Ezek mellett az anyagi nehézségek mellett Gyulaffi László erőszakos természetének is szerepe lehetett azokban a hatalmaskodásokban, amelyeket ő és emberei elkövettek például Káptalanfői falu, egy alsódörögdi udvarház és egy kiskisfaludi (elpusztult falu a Káli-medencében) jobbágy ellen, nem is beszélve a Szigliget elleni, már említett magánháborúról.

A végvári vitézeknek fontos jövedelemforrást jelentettek a vásárutések is. Egy-egy ilyen alkalommal gyakorlatilag kifosztották a sokadalomra összegyűlt árusokat (és esetleg a vevőket is). 1561 májusában Gyulaffi László négyszáz, nagyrészt pápai katonával akarta „megütni” a polgárdi vásárt, azonban ezt az akkor török kézen lévő Veszprém őrsege megtudta, és értesítette a székesfehérvári béget. Teljesen jogos Ormányi Józsa sümegi várkapitánynak egy általa 1561. május 26-án írt levélben¹⁴⁰ tett észrevétele:

„En azth hízem, hogj Megh chak el sem Indwltak wolth, mýkor Tuttara wolth az Tereknék, Merth Mjkor, az Magjarok walahowa akarnak kezwlj, az Nem Tytok, hanem azonnal Mjnden Ember Twgja”.¹⁴¹

A füstbement vásárutés helyett Gyulaffi László sokáig harcolt a törökökkel Veszprémnél, de minthogy itt sem volt eredményes, hazafelé vette az irányt. Útközben katonái kirabolták a Balaton-parti Lovas falut, és mulatozni kezdtek. Az időközben megérkező székesfehérvári törökök a részeg magyarok felét lemészárolták, szintén kétszáz volt a fogságba esettek száma. Gyulaffi László alig tudott elmenekülni két emberével együtt. Imént idézett levelében Ormányi Józsa azt írja, hogy a törökök

„keth zazath wagtak le amjnth Nekem azon Ember Mongja az kj oth wolth a gjwlaffi wram Nepevel, es gjwlaffi wram harmath Magawal zalath el, chak amjnth Ez Ember Mongja. az Magjarok Igen weznek az Nagj lakas [= *eszem-izsom*] mjath, merth Soha Nem leheth az Magjar had Rezegsegneljwl, de chak chatara Menjenjs, azonnal megh

¹⁴⁰ *Magyar levelek a XVI. századból I–III, i. m.*, 135–136, betűhű kiadás és fényképközlés is: BAK, *A XVI–XVIII. századi...*, i. m., 124–132.

¹⁴¹ *Magyar levelek a XVI. századból I–III, i. m.*, 135, betűhű kiadás és fényképközlés is: BAK, *A XVI–XVIII. századi...*, i. m., 125–126, 130.

kel walahol rezegeđnj Az gjwlaŕfi wram felew, hogj el weztj Eđj Nap Magath kj Nagj kar wolna, de Senkj zawath w Nem fogagja”.¹⁴²

Ez a vérfürdő valószínűleg nem csak a szó szoros, hanem átvitt értelmében is kijőzanította Gyulaŕfi Lászlót, mert nincs híre annak, hogy később is ennyire felelőtlen lett volna.

Amint arról már esett szó, a törökök ugyanezen a tavaszon foglalták el a Csobáncsal szomszédos Hegyesd várát. Csaknem egy évvel később, 1562 március végén (esetleg április elején) Gyulaŕfi László párviadalban megőlte Bajezid hegyesdi vajdát. Ezt Gyulaŕfi Lestár évtizedekkel később így írta le:

„hegiesd newő var alath, mely var az Balaton mellett vagion Cyobanczhoz az mi patrimoniomunkhoz [’örökös birtokunkhoz’] nem mezze, Az Hegiesdi török vaidath, qui eum prouocauerat [’aki őt kihívta’] vgi talalta volth öklelni hogj által menuen az kopia az fegiuer [= *páncél*] derekan mind lobogostul az hatan költ ki, mellýeth Zekerczeuel vertek kj az török testéből, Es azonnal megh holth. Valami rab miath veztenek volth özue. Török ferencz az ur ezen az kopia töresen ielen volth es Pettő Janosis cysar tanacha. Egi roő loua volth effele concursusra [’összecsapásra’] igen io es bator Török Ferencznek, azon tört kopiath az törökel. minapis hozza Darabos Janos hazanal elő Török <Istv> Istvan, hogj Török Ferencztw’l az attiatul hallotta, hogj zörnőbb öklelest ennel senkj *nem* latotht volna”.¹⁴³

Nem sokkal a fenti bajviadal után, 1562. április 9-én, tizenegy napi ostrom után az egyesített dunántúli magyar és német hadak – természetesen Gyulaŕfi László és nyolcvan katonája részvételével – Hegyesdet visszafoglalták, majd a romos várát fölrobbantották. (Alapos munkát végeztek: a hegyoldalban néhány falcsont, a tetőn pár alapfalmaradvány látható. Igaz, régészeti föltárás még nem történt.)¹⁴⁴

Gyulaŕfi László 1563. szeptember 8-án huszonöt lovasától kísérve részt vett Miksa király koronázásán Pozsonyban. Az uralkodó a koronázási szertartás keretében, a pozsonyi ferences templomban több végvári vitéztársával (például Thury Györggyel és

¹⁴² *Magyar levelek a XVI. századból I–III, i. m.*, 135–136, betűhű kiadás és fényképközlés is: BAK, *A XVI–XVIII. századi...*, i. m., 126–127, 131.

¹⁴³ GYULAFFI *Történelmi maradványai, i. m.*, 52, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 84 verso.

¹⁴⁴ PAÁL József, *Hegyesd vára (Rekonstrukciós elképzelések)*, Várak, Kastélyok, Templomok, 2(2006)/2(április), 8–10.

Székelly Antallal) együtt lovaggá ütötte,¹⁴⁵ ekkortól haláláig aranysarkantyús vitéz volt. Gyulaffi László a koronázási lakoma résztvevőinek sorában étékfogóként szerepel.¹⁴⁶ Az ünnepek része volt egy bajviadal is, amelyen végül neki és Thury Györgynek egymás ellen kellett volna küzdeniük. Istvánffy Miklós *Historiarum*át Tállyai Pál – Gyulaffi Lestár halála után egy generációval készült – fordításában idézve:

„Ezek között Thury György és Gyulaffy László egymással kopját öklelének. De az császár, hogy játékban való öszvemenéssel ugyan valóban s nagyon meg ne sebesednének, követek által parancsolá, hogy az kezdett dologtól megszűnnének.”¹⁴⁷

1566-ban Gyulaffi László kétszer is legyőzte a törököket, és június 30-án nagy szerepe volt az esztendő egyik jelentősebb katonai sikerében, a veszprémi vár visszafoglalásában. Mint Forgách Ferenc *Emlékiratában* olvasható:

„A magyarok szekercékkel bedöntik a kaput, mások létrákon kapaszkodnak; elsőnek Gyulaffy László rontott be embereivel a kapun, és tüzes csóvákat vetett a tetőkre” (Borzák István fordítása).¹⁴⁸

A király – tihanyi kapitányságában megtartva, katonai érdemei elismeréseként – Gyulaffi Lászlót veszprémi főkapitánnyá nevezte ki. Itt a következő másfél évben két ostromló török sereget is visszavert. Közben hiába kérte az őrség hónapok óta késő zsoldját. Ráadásul a Magyar Királyi Kamara és az Udvari Haditanács utasította, hogy az általuk a vár helyreállítására küldött *háromszáz* forinthoz saját jövedelméből *tízezer* forintot tegyen hozzá, sőt 1567-ben a pornó(apát)i apátság javait is el akarták venni tőle. Közte és a király között nagyon elmérgesedett az amúgy is feszült viszony, amikor egy török főrabot, a székesfehérvári török gyalogság vajdáját, akit Gyulaffi László megvásárolt katonáitól, az Udvar magának követelt. (Ehhez egyébként, ezt el kell ismerni, a korabeli végvári szokásjog értelmében az uralkodónak joga volt.) Gyulaffi László elkeseredett dühének is szerepe lehetett abban, hogy valószínűleg

¹⁴⁵ ISTVÁNFFY *Magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában, i. m., 334.

¹⁴⁶ PÁLFFY Géza, *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon*, Századok, 138(2004), 1005–1101, hivatkozott rész: 1066.

¹⁴⁷ ISTVÁNFFY *Magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában, i. m., 335.

¹⁴⁸ Ghymeszi FORGÁCH [...] *Magyar históriája*, i. m., 310; ugyanez magyarul: FORGÁCH, *Emlékirat Magyarországi állapotáról*, i. m., 845.

csatlakozott a Balassa János és Dobó István által vezetett Habsburg-ellenes szervezkedéshez. Az azonban, hogy ebben neki milyen szerepe volt, egyelőre nem tisztázott.¹⁴⁹ Mindenesetre ő elkerülte Balassa János és Dobó István sorsát, akiket Miksa király 1569. október 12-én, a pozsonyi országgyűlésen elfogatott. A letartóztatások idején Gyulaffi László már nem volt a Magyar Királyság területén, ugyanis még 1568 júliusában önkényesen elhagyta Veszprémet, és valamikor 1568. november 3. és 1569. január 4. között Csobáncból az Erdélyi Fejedelemségbe távozott.

Gyulaffi László verses búcsúzását egy, a 20. század második felében gyűjtött népmonda is megörököltette,¹⁵⁰ ugyanakkor igencsak kérdéses, hogy ez milyen kapcsolatban van Eötvös Károly először 1900-ban megjelent *Utazás a Balaton körül* című munkájával, amelyben szintén szerepel.¹⁵¹ Jóval hitelesebbnek tűnnek a már említett gyulakeszi tanúkihallgatások valamiféle búcsúébédéről, egyszerű elköszönésről, és a volt úr Pápaig történő elkísérésről szóló mondatai.¹⁵² Valószínűtlen ugyan, de egyelőre nem zárható ki, hogy Gyulaffi Lestár is nagybátyjával és annak családjával tartott.

Az utazás időpontja nem pontosan ismert, de Vízkeresztkor már a Bécsben tartózkodó, kiskamasz Nádasdy Ferenc, a leendő „Fekete Bég” is tudott az eseményről. „Itt az az híre, hogy Gyulafi László mind feleségestül, gyermekestül beszökött az török közbén” – írta édesanyjának, Kanizsay Orsolyának 1569. január 6-án.¹⁵³ A hír ugyanezzel a dátummal szerepel Briccius Kokavinus följegyzéseiben.¹⁵⁴ A sárosi lelkész naplójában még augusztus 1-én is visszatért az eseményre.¹⁵⁵ Istvánffy Miklós szerint

„Forgách Ferenc váradi püspök is az császártól Zsigmond Jánoshoz hajla, s elsőbben Olaszországban, s azután [...] Erdélyben mene. [...] Az elmenetelével meg nem

¹⁴⁹ *Okiratok a Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez (1569–1572)*, kiad. KÁROLYI Árpád, TT, 1879, 672–714, hivatkozott rész: 677, 688, 690, 698, 710; HÖVÁRI János, *A hitlen Dobó*, Bp., Helikon, 1987 (Labirintus), 44–51, 66–67, 75–77, 84, 97.

¹⁵⁰ LUKÁCS László, *Történeti mondák a Káli-medencében = Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből*, szerk. S. LACKOVITS Emőke, Veszprém, Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság, 1986, 18–27, hivatkozott rész: 21.

¹⁵¹ EÖTVÖS Károly, *Gyulaffi László* = E. K., *Balaton-i utazás*, Bp., Magvető, 1982 (Magyar Hírmondó), II, 74–83, hivatkozott rész: 81.

¹⁵² VÉGHÉLY, *Életrajzi adatok I.: Gyulaffi (III.) László életéhez*, i. m., 498–499.

¹⁵³ *Nádasdy Ferenc levelei anyjához* = Nádasdy Tamás nádor családi levelezése, bev. SZALAY József, szerk. KÁROLYI Árpád, Sz. J., Bp., MTA, 1882, 175–217, idézett rész: 206.

¹⁵⁴ [*Diarium Briccii Kokavini et aliorum*] = *Naplók és útleírások a 16–18. századból*, bev., kiad. SZELESTEI N. [AGY] László, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 6), 19–55; hivatkozott rész: 38.

¹⁵⁵ [*Diarium Briccii Kokavini et aliorum*], i. m., 40.

elégedvén Gyulaffy Lászlónak is, a húga férjének, ki hadakozó ember vala, tanácsul adta, hogy osztán utánamenne” (Tállyai Pál fordítása).¹⁵⁶

Gyulaffi Lászlót az udvar többször is visszatérésre szólította föl, de ő ennek nem tett eleget, hanem a választott magyar királyi címet is viselő János Zsigmond erdélyi fejedelem szolgálatába állt. Nem ő volt az egyetlen, aki így tett. Az átállások hátterében a fejedelmi trón egyik várományosa, Bekes Gáspár gyanítható, aki ilyen módon is igyekezett pártját gyarapítani. Gyulaffi László ráadásul Bekes Gáspár leggyengébb pontján, a katonai támogatottság hiányán enyhített.¹⁵⁷ Így tehát Gyulaffi Lászlót Erdélyben hamarosan nemcsak tanácsúrrá tették meg,¹⁵⁸ hanem országos főkapitánnyá is,¹⁵⁹ sőt János Zsigmond fejedelemtől Szilágycseh várkastélyát is megkapta a hozzá tartozó jelentős uradalommal együtt.¹⁶⁰ (Később további adományokban részesült.¹⁶¹) A fejedelmi tanács erőviszonyai – többek között éppen Gyulaffi Lászlónak köszönhetően – ekkor tehát Bekes Gáspár számára kedvezően alakultak, de a változások haszonélvezője végül mégsem ő, hanem Báthory István lett.¹⁶²

Radéczy István (nagy)váradai püspök a királyhoz küldött egyik levelében (Pozsony, 1570. január 29.)¹⁶³ ír az akkor alig egy éve az Erdélyi Fejedelemségben tartózkodó Gyulaffi Lászlóról. A beszámoló rá vonatkozó részét, amely egy Isztambulból szökött szigetvári veterán, Franciscus Gurgurých elbeszélése nyomán készült, még esetleges torzításai dacára is érdemes idézni.

„Gyulaffy szakállt növeszt. Arra a kérdésre, hogy miért van ott, azt felelte, hogy a sors és a csekély[?] németek akarták így, majd felsóhajtott és átkozta, hogy a törökök cárja a jelenlegi magyarországi lehetőséggel nem él. Egy ideig csendben maradt, majd

¹⁵⁶ ISTVÁNFYFy *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, i. m., 459–460.

¹⁵⁷ HORN Ildikó, *Politikusportrék János Zsigmond udvarából* = H. I., *Tündérszág úrvestői: Tanulmányok Erdély történetéhez*, Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2005 (TDI Könyvek, [1]), 9–87, hivatkozott rész: 14–15; HORN Ildikó, *Hit és hatalom: Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*, Bp., Balassi – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2009, 62–63.

¹⁵⁸ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 27.

¹⁵⁹ PÁLFFY, *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adataira*, i. m., 144.

¹⁶⁰ *János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570*, bev. JAKÓ Zsigmond, előszó TONK Sándor, jegyz., kiad. FEJÉR Tamás, RÁCZ Etelka, SZÁSZ Anikó, Kolozsvár, EME, 2003 (Erdélyi Történelmi Adatok, 7/1 – Az Erdélyi Fejedelmek Királyi Könyvei, 1), 46–47, 55, 57, No. 85, 86, 125, 136.

¹⁶¹ *János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570*, i. m., 80, 82, No. 243, 248.

¹⁶² HORN Ildikó, *A hatalom pillérei: A Báthory-kori politikai elit kezdetei = Idővel paloták...: Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, H. I., Bp., Balassi, 2005, 259–275; HORN, *Politikusportrék János Zsigmond udvarából*, i. m., 16–17; HORN, *Hit és hatalom*, i. m., 88–89.

¹⁶³ *Okiratok a Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez*, i. m., 696–697.

kezébe vette lantját, gondolván, hogy fájdalmát így titkolhatja.” (Almási Gábor fordítása)¹⁶⁴

Külön érdekessége a híradásnak a szakállnövesztés gesztusa és az, hogy Gyulaffi László tudott játszani valamilyen húros hangszeren. (A latin szövegben „lÿra” olvasható.)

Mindeközben Gyulaffi László igyekezett kibékülni Miksával: előbb csak Hans Rueber kassai generálisnak, majd magának a királynak írt. Miksa igen engedékeny hangon válaszolt, sőt 1571. november 6-án Gyulaffi László legidősebb fiát, Istvánt fölvette a bécsi udvari ifjak közé. Ő ott másfél esztendőn át úgynevezett két lovassal szolgáló udvarnok volt. Később is megfordult az Udvarban: Rudolf koronázási lakomájának (Pozsony, 1576. szeptember 25.) résztvevői között étekgóként sorolták föl.¹⁶⁵ (Amint arról még lesz szó, Gyulaffi Lestár ugyanezekben az években, 1571-től 1574-ig volt az alsó-ausztriai tartományi iskola diákja.) Közben a király Gyulaffi László lefoglalt magyarországi birtokait is visszaadatta, és 1574-ben megerősítést nyertek Gyulaffi Lestár fivéreinek, Andrásnak, Györgynek és Kristófnak javadalmai is. Csobánc tehát továbbra is a család birtokában maradt, így viszont nekik is kellett fönntartaniuk.¹⁶⁶ Miksa kegyelemlevelet is küldetett Gyulaffi László számára (1571. január 31.).¹⁶⁷ de ő már soha nem tért vissza a Magyar Királyságba. Ez persze érthető, hiszen az Erdélyi Fejedelemségben gyorsan szép pályát futott be: fejedelmi tanácsadó és a mezei hadak főkapitánya lett, részt vett az országgyűléseken, bíraskodott. Sőt, Báthory István elsősorban neki köszönhette, hogy 1575. július 8-án a kerelöszentpáli csatában legyőzte a fejedelemségre törő Bekes Gáspár seregét. Bethlen Farkas így számolt be erről:

„Igen ádáz harc bontakozott ki. A Bekes-pártiak olyan vitézül harcoltak, hogy úgy látszott, megfutamítják Báthory csapatait, de Gyulaffy László generális egy nagyobb egységgel rohamot indított, és az ellenség táborának közepére betörve, hősie harccal nagyszerűen felújította a csatát, és nem szűnt meg őket addig szorongatni, amíg egy

¹⁶⁴ ALMÁSI Gábor, *Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században: Forgách Ferenc és társai*, Századok, 140(2006), 1405–1440, idézett szöveg: 1431–1432.

¹⁶⁵ PÁLFFY, *Koronázási lakomák, i. m.*, 1069.

¹⁶⁶ KOPPÁNY, SÁGL, *Csobánc, i. m.*, 18.

¹⁶⁷ *Maximilián menedéklevele Gyulaffy László számára = Levelek és okiratok a maros-németii levéltárból*, kiad. SZILÁGYI Sándor, TT, 1887, 805–816, hivatkozott szöveg: 805–806.

részüket az állásukból ki nem vetette; így végre győzött a félelem a szegyenérzet felett, és Bekes lovassága, hasonlóképpen a gyalogság, azon a részen megfutamodott.” (Bodor András fordítása)¹⁶⁸

Miután Báthory Istvánt lengyel királlyá választották, Gyulaffi László az uralkodó kíséretének élén vonult be Krakkóba 1576 tavaszán.¹⁶⁹ Ezt követően többnyire szilágycsehi birtokán élt, és 1578. április 23-án megírta végrendeletét.¹⁷⁰ Nem sokkal később még tanácsúri fizetését sürgette (erre Báthory Kristóf 1578. június 3-án válaszolt¹⁷¹), azonban egy év múlva, 1579. május 13-án Szamosudvarhelyen meghalt. Gyulaffi Lestár így emlékezett rá, és így foglalta össze azt a bő tíz esztendőt, amelyet Gyulaffi László az Erdélyi Fejedelemségben töltött:

„amaz Nagi hirw’ magyar Achillesnek Giulaffi Lazlonak [...] vitessegeth mind e’ világ tuggia. Janos kirali fianak [= *János Zsigmondnak*] hivataliara iw’tt volth be Erdelben, anno 1568. eztendőben, ki igen nagi böchw’letben tartotta minden zolgai fölötth, es Chieheth cum amplissima ditione et nomine Comitiss [’teljes birtokkal és ispáni címmel’] atta volth neki minden tartomaniaval. Azutan Istvan kiralinalis [= *Báthory István*] is] hasomlo böchw’letben volth, kinek, mikor az lengiel kiralsagra be menne, minden hadanak Generalis capitannia volth. Holt penigh meg Batori Christoph ideeben Zilagi Ciehhez valo faluiaban vdvar helt 13 may’ hora 3 ante meridiem Sepeliturque in Cye 23 eiusdem mensis [’május 13-án dél előtt három órával, eltemették Csehben ugyanazon hónap 23-án’] Chiodalkozhatik meltan akarkys raita fatomin [’sorsán’]. Menni nagy Zerenchetlensegeken ment által es hogi inter tot pericula, quibus se perpetuo exposuit [’annyi veszedelem közt, amelyeknek folytonosan ki volt téve’], czendes Exitussa lett agiaban, holotht eleteben cýak Baitis ötzör vitth halalig fw’ nevezetes vitez törökökel, eo successu [’aminek eredményeképpen’] Isten vele leven, hogy mindenik keze miath holth megh. Kopiath

¹⁶⁸ Wolffgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis Editio secunda Tomus secundus*, i. m., 316–317; ugyanez magyarul: BETHLEN Farkas, *Erdély története III.: Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*, i. m., 53.

¹⁶⁹ Wolffgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis Editio secunda Tomus secundus*, i. m., 425; ugyanez magyarul: BETHLEN Farkas, *Erdély története III.: Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*, i. m., 110.

¹⁷⁰ Gyulaffy László végrendelete, i. m., 594–598.

¹⁷¹ SZILÁGYI Sándor, *Jelentés a maros-németi levéltárról = A Magyar Történelmi Társulat 1887. évi jul. 24–27-iki vidéki kirándulása Déva városába és Hunyad vármegyébe*, szerk. Sz. S., Bp., MTA, 1887 = Századok, 21(1887), VIII. füzet, 50–71, hivatkozott rész: 62.

penigh törökkel zemben annit törth sok heleken de fw'keppen az Balaton iegen (merth Beßpremi fw' Capitannia volth az cyasarnak) hogý zamat *sem* maga sem mas *nem* tutta. Meli dologban tanta felicitate pollealth ['oly nagy sikerrel tüntette ki magát'] hogi vegre *nonnisi* <im> <in> mutato habitu ['csak elváltoztatott külsővel'] törheteth kopiath, *nem ismeruen* megh. Merth az Török semikeppen rea *nem* menth volna, latvan nagi felicitasath in tali congressu ['sikerét az ilyen összecsapáskor'], merth ritkan tört valameli törökkel kopiath hogi vagi meg *nem* ölte volna, vagi penigh meg *nem* sebesítette volna. [...] In summa vulgatissimum ['Összegezve: a legköztudottabb'] ez az magyaroknal, hogi vrban vakmerőbb vitezth Giulaaffj Lazlonal senki *nem* latotth. Noha akkor eltenek Ezek az incomparabilis ['hasonlíthatatlan'] vitezek: Turi György, Balassi Menniharth, Balassi Janos, Kamuti Balas, Magyar Balinth, Zrini Miklós es a' töbi. Itt Erdelben telliesegel el colikasodot vala. [...] Nem zolok itt semmit sok zep hadak uiselesi felől, menni sok victoriath reportalt ['győzelmet nyert'] zantalanzor az Törököktwl. Elannira hogi hire ez, hogi az Portan az Törökök az nevéth in *omnem memoriam* ['mindenki emlékezetére'] be irtak, Es mostis böchw'letessen emlegetik.”¹⁷²

A Gyulaaffi Lestár által felsoroltak közül a már korábban is említett Thury György (†1571. április 2.) aranyssarkantyús vitéz, lévai és várpálotai kapitány, majd Kanizsa várának főkapitánya, akinek vitézségéről a költő és hadvezér Zrínyi Miklós is megemlékezett a *Szigeti veszedelem* második énekének első harminc versszakában.¹⁷³ Balassa Menyhárt (†1568. március 9.) – Balassi Bálint nagybátyja – pártállását sokszor változtató főúr, országos főkapitány volt; fivére, Balassa János – Balassi Bálint édesapja – pedig királyi ajtónállómester, az alsó-magyarországi bányavárosok kapitánya. Kamuthy Balázs (†1580. november 1. után) szintén nagyhírű végvári vitéz volt (1552-ben Eger védőinek egyike), 1568-tól – Gyulaaffi Lászlóhoz hasonlóan – az Erdélyi Fejedelemségben élt.¹⁷⁴ Az előzőekben már szintén szerepelt Magyar Bálint (†1574. május 12. előtt) fonyódi, kanizsai, pápai és szigligeti hadnagy és kapitány volt; Zrínyi Miklós (†1566. szeptember 8.) pedig horvát-szlavón bán, királyi tárnokmester, a ma is tisztelt szigetvári hős. A csak korábban említettek közül Pető János (†1578.

¹⁷² GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 51–52, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 84 verso, 87 recto-verso.

¹⁷³ ZRÍNYI Miklós, *Adriai tengernek Syrenaia*, [reprint kiadás], tan. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Akadémiai – Magyar Helikon, 1980, fol. E3 recto–F1 verso.

¹⁷⁴ HORN, *Politikusportrék János Zsigmond udvarából*, i. m., 83–87; HORN, *Hit és hatalom*, i. m., 214–217.

január 22.) főkamrás, lippai majd soproni kapitány, előbb kassai, majd komáromi végül dunántúli főkapitány; Török Ferenc (†1571. február) Török Bálint fia, az *Egri csillagok* Török Ferije, dunántúli főkapitány; fia, Török István (1564–1618) pedig pápai főkapitány volt.

Az idézett részlet azért is érdekes, mert a magyar nyelvű irodalomban – körülbelül fél évszázaddal a *Szigeti veszedelem* (Hetedik ének, 28–36. versszak¹⁷⁵) megírása és legalább 240 évvel Petőfi Sándor híres verse előtt – itt bukkan föl talán először az „Ágyban, párnák közt halni meg!” motívuma.¹⁷⁶

2.2.3. Ifjúkor

Gyulaffi Lestárnak sajnos nemcsak gyermek-, hanem ifjúkoráról is viszonylag kevés adat ismert. Egyelőre semmilyen konkrét információ nincs arról, hogy milyen – mai fogalommal élve – alapfokú oktatásban volt része. Arra, hogy valamilyenben részesült, abból lehet következtetni, hogy később, Bécsben végzett középfokú tanulmányai során nagyon jól megállta a helyét. Mindenesetre a szűkebb és a tágabb családi háttér egyaránt megvolt ehhez, hiszen nemcsak édesanyja tudott írni,¹⁷⁷ hanem például nagybátyja, Gyulaffi László is,¹⁷⁸ pedig ő – bár támogatta Melius Juhász Péter egyik prédikációs kötetének kiadását¹⁷⁹ –, ahogy az az előző alfejezetből is kitűnhetett, mentes volt bármiféle értelmiségi beállítottságtól. Gyulaffi Lestár apai nagyapja – amint arról korábban már esett szó – királyi táblabíró volt, őseinek többsége pedig (a 13. századig visszamenően) magisterként szerepel. Ez az adott korban persze elsősorban presztízscím volt, mindazonáltal feltételezhető, hogy Gyulaffi Lestár gyermekkorában már természetesnek számított, hogy a család tagjai valamilyen alapműveltségre tesznek szert. Ezt erősíti, hogy – amint arról még lesz szó – várukban, Csobáncban voltak könyvek.¹⁸⁰ Bár a következő nemzedék egyik tagja, Gyulaffi

¹⁷⁵ ZRÍNYI Miklós, *Adriai tengernek Syrenaia*, i. m., fol. R1 verso–R2 recto.

¹⁷⁶ KERÉNYI Ferenc észrevétele (szóbeli közlés).

¹⁷⁷ *Choronné levele fia kiszabadítása ügyében*, i. m., 803–804.

¹⁷⁸ *Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény*, i. m., 547–554, az egyik levél betűhű kiadása és fényképközlése: BAK, *A XVI–XVIII. századi...*, i. m., 133–137.

¹⁷⁹ BORSA Gedeon et alii, *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*, Bp., Akadémiai, 1971, 281–282, No. 259.

¹⁸⁰ IVÁNYI Béla, *Könyvek könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. (Második közlemény.)*, MKsz, Új folyam 36(1929), 193–208, hivatkozott rész: 208.

Mihály a 16. végén (Sáros)Patakon tanult,¹⁸¹ kifejezetten értelmiséginek nevezhető pályát a családból egyedül Gyulaffi Lestár futott be.

Ahogy arról már esett szó, egyelőre nem zárható ki, hogy 1568 őszén-telén Gyulaffi Lestár is nagybátyjával és annak családjával tartott, és velük együtt ment az Erdélyi Fejedelemségbe. Ez azonban igen valószínűtlen, két okból is. Egyrészt a szülei (ekkor már csak özvegy édesanyja) és Gyulaffi László közötti ellentétek miatt, másrészt pedig azért, mert maga Gyulaffi Lestár sem említi. Ír ugyan nagybátyja áttelepüléséről: „Janos kirali fianak [= *János Zsigmondnak*] hivataliara iw'tt volth be Erdelben”,¹⁸² de egy szóval sem utal arra, hogy ő is jelen lett volna ennél az eseménynél. Márpedig fennmaradt jegyzeteiben rendszerint jelzi, ha valaminek résztvevője vagy szemtanúja volt, ha pedig nem, akkor többnyire megnevezi forrásait. Annak, hogy Gyulaffi Lestár a Fejedelemségből került volna Bécsbe, szintén ellene szólhat az, hogy a tárgyalt időszakban ilyen irányú mozgás csak 1573-tól indul meg.¹⁸³

Akár a Dunántúlon, akár Erdélyben és a Részekben töltötte Gyulaffi Lestár az 1560-as évtized utolsó éveit, biztos, hogy 1571. október 11-től a császári fönntartású alsó-ausztriai tartományi iskola (Niederösterreichische Kaiserliche Landschaftsschule) diákja volt.¹⁸⁴ Nagyon valószínű, hogy pártfogó nagybátyja segítette bekerülni a nem sokkal korábban, 1565-ben megnyitott intézménybe. Gyulaffi László ugyanis 1571-ben, ebben az unokaöccse számára rendkívül fontossá lett évben, békült ki Miksával. Amint arról már volt szó, a király előbb kegyelemlevelet adott ki Gyulaffi László részére (1571. január 31.), majd pedig idősebbik fiát, Gyulaffi Istvánt fölvette a bécsi udvari ifjak közé. Föltűnő, hogy az utóbbi esemény időpontját (1571. november 6.) és Gyulaffi Lestárnak az iskolába történő beiratkozását (1571. október 11.) csak néhány hét választja el egymástól. Talán megkockáztatható az a föltételezés, hogy ez nem véletlen egybeesés, hanem mindkettő végső soron Miksa és Gyulaffi László békülési gesztusainak része volt: a *Bécsbe* küldött idősebbik fiút a király befogadta az Udvarba, az unokaöcsöt pedig fölvette az általa nemrég alapított iskolába. (A tanulók föl vételének jogát – az illetékes császári biztosok előterjesztése nyomán – az uralkodó

¹⁸¹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 91–93.

¹⁸² GYULAFI *Történelmi maradványai*, i. m., 51, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 84 verso.

¹⁸³ HORN Ildikó, *A főnemesi iskoláztatás változásai az Erdélyi Fejedelemségben*, Barokk: Történelem – Irodalom – Művészet, 2010/Különszám, 109–124, hivatkozott rész: 117.

¹⁸⁴ GECSÉNYI, *Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában*, i. m., 95–106. – Minthogy Gyulaffi Lestár tanulóéveinek ismertetése ezen a tanulmányon alapul, a következőkben csak az alfejezethez fölhasznált többi irodalmat jelöli külön lábjegyzet.

magának tartotta fenn, és azt csak 1578-ban, már Rudolf engedte át az Udvari Kancelláriának.)

Az alsó-ausztriai tartományi iskolát és a hozzá tartozó kollégiumot – néhány, a század közepén létrejött példa nyomán – viszonylag szerény anyagi lehetőségű, saját nevelővel nem rendelkező nemesifjak részére alapította az uralkodó. (Nem nemeseket csak 1578-tól vettek föl.) Fontos szempont volt az intézmény kifejezetten világi, főleg pedig *nem kizárólagosan* katolikus jellege, ugyanis az alsó-ausztriai nemesség ekkoriban jellemzően evangélikus volt. Jelzés értékű, hogy az elsősorban az ő gyermekeik számára alapított tartományi iskolában a latin nyelvtan oktatása főként Melanchton műveire,¹⁸⁵ a görögé pedig nagyrészt a Johann Sturm-féle „strassburgi iskola” tananyagára¹⁸⁶ épült, és a misén való részvétel elmulasztását sem vették túl szigorúan. Más kérdés, hogy hosszú távon az alsó-ausztriai nemesek még így sem találták semlegesnek – helyesebben szólva talán eléggé protestánsnak – az iskola beállítottságát, ezért az 1570-es évek végétől egyre kevesebben járatták oda gyermekeiket, olyannyira, hogy 1582-ben fölvetődött az intézmény bezárásának gondolata is. (Az iskola eredeti jellege végül csak 1613-ban szűnt meg, amikor az oktatást jezsuiták vették át.)

Az intézménynek 1568 és 1594 között legalább negyvenkét magyar diákja volt, közülük a beiratkozás időrendjét tekintve – a pártfogó-nagybáttal együtt lovaggá ütött Thury György fia után – Gyulaffi Lestár volt a második. Minthogy Thury Pál 1570 nyarán távozott az iskolából, nem voltak diáktársak. Tucatnyi Gyulaffi Lestárnál később érkezett magyar diák viszont vele egy időben (is) koptatta a padokat, ők név szerint: Bánffy János, Bornemissza István, Bornemissza János, Földváry Miklós, Gernyeszeghi Ádám, Horváth Gáspár, Horváth János, Nyáry Pál, Papp Gáspár, Patochy György, Sembery Pál, Serédy Péter, Sibrik Gáspár, Somogyi Farkas, Szendi János, Tardy János, Török Mátyás és Vály Boldizsár. Közülük Gyulaffi Lestár ma ismert följegyzéseiben csak kettőnek a neve fordul elő: Bornemissza Jánosé és Nyáry Pálé. Egyelőre azonban úgy tűnik, hogy a Gyulaffi Lestár által 1594-ben történt elfogatása és kivégzése kapcsán említett Bornemissza János, Eger egyik nevezetes

¹⁸⁵ BARTÓK István, „*Nem egyéb, hanem magyar poézis*”: Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben, Bp., Universitas, 2007 (Klasszikusok), 32–51, különösen: 37–38.

¹⁸⁶ FINÁCZY Ernő, *A renaissancekori nevelés története: Vezérfonal egyetemi előadásokhoz*, Bp., Hornyánszky, 1919, 224–234.

védőjének, Gergely deáknak kisebbik fia,¹⁸⁷ csak névrokona annak, aki 1572. november 23-án beiratkozott az alsó-ausztriai tartományi iskolába. Az viszont aligha lehet kétséges, hogy a Gyulaffi Lestár írásaiban szereplő Nyáry Pál (†1607. december) egri, majd váradi főkapitány, Bocskay István fejedelem udvari kapitánya, testőrparancsnoka és főudarmestere¹⁸⁸ azonos azzal a bécsi diáktárssal, aki 1572. február 22-én lett az iskola tanulója. Megjegyzendő, hogy fennmaradt jegyzeteiben Gyulaffi Lestár sem velük, sem másokkal kapcsolatban nem említi tanulóéveit.

Szerencsére viszonylag sok, az alsó-ausztriai tartományi iskolával kapcsolatos irat maradt fenn, és jelentős részük a Gyulaffi Lestár által ott töltött évekre vonatkozik. Ismert az 1573. év nyomtatott tanterve és egy ugyanebben az évben lezajlott vizsgálat biztosainak jelentése is. Mindezekből elég pontosan rekonstruálható, hogy hogyan teltek a tizenöt–tizennyolc éves Gyulaffi Lestár napjai.

Az intézmény rektora vagy másként praeceptor a alapításkor a németalföldi származású Hubertus Luetanus (Hubertus Novimagnus) lett, aki a bécsi egyetemen 1556-tól 1594-ig dialektikaprofesszor, emellett többször dékán, illetve rektor is volt. (A tartományi iskola végzősei közül a haladást mutatóknak, közöttük talán Gyulaffi Lestárnak is, szabad volt látogatniuk iskolájuk rektorának az egyetemen tartott dialektika előadásait.) A családjával együtt a tartományi iskola épületében lakó rektor irányította az oktatást, amelyben rajta kívül néhány – lehetőleg magisteri, de legalább baccalaureatusi fokozattal rendelkező – segédtanító is részt vett. Utóbbiak együtt étkeztek és aludtak az összesen mintegy három tucat (1573-ban pontosan harminchat) diákkal. Mindkét hálóteremben tizennyolc ágy állt, ezekhez lepedő és takaró is tartozott. Étkezéskor a diákok három asztalt ülhettek körül. A naponta kétszer főlszolgált négyfogásos – az idősebbek számára egy-egy pohár borral teljessé tett – étkezésről a gondnok (oeconomus), az esetleg megbetegedő tanulók ápolásáról és a mosásról a felesége, illetve a szolgálja gondoskodott. Ők felügyelték a kémények tisztaságát, és kezelték a kapukulcsot is. A bécsi domonkos kolostor melletti épületben működő iskola nyáron hajnali 5-től este 8-ig, télen reggel 6-tól este 7-ig tartott nyitva. A hálótermek és a tanulószobák két-három naponkénti takarítását a két – szintén a

¹⁸⁷ SUGÁR István, *Bornemissza Gergely deák élete*, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1984 (Studia Agriensia, 4), 12–13, 120–124.

¹⁸⁸ BENDA Kálmán, *Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, előszó, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1987, 158–165, 361, hivatkozott rész: 161; PAPP Klára, *Bocskai kassai fejedelmi udvara = „Nincsen nekünk több hazánk ennél...”: Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*, szerk. IFJ. BARTA János, P. K., Bp., Lucidus, 2004 (Kisebbségkutatás Könyvek), 121–144, hivatkozott rész: 135.

diákokkal együtt alvó – szolgálta végezte. Hetente/nyolc naponta volt hajmosás és fehérműváltás, kéthetenként fürdölátogatás.

A bentlakó diákoknak két részletben évi 20 forintot kellett fizetniük az ételért-italért és a szállásért (ágyneművel együtt). A helyiek, tehát az intézménybe Bécsből járók (externisták) negyedévente 12 schillinget voltak kötelesek fizetni. Természetesen az oktatás, az ellátás és a szállás költségeit ezek a bevételek csak kis részben fedezték, a tartományi iskola elsősorban az alapításkor erre a célra rendelt évi ezer forint vámjövedelemből működött, amelyet természetbeni adományok – például bor, liszt, só és fa – egészítettek ki. Emellett előfordult, hogy (elsősorban élelmiszerekkel) a tanulók hozzátartozói is támogatták az intézményt.

A diákokat négy, a manapság szokásoshoz képest fordítva számozott osztályba sorolták. Természetesen minden nap imádkozással kezdődött: a latin nyelvű *Pater noster*, *Ave Mariát* és *Veni Sancte Spiritust* egy a török elleni oltalomért németül elmondott könyörgés követte. Az 1573-ból fennmaradt nyomtatott tanterv (*Catalogus lectionum et omnium exercitationum: Hanc Caesarae Maiestatis scholam studiorum causa ingressi non tantum in bonis litteris et artibus, sed etiam virtutibus probatisque moribus magna praeceptorum cura et diligentia instituantur*) szerint ezt követően a negyedik (legalsó) osztályosok reggel és délelőtt két-két órát írással és olvasással, illetve a latin főnév- és igeragozás Donatus alapján történő elsajátításával töltöttek.

Feltételezhető, hogy – talán korábbi tanulmányainak eredményeként – Gyulaffi Lestár ezt az „alapozó” osztályt kihagyta, ugyanis 1573-ban a végzősök között szerepel, és a következő naptári évben csakugyan be is fejezte tanulmányait. Minthogy 1571 ősze és 1574 ősze között éppen három esztendő töltött az iskolában, ezalatt négy tanévet nem végezhetett el másként, csak úgy, ha az egyiket, természetszerűleg az első, kihagyta. (A későbbiek tananyaga annyira sűrű, hogy akár átugrásuk, akár összevont elvégzésük valószínűtlennek tűnik.)

A harmadikosok – tehát a mai számítás szerinti másodikosok – reggel 6-tól 7-ig Melancthon *Grammaticájával*, 7-től 8-ig Erasmus *De civilitate morum pueriliumával* foglalkoztak. Ezután egészen délig a Salamon királynak tulajdonított mondások (főltehetően a *Biblia Ószövetségében* található *Példabeszédek könyve* 10,1–22,16 és esetleg még a 25,1–29,27) alapján végeztek nyelvi gyakorlatokat. Délről egyig számtan, illetve latin és német írásgyakorlat, 1-től 2-ig Cicero válogatott levelei (*Epistolae selectiores*), 2-től 3-ig Erasmus *Epitome colloquioruma*, illetve Cato

*Distichon*ja (helyesebben a neve alatt fennmaradt aforizmagyűjtemény) következett. Ezt követően a tanultakat vitatták meg.

A másodikosok – azaz a mostani számítás szerinti harmadikosok – reggel 6-tól 7-ig Melancthon *Grammaticájával*, illetve a lutheri és a calvini irányzat között közvetíteni igyekvő Johann Sturm (1507–1589) nevével fémjelzett Schola Argentoratensis kisebbik görög *grammaticájával*, 7-től 8-ig Aiszóposz meséivel foglalkoztak. Ezután egészen délig Melancthon *Syntaxisa* következett, amelyet Terentius komédiáival kapcsoltak össze. (Ehhez az órához csatlakoztak a kevésbé jól teljesítő végzősök is.) Délről egyig zene, illetve számtan (arithmetic), 1-től 2-ig Cicero válogatott leveleinek (*Epistolae selectiores*) Johann Sturm-féle gyűjteménye,¹⁸⁹ 2-től 3-ig ismétlés következett. Ezt követően megvitatták és számon kérték a tanultakat.

Az elsősök – vagyis a végzősök – 6-tól 7-ig Cicero válogatott leveleivel (*Epistolae selectiores*), 7-től 8-ig az ugyancsak általa írott, *De officiis* című munkával foglalkoztak. A délelőtti hátralévő részében az osztály kettévált. A kevésbé jól haladók beültek a másodikosok közé, és ismételten megpróbálták elsajátítani a Melancthon *Syntaxis*ából, illetve a hozzákapcsolt Terentius-komédiákból megtanulhatóakat. Ezalatt a végzősök legjobbjai, közöttük talán Gyulaffi Lestár is, átsétáltak az iskolájuktól nem messze álló egyetemre és meghallgatták rektoruk dialektika előadását. Délről egyig – a másodikosokhoz hasonlóan – nekik is zene, illetve számtan (arithmetic) következett. Ezután 1-től 2-ig Vergilius *Georgicájának* magyarázatával, illetve prozódiaival foglalkoztak, 2-től 3-ig a Johann Sturm-féle „strassburgi iskola” görög *grammaticája* és Hésziódosz művei következtek. A délután hátra lévő részét vitára és a tanultak átismétlésére szánták.

Mindemellett hétfőnként Cicero leveleit fordították németre, péntekenként pedig német stílusgyakorlatokat ültettek át latinra. A jól haladók verseket is írtak. (Ma ismert költeményei alapján feltételezhetően így tett Gyulaffi Lestár is.) A teljes szombatot a héten tanultak átismétlésére szánták, ezen a napon a diákoknak csak latinul volt szabad beszélniük. Ünnepek előtt, ideértve a természetesen a vasárnapokat is, az ifjabbak latinul, az idősebbek pedig görögül olvasták az *Evangeliumot*. (Az adott részt később föl kellett mondaniuk.) A már említett, 1573-as bizottsági jelentés emellett javasolja, hogy a segédtanítók lehetőleg ne csak szombaton beszéljenek latinul a diákokkal,

¹⁸⁹ KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szollás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 109–110, 115–120.

hanem a többi napon is. A vizsgálóbiztosok ezen felül kíváncsiak tartották Sallustius és Iulius Caesar műveinek olvastatását, illetve szónoklatok és színdarabok (komédiák) tanulását is. Egyelőre nem tisztázott, hogy ezek bármelyikére sor került-e abban az egy évben, amelyet Gyulaffi Lestár még az iskolában töltött.

A bécsi domonkos templom és mellette a kolostor, valamint a szomszédos épület ma is áll a Dominikanerbastei, a Predigergasse, a Postgasse és a Wollzeile által határolt területen, azonban előbbieket a 17. században teljesen átépítették, az utóbbi telkén pedig egy jóval újabb ház található. Így már alig emlékeztet valami arra az épületre, amelyben 1571 és 1574 között Gyulaffi Lestár tanult.

Összességében az alsó-ausztriai tartományi iskola – mai fogalmak szerint gimnázium – elvégzése megalapozta Gyulaffi Lestár humanista műveltségét. Feltételezhető, hogy ha módja lett volna egyetemre járni, nem lettek volna tanulmányi problémái, és így, felsőoktatási képzettség nélkül is biztos alapja volt az önműveléshez.

*

Még egy – sajnos tragikus – esemény történt ezekben az években, amelyet Gyulaffi Lestár (iskolai élményeivel ellentétben) részletesen megörökített: Mihály nevű bátyjának halála. Az, hogy – egy másik, alig néhány soros megemlékezést¹⁹⁰ nem is számítva – viszonylag sokat írt róla, annál föltűnőbb, mert többi testvérét, egy ismeretlen nevű leányt (Pethő Lászlóné), továbbá Katalint, Andrást, Györgyöt és Kristófot fennmaradt írásaiban meg sem említi. A szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy az akkor Bécsben tanuló Gyulaffi Lestár (például valamiért hazalátogatván) szemtanúja volt-e az 1573. február 6-án és 7-én történeteknek, vagy – ez tűnik valószínűbbnek – édesanyja beszámolója alapján írta meg bátyja elvesztését.

„1573. Giulaffi Mihály az en szerelmes batiam Papai Kapitan, kivel mind attiaual aniaual Egi voltam ki leth legien *nem* szw'kseg arrol sokat zolano[m] ha magari orzagba egi hires es ualaztot vitez ember es periculorum *contemptor* [‘a veszélyek megvetője’] uolth, w’ volt az masik, Jw’t vala Zalában Zent Giörgi varaban [= *Szentgyörgyvár*ra] az Aniam latni. Ez alat Eiel az var ala jw’uenek az veg beli Törökök vgj minth hat zaz loval. az falukat Zerte zellel föl gjojtak, ki mene eleikben es mikor ott kergetöznieiek az Ellensegel az lo el esik vele. Es vgi fogiak el. Negieth vagoth mind azon atal le benne gialogh az midönre az lo alol föl verekedeth Az sisak azon esesben

¹⁹⁰ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 52, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 87 verso.

ki zakath az feieböl es letali vulnere accepto in capite [’mivel halálos sebet kapott a fején’], vgi eset el. Azon eiel kalman cýehen [= *Kálmáncsán*] haltak vele. Es hogi mas nap Zigetben [= *Szigetvárba*] be vizik volth, az Var higgian holth el. Temettek Göroß Galnal [= *Görösgálnál*] az mezöben az törökök. nagi böchw’lletel. Az Anniam choron Dorotia S.Giorgi varabol az ablakrol nezte hogj elfogtak, nagi keserv’segel.

Meg ertuen ezth Batori Istvan az Erdeli vaida hogi illien hires neves vitez emberth öve tehessen, miuel hogi azth [a hírt] hoztakvolt, hogý Eleuenen vitek az Portara, mingiarast Gruio Petert bochatta volth be az Portara hogý ki kerie es neki ciazartul meg nierie. De meg ertette ott hogj megh holt. Es az vtan ciak hamar be hoztak volth Constantinapolban az feieth. Eseth foglia VII Februarý”.¹⁹¹

Gyulaffi Lestár bátyjának 1573. február 6-án édesanyjuknál tett (névnap?) látogatása tehát szomorúan végződött. (Más kérdés, hogy Gyulaffi Mihálynak néhányadmagával nem sok esélye volt száz török ellen.) Minthogy a súlyos sebesültet a törökök magukkal vitték, hozzátartozói nem tudhatták, hogy már másnap meghalt. Amíg élőnek hitték, mindent megtettek kiszabadítása érdekében. Végül édesanyja február 13-án vagy 16-án Kemenden kelt, kétségbeesett hangú levelében¹⁹² kért sürgős segítséget sógorától, az akkor már az Erdélyi Fejedelemségben élő Gyulaffi Lászlótól. Ebben a régi sérelmeket félretéve kérte, hogy a nagy bajban sógora is tekintsen el attól, hogy „nehezes volt hozzá”. A könyörgésben odáig ment, hogy minden vagyonát följánlotta neki, ha sikerül fiát kiszabadítania: „az mi kevés vagyon, jobb hogy Keg[yelme]d é legyen, honnem mint más idegené, hacsak egy-egy imögben kell megmaradnunk is”. Gyulaffi László becsületére legyen mondva, ő is félretette a közte és sógornője, illetve a közte és Gyulaffi Mihály között feszülő ellentéteket, és tőle telhetően igyekezett segíteni. Minden bizonnyal ő fordult Báthory Istvánhoz, aki a fejedelmi tanács tagjának és a mezei hadak generálisának kérésére megtett annyit, hogy Isztambulba küldte portai követét, Grujó Pétert. (Természetesen Báthory István részéről ez a Gyulaffi Lászlónak tett gesztus nem volt egészen önzetlen, hiszen ha sikerült volna a fogoly kiszabadítása, akkor a továbbiakban Gyulaffi Mihály már nem a Magyar Királyságot, hanem az Erdélyi Fejedelemséget szolgálta volna.) A Portára érkező követ azonban Isztambulban azzal szembesült, hogy Gyulaffi Mihály már

¹⁹¹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 15–16, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 17 recto–verso.

¹⁹² *Choroné levele fia kiszabadítása ügyében*, i. m., 803–804.

meghalt, és – korabeli szokás szerint – testéről elválasztott fejét a törökök hamarosan el is küldték fővárosukba.

Gyulaffi Mihály fogságba esése, majd halála után egyik testvére (Gyulaffi Lestár egy másik bátyja), Gyulaffi András szeretett volna fivére helyett pápai kapitány lenni. Pályázatát Báthory Miklós (†1584. december 17.) országbíró is támogatta, annál is inkább, mert – amint írja – Gyulaffi András bátyjának, Báthory Andrásnak (†1566) udvarában nevelkedett, az ő halála után pedig nála, tehát Báthory Miklósnál szolgált. Minderről a Báthory Miklós által Liszthy János (†1577. március 5.) győri püspöknek és kancellárnak 1573. március 15-én írott, kései másolatban fennmaradt ajánlólevél tanúskodik.¹⁹³ Egyelőre nem ismert, hogy Gyulaffi András pályázata sikeres volt-e – Szabó Károly szerint nem¹⁹⁴ –, de kétségtelen, hogy hosszú távon nem maradt a Dunántúlon, hanem Szatmár megyében élt.¹⁹⁵

2.2.4. Erdélybe-kerülése

Gyulaffi Lestárról az az Erdélyi Fejedelemségbe érkezése előtti, ma ismert utolsó adat, hogy 1574. szeptember 18-án befejezte tanulmányait az alsó-ausztriai tartományi iskolában.¹⁹⁶ Konkrétumok híján csak feltételezni lehet, hogy mi történt vele a következő ötödfél évben.

Kézenfekvő lenne, hogy valamilyen egyetemen folytatta ismereteinek bővítését, csakhogy ennek sem Gyulaffi Lestár fennmaradt saját följegyzéseiben, sem kortársainak róla tudósító írásaiban, sem pedig a korabeli felsőoktatási intézmények eddig hozzáférhetővé tett diáknévsoraiban nincsen semmi nyoma. Az ilyen jellegű munkák közül Gyulaffi Lestárt egyedül az erdélyiek kora újkori egyetemjárását bemutató kötet regisztrálja,¹⁹⁷ ebben azonban – Tonk Sándor *Bevezetése*¹⁹⁸ szerint – szerepeltetik „azokat az erdélyi értelmiségieket [is], akik bár megfordultak idegen országokban, egyetemi tanulmányokat nem folytattak, de idehaza rendkívüli

¹⁹³ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 48–49.

¹⁹⁴ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 3–4.

¹⁹⁵ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 4.

¹⁹⁶ GECSÉNYI, *Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában*, i. m., 99.

¹⁹⁷ SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban: 1521–1700*, bev. T. S., előszó KESERŰ Bálint, szerk. FONT Zsuzsa, Szeged, JATE, 1992 (Fontes Rerum Scholasticarum, 4), 50, No. 478.

¹⁹⁸ TONK Sándor, *Bevezetés* = SZABÓ Miklós, T. S., *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban*, i. m., vii–xi.

intellektuális képességeikről tettek bizonyosságot.”¹⁹⁹ A gyűjtemény összeállítói Gyulaffi Lestárt minden bizonnyal ez utóbbi kategóriába sorolták. (Más kérdés, hogy Gyulaffi Lestár valószínűleg csak tanulmányai befejezése *után* került Erdélybe, tehát azokat *nem* erdélyiként végezte.) Az fentieket figyelembe véve, és életkörülményeit végiggondolva csak arra lehet következtetni, hogy az előbbi adathiány oka az, hogy *Gyulaffi Lestár nem járt egyetemre*. Ha ez így volt, annak elsősorban anyagi okai lehettek: sem testvéreinek, sem özvegy édesanyjának nem volt elegendő pénze ahhoz, hogy további tanulmányokat finanszírozzon. Aki ezt megtehetette volna, az Erdélyi Fejedelemségben nem csak tanácsúrrá és generálissá, hanem igen gazdaggá is lett nagybátyja, az támogatását szemmel láthatóan csak kapcsolati tőkéje időnkénti fölhasználására korlátozta. Természetesen ez is elismerésre méltó, a családi ellentéteket figyelembe véve különösen, és Gyulaffi Lestár hálás is volt érte, de mit sem változtat azon, hogy ő már az alsó-ausztriai tartományi iskolát is csak nagy anyagi nehézségek árán végezhetette el. Erre utal, hogy 1573–1574-ben nagyon elmaradt a tandíjfizetéssel.²⁰⁰ Hátralékát előbb – akkor még élő, Pápan szolgáló – bátyja, Gyulaffi Mihály zsoldjából akarták levonni²⁰¹, de az tovább halmozódott, és ő még 1585. július 12-én is adós volt vele.²⁰²

Mindemellett az Erdélyi Fejedelemségben főúrrá lett nagybátyja alighanem elégedett volt Gyulaffi Lestár bécsi tanulmányainak eredményével, hiszen néhány évvel később saját mostohafiát, a már említett Imreffy Jánost is az alsó-ausztriai tartományi iskolába járatta. Neki öt és fél évre (1578. április 28.–1583. október 22.) volt szüksége a négy osztály elvégzéséhez.²⁰³

Itt említendő, hogy Szamosközy István egy helyütt²⁰⁴ Jósika István „hajdani iskolatársá”-nak („eruditionis communicata habebat studia”) nevezi Gyulaffi Lestárt. Egyelőre nem sikerült kideríteni, hogy ennek mi a valóságalapja. Mert bár 1585-től ismeretlen ideig – lehetséges, hogy akár csaknem egy évtizeden át – Jósika István is a

¹⁹⁹ TONK Sándor, *Bevezetés*, i. m., ix–x.

²⁰⁰ [FRAKNÓI =] FRANKL Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Bp., Eggenberger, 1873, 208.

²⁰¹ GECSÉNYI, *Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában*, i. m., 102.

²⁰² GECSÉNYI, *Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában*, i. m., 95.

²⁰³ GECSÉNYI, *Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában*, i. m., 100.

²⁰⁴ SZAMOSKÖZY István *Történeti maradványai: 1566–1603*, kiad. SZILÁGYI Sándor, II. Bp., MTA, 1876 (MHH-S, 28), 25; ugyanez magyarul: SZAMOSKÖZY István, *Erdély története [1598–1599, 1603]*, bev., jegyz., vál. SINKOVICS István, ford. BORZSÁK István, Bp., Magyar Helikon, ²1977 (Bibliotheca Hungarica), 69.

nagyobb kancellária titkára²⁰⁵ (tehát Gyulaffi Lestár munkatársa), 1594-től haláláig pedig kancellár²⁰⁶ (tehát Gyulaffi Lestár főnöke) volt, ez mégsem nevezhető korábbi közös tanulásnak. Annak viszont nincs nyoma, hogy az 1598-ban kivégzett Jósika István az alsó-ausztriai tartományi iskolába járt volna. Bár nem valószínű, természetesen lehetséges, hogy egy másik, egyelőre ismeretlen helyen voltak iskolatársak. Ez ügyben elsősorban a pułtusi jezsuita kollégium jöhet számításba, ahol 1578 és 1582 között Báthory András tanult. A későbbi kardinális-fejedelem udvartartásának az ifjú Jósika István biztosan tagja volt,²⁰⁷ azonban az, hogy Gyulaffi Lestár is ehhez a körhöz tartozott-e, nagyon kétséges. Egyelőre semmilyen nyoma nincs annak, hogy Gyulaffi Lestár Bécsen kívül másutt is járt volna iskolába, és arról sem ismert adat, hogy egyáltalán valaha is megfordult-e Pułtuskban. A kérdés eldöntése tehát további kutatásokat igényel.

Visszatérve az 1574 ősze és 1579 tavasza közötti időszakra, több okból is feltételezhető, hogy Gyulaffi Lestár már az évtized közepétől az Erdélyi Fejedelemségben élt. Egyrészt azért, mert utolsó éveiben beteges nagybátyjának még viszonylag aktívnak kellett lennie, amikor unokaöccse útját egyengette. Nem csak Gyulaffi Lestár írásából tudható, hogy ő „Itt Erdelben tellieseg el colikasodot vala.”²⁰⁸ Bekes Gáspárnak egy Radák Lászlóhoz írott, Bethlen Farkas által részben közölt levelében szerepel, hogy Gyulaffi László már 1575 tavaszán gyengélkedett.²⁰⁹ Úgy látszik, a kerelőszentpáli csata (1575. július 8.), majd pedig a krakkói bevonulás (1576 tavasza) idején jobban volt, de állapotának romlására utalhat, hogy – amint erre Horn Ildikó figyelmeztet²¹⁰ – Báthory István 1576-ban Hagymássy Kristófot nevezte ki főkapitánnyá. Ha ez igaz, akkor lehetséges, hogy Gyulaffi László ekkor már nem tudta ellátni generálisi teendőit. Megjegyzendő azonban, hogy Trócsányi Zsolt szerint²¹¹ Hagymássy Kristóf egy évtizeddel korábban, 1566-tól, tehát Gyulaffi Lászlónak az Erdélyi Fejedelemségbe érkezése előtt volt főkapitány. Mindenestre 1578. április 23-án

²⁰⁵ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 185.

²⁰⁶ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 181.

²⁰⁷ HORN Ildikó, *Báthory András*, Bp., Új Mandátum, 2002 (Post Scriptum Életrajzi Monográfiák, 3), 30.

²⁰⁸ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 52, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 87 recto.

²⁰⁹ Wolffgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transylvanicis Editio secunda Tomus secundus*, i. m., 351–352; ugyenez magyarul: BETHLEN Farkas, *Erdély története III.: Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*, i. m., 71.

²¹⁰ HORN, *Politikusportrék János Zsigmond udvarából*, i. m., 16; HORN, *Hit és hatalom*, i. m., 63.

²¹¹ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 27–28, 337.

Gyulaffi László már szükségét érezte, hogy végrendekezzen,²¹² egy újabb esztendő eltelével, 1579. május 13-án pedig meg is halt.

A másik érv amellett, hogy Gyulaffi Lestár nem sokkal bécsi tanulmányainak befejezése után, az 1570-es évek közepén az Erdélyi Fejedelemségbe került, az lehet, hogy legkésőbb 1581 májusában már a nagyobb kancellária titkára volt.²¹³ Márpedig szinte lehetetlen, hogy azonnal ilyen magas pozícióba került volna. Még a generális-tanácsúri „hátszelet” figyelembe véve is valószínűbb, hogy előléptetését megelőzően kisebb, feltételezhetően írnoki feladatokat látott el a fejedelmi udvarban. (A Gyulaffi Lestár számára kiállított egyetlen ma ismert adománylevélben is az olvasható, hogy *titkári* pályafutása Báthory Kristóf idejében kezdődött.²¹⁴)

Gyulaffi Lestár Erdélybe kerülése tehát a következőképpen rekonstruálható: az alsó-ausztriai tartományi iskola elvégzése után, nagybátyja hívására a Fejedelemségbe ment. A generális-tanácsúr, aki – ahogy ezt Gyulaffi Mihály kiszabadításának kísérlete is bizonyítja – csak anyagi szempontból volt szűkmarkú, kapcsolati tőkájével nem fukarkodott, segítette bekerülni talán már 1574 és 1576 között Báthory István, de legkésőbb 1576 és 1579 között Báthory Kristóf gyulafehérvári udvarába. Gyulaffi Lestár a fejedelmi kancellárián feltételezhetően eleinte alacsonyabb, valószínűleg írnoki, pozícióban dolgozott, ám hamarosan, legkésőbb 1581 májusában titkár lett. (Az, hogy Gyulaffi László hívta Erdélybe, azért vehető szinte biztosra, mert nagybátyján és annak családján kívül Gyulaffi Lestárnak ott más rokona nem volt. Emellett szól az is, az unokaöcs még évtizedekkel később is pártfogójának nevezte²¹⁵ Gyulaffi Lászlót.)

Megjegyzendő még, hogy Trócsányi Zsolt nem említi Gyulaffi Lestárt mint írnokot, de hangsúlyozza, hogy művében az írnokok jegyzéke nem teljes.²¹⁶ *Erdély központi kormányzatát* földolgozó monográfiája szerint Gyulaffi Lestár 1585-től 1597-ig volt kancelláriai titkár,²¹⁷ más pozíciójáról nem tud. Szinte bizonyos, hogy Gyulaffi Lestár csakugyan nem jutott följebb a ranglétrán, azonban titkári feladatait, amint az a következőkből remélhetőleg egyértelműen kiderül, 1585-nél már jóval hamarabb és 1597-nél még jóval tovább ellátta.

²¹² Gyulaffy László végrendelete, i. m., 594–598.

²¹³ GYULAFI Följegyzései, i. m., 49.

²¹⁴ GYULAFI Följegyzései, i. m., 69–70, kézirat: MOL, Kolozsmonostori Konvent Levéltára, Liber Ruber, fol. 322 recto–verso. – F 15, 11. kötet, mikrofilm: MOL Filmtár, 1580. doboz.

²¹⁵ GYULAFI Följegyzései, i. m., 16, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 17 verso.

²¹⁶ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 197.

²¹⁷ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 185.

Még egyszer visszatérve a pártfogóra, és egyúttal a föltételezések közül az adatokkal alátámasztott tények világába, fennmaradt írásaiban Gyulaffi Lestár háromszor is megemlékezik nagybátyja haláláról. Ezek közül az elsőből vett idézet már szerepelt a patrónus életrajzát áttekintő alfejezetben, a másik kettő itt következik:

„1579. Hala megh Giw’laffi Lazlo az en patronusom Zilagban me *praesente* in Vdvar hel pago suo die 13 Maÿ sepelitur in Cÿeh die eiusdem mensis 27.”²¹⁸ [’Szilágyban, az én jelenlétemben, (Szamos)Udvarhelyen, saját falujában május 13. napján. (Szilágy)Csehben temették el ugyanazon hónap 27. napján.’]

Gyulaffi Lestár a temetést négy nappal későbbre teszi itt, mint a fentebb idézett helyen, de amikor harmadszor ír róla, szintén a halála utáni tizedik napra datálja:

„Moritur invictissimus Heros vereque <Hector> Achilles Hungaricus Ladislaus Giulaffj in vico Vduarheli, me *praesente* 13 Maÿ hora 3 a meridie, fuit is dies mercurÿ. Sepelitur in oppido Cÿeh 23 eius mensis.”²¹⁹ [’Meghalt a legyőzhetetlen hérosz, és valódi magyar Akhilleusz, Gyulaffi László (Szamos)Udvarhely faluban, az én jelenlétemben, május 13-án, a dél előtti harmadik órában, szerdai napon. (Szilágy)Cseh városában temették el ugyanebben a hónapban, 23-án.’]

Annál, hogy a temetés tíz nappal vagy két héttel a haláleset után zajlott-e, sokkal fontosabb, hogy – ahogy mindkét itt idézet szövegrészben hangsúlyozza – Gyulaffi Lestár volt jelen nagybátyja halálánál, tehát biztos, hogy 1579. május 13-án már az Erdélyi Fejedelemségben tartózkodott. (Föltűnő ugyanakkor, hogy bár egyetlen nem a szűk családhoz tartozó rokonként jelen volt Gyulaffi László halálos ágyánál, nagybátyja meg sem említi őt végrendeletében, amelyet pedig nem sokkal halála előtt még kiegészített.²²⁰)

Szamosudvarhelyen ma már semmi sem emlékeztet a Gyulaffiakra. Szilágycsehben viszont most is látható két olyan épület, amelyben annak idején Gyulaffi Lestár is megfordult.

²¹⁸ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 16, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 17 verso.

²¹⁹ GYULAFI *Történelmi maradványai*, i. m., 14–15, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 78 recto.

²²⁰ *Gyulaffy László végrendelete*, i. m., 594–598.

A város fölötti dombon található az 1520 körül épült,²²¹ ám később többször átépített várkastély maradványa. Ez legutóbbi formájában az 1990-es évek elejéig elhanyagoltan bár, de lakott volt.²²² Azóta viszont tetőzete hiányzik, és az épület egyre inkább romosodik. Parkja is elpusztult, az udvaron látható reneszánsz kút díszítése pedig már alig fölismerhető.

A 15. században épült és előbb a 19., majd pedig a 20. század elején kibővített, a 16. század óta református használatban lévő szilágycsehi templom viszont helyreállítva várja a gyülekezet tagjait és a látogatókat. Nemcsak falainak nagy része és a benne található ötülékes stallum középkori, hanem a tornyában függő egyik harang is. A kriptát, ahová Gyulaffi Lászlót és családjának több tagját is eltemették, 1905-ben lefalazták, föltárasra vár, egyelőre nem kutatható.²²³ Gyulaffi László temetési zászlója sajnos nem maradt fenn, de szerencsére az eredetileg ezen olvasható, Kassai Zsigmond Dávid által írott gyászvers kéziratos másolatokban²²⁴ is terjedt, sőt 1584-ben nyomtatásban is megjelent.²²⁵ Egy ugyancsak Gyulaffi Lászlónak emléket állító, másik – szintén kéziratból is ismert²²⁶ – költeménnyel együtt Budai Ézsaiás újra kiadta,²²⁷ így az egykor a zászlón olvasható versnek legalább a szövege fennmaradt.

2.3. A FEJEDELEMSÉG SZOLGÁLATÁBAN

2.3.1. Történelmi áttekintés

A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) után a törökök kifosztották Budát, majd kivonultak az országból. Ütöképes hadserege egyedül Szapolyai János erdélyi vajdának maradt, aki nem vett részt a mohácsi csatában, ellenben rövidesen (1526. november 11.) magyar királlyá koronáztatta magát. Nemsokára (1526. december 17.) azonban a

²²¹ BALOGH Jolán, *Az erdélyi renaissance*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1943, I, 286–287; KOPPÁNY Tibor, *A középkori Magyarország kastélyai*, Bp., Akadémiai, 1999 (Művészettörténeti Füzetek, 26), 130.

²²² VIDA György Sándor és felesége, VIDA Katalin szóbeli közlése.

²²³ EMÖDI Tamás, *Szilágycseh: Református templom*, Kolozsvár, Utilitas, 1996 (Erdélyi Műemlékek, 21), 2–10; illetve TÓTH László lelkész úr szóbeli közlése.

²²⁴ Például: ELTE EK, G 147, fol. 63 recto-verso.

²²⁵ BORSA et alii, *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600, i. m.*, 495, No. 544.

²²⁶ Például: ELTE EK, G 147, fol. 63 verso–65 recto.

²²⁷ BUDAI Ferenc, *Magyar ország polgári históriájára való lexicon, a' XVI. század végéig*, kiad. BUDAI Ésaiás, Nagy-Váradonn, 1805, II, 150–154.

magyar urak egy része egy másik királyt, Habsburg Ferdinándot is a trónra ültetett. Ő nemzetközi szerződések (1463, 1491, 1506, 1515) alapján a Korona jogos örökösének tekinthette magát. A kibontakozó polgárháború legfőbb haszonélvezői a törökök lettek, ugyanis miután I. János vereséget szenvedett és kiszorult az országból, szövetséget kötött a szultánnal (1528. január 27.). Azt követően, hogy 1529. augusztus 18-án Mohácson hódolt I. Szülejmán előtt, a szultán „baráti segítségnyújtás”-ának eredményeként az ország jelentős részén stabilizálta hatalmát. Közben azonban végképp török-vazallussá vált. A Felvidéken és a Dunántúl északnyugati részén I. Ferdinánd országolt; Erdélynek, az Alföldnek és a Dunántúl délkeleti részének I. János volt az ura. A status quo-t szentesítette a (nagy)váradai béke (1538. február 24.), amely szerint I. János halála után országrésze Habsburg-uralom alá kerül; I. Ferdinánd viszont kötelezte magát arra, hogy ha I. Jánosnak fia születik, hercegséget alakít ki számára a Szepességben. Egy évvel később, 1539. március 2-án I. János feleségül vette Jagelló Izabellát, I. Zsigmond lengyel király és Bona Sforza lányát, aki fiút szült (1540. július 7.). János Zsigmond világra jötté után tíz nappal – más források szerint két héttel – I. János meghalt (1540. július 17./21.). Fiát II. János néven királlyá választották, de nem koronázták meg. I. Ferdinánd előbb diplomáciai, majd katonai úton próbálta betartatni a (nagy)váradai szerződést. I. Szülejmán azonban II. Jánosnak nyújtott segítség címén megszállta Budát (1541. augusztus 29.), ahol egyébként már 1529 óta állomásozott néhány ezer török katona. A szultán ezt követően évi tízezer forint adó fejében az özvegy királynéra és Utiešenić (anyai nevén: Martinuzzi) György pálos szerzetesre és (nagy)váradai püspökre, I. János egykori kincstartójára és főtanácsadójára bízta a Tiszántúlt és Erdély kormányzását. Buda az első magyarországi vilajet székhelye lett.

Az erdélyi országgyűlés helytartónak ismerte el Fráter Györgyöt (1542. január 26). A „Barát” és az özvegy királyné – utóbbi természetesen fiával együtt – 1542 nyarán beköltözött a gyulafehérvári püspöki palotába. (Giovanni Statileo még április 8-án meghalt, újabb erdélyi püspök, Bornemisza Pál²²⁸ pedig csak tizenegy év múlva kezdhette meg szolgálatát.) Fráter György és Jagelló Izabella személyes, pénzügyi és politikai ellentéte egyre erősödött. Mindketten (külön-külön) igyekeztek kiegyezni I. Ferdinánddal, aki 1551 nyárelőjén itáliai származású generálisa, Giovanni Battista

²²⁸ Bornemisza Pál (1499–1579) előbb budai prépost és királyi tanácsos, majd 1549-től 1553-ig veszprémi, 1553-tól 1556-ig erdélyi, 1557-től haláláig pedig nyitrai püspök. Amikor Erdélyből kiűzték, magával vitte a Budai Udalrik örkanonok által fél évszázaddal korábban készítettet kelyhet. Ez, és Suky Benedek 1440 előtt készült kelyhe, amelyet a Bornemisza Pál kíséretében menekülő Ilosvay István (†1559) jogtudós örkanonok vitt magával Nagyszombatba, a gyulafehérvári székesegyház középkori berendezésének és felszerelésének összes fennmaradt emléke.

Castaldo vezetésével hadat indított Erdélybe. Csatlakoztak hozzá a magyar rendek seregei is, soraikban a Nádasdy Tamást kísérő Gyulaffi Lászlóval. Július 19-én az özvegy királyné fia nevében lemondott Erdélyről és János Zsigmondnak a magyar trón iránti igényéről, majd pedig a királyfival együtt távozott az országból. A két országrész tehát egyesült, azonban ez egyelőre csak átmenetinek bizonyult. A Habsburg-uralkodó kinevezte Fráter Györgyöt erdélyi vajdának, helytartónak és kincstartónak, emellett a „Barát” nemcsak esztergomi érsek lett, hanem még bíboros is. Ám I. Ferdinánd már jóval hamarabb utasította zsoldosainak vezérét, hogy ha okot lát rá, tegye Fráter Györggyel, „amit országunk és hű alattvalóink érdeke kíván.” Parancsára a „Barát”-ot 1551. december 16-ról 17-re virradó éjjel Alvincen meggyilkolták. (Ez nem a ma már romos Bethlen-kastélyban, hanem a korábban a helyén álló, egykori domonkos kolostorban történt.) 1552 tavaszán a törökök megszervezték második magyarországi vilájtjuket, a temesvárit. Egy évvel később a Habsburg-uralkodó visszarendelte Castaldót és zsoldosait.

I. Szülejmán ekkor, 1553 tavaszán még csak „nem ellenezte”, egy évvel később viszont már elrendelte az akkor Lengyelországban élő János Zsigmond visszahívását. Az 1555 nyarán megismételt szultáni parancsnak az erdélyi országgyűlés csak egy év múlva engedelmeskedett. 1556. október 22-én Jagelló Izabella és fia bevonult Kolozsvárra, ahol a diéta János Zsigmond kiskorúsága idejére Erdélyt az özvegy királyné kezére adta (1556. november 25.). A Habsburg-, illetve a Szapolyai-uralom alatti országrészek között újra föllángoló harcok nem szüntek Jagelló Izabella három év múlva, 1559. szeptember 15-én bekövetkező halála után sem, bár a két uralkodó között már korábban fegyverszünet jött létre.

I. Ferdinándot halála (1564. július 25.) után fia, Miksa követte a trónon. Annak, hogy a kialakulófélben lévő Erdélyi Fejedelemséget a törökök viszonylag megkímélték, nagy ára volt. Ezt jól jelképezi, hogy 1566. június 29-én Zimonyban a Zrínyi Miklós által védett Szigetvár ellen vonuló I. Szülejmán előtt hódolt János Zsigmond és a kíséretében lévő négyszáz erdélyi úr. (Nem mellesleg az éves adó mértékét többszörösen meghaladó értékű ajándékot és nagy mennyiségű ellátmányt, elsősorban élelmiszert is vittek a török hadseregnek.) Másfél évvel később Miksa megkötötte a szultánnal a drinápolyi békét (1568. február 17.), újabb két és fél év múlva pedig János Zsigmonddal a speyeri egyezményt (1570. augusztus 16.). Ebben utóbbi lemondott királyi címéről, elismerte Miksát Magyarország urának, Erdélyt és a Részeket (amelyek fölött fejedelemként uralkodik) pedig Magyarország részének.

Elfogadta azt is, hogy bár hatalmát esetleges fiutódai öröklik, ezek kihalása után az a királyra száll. Ennek ellenére, amikor János Zsigmond gyermektelenül meghalt (1571. március 14.), és utódjául az erdélyi országgyűlés Báthory Istvánt választotta meg (1571. május 25.), Miksa közvetlenül nem avatkozott be. Nem sokkal később viszont már támogatta a fejedelemségre törő Bekes Gáspárt. Ő maga mellé állította a székelyeket, azonban a kerelőszentpáli csatában (1575. július 8.) még így is vereséget szenvedett Báthory István Gyulaffi László és Székely Mózes által vezetett seregétől. Hat embert azonnal (még a csatátéren), kilenc urat és harmincnégy székelyt hűtlenségü pereket követően, 1575. augusztus 8–9-én végeztek ki. További harmincnégy székelynek „csak” orrát-fülét vágták le. Bekes Gáspár viszont kibékült Báthory Istvánnal, és annak lengyel királlyá választása (1575. december 14.) után a lengyelországi lovasság főparancsnoka lett. Báthory István továbbra is Erdély és a Részek ura maradt, és bátyját, Báthory Kristófot nevezte ki erdélyi helytartóvá és vajdává. Közben a Magyar Királyság élén is változás történt: Miksát, halála (1576. október 12.) után fia, Rudolf követte a trónon.²²⁹

²²⁹ Magyarország történeti kronológiája, i. m., II, 361–404; BARTA Gábor, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Bp., Gondolat, 1984 (Magyar História), 8–274; *Erdély története: A kezdetektől 1606-ig*, szerk. MAKKA László, MÓCSY András, Bp., Akadémiai, 1986 (Erdély Története Három Kötetben, I), 409–454; Barta Gábor, *Vajon kié az ország?*, Bp., Helikon, 1988 (Labirintus), 7–221; SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, Bp., Kulturtrade, 1997 (Tudomány-Egyetem), 27–60; FODOR Pál, *Egy ország, melyet senki sem akart: Az Erdélyi Fejedelemség születése*, Rubicon, 9(1998)/4–5, 17–19; OBORNI Teréz, *Fráter György (1484 k.–1551) = Nagy képes millenniumi arcképcsarnok: 100 portré a magyar történelemből*, szerk. RÁCZ Árpád, Bp., Aquila – Rubicon, 1999, 63–66; OBORNI Teréz, *Erdély fejedelmei*, s. I., Pannonica, 2002 (Magyar Századok), 7–45; OBORNI Teréz, *Habsburg Ferdinánd harca a magyar trónért*, Rubicon, 14(2003)/11–12, 41–47; OBORNI Teréz, *Erdély sorsa: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére, 1557–1564*, Rubicon, 14(2003)/11–12, 59–63; KOVÁCS András, *Alvinc: Martinuzzi-Bethlen kastély*, Kolozsvár, Kriterion – Transylvania Trust Alapítvány, 2005 (Erdélyi Műemlékek, 38), 1–5; HORN Ildikó, *Erdély története a 16. században: Báthory István (1533–1586)*, Bp., EPER, 2007: <http://eper.elte.hu/mp3/ca/hornildiko-2.mp3> [Legutóbb letöltve 2011. május 18-án 20:35-kor.]; HORN Ildikó, *Erdély története a 16. században: Fráter György (1482–1551)*, Bp., EPER, 2007: <http://eper.elte.hu/mp3/ca/hornildiko-1.mp3> [Legutóbb letöltve 2011. május 18-án 19:05-kor.]; HORN Ildikó, *A könnyező krokodil: Jagelló Anna és Báthory István házassága*, Bp., L'Harmattan, 2007 (Múltidéző Zsebkönyvtár), 127–151; SZABÓ Péter, *Államférfiből szerzetes: Az alvinci környezet és Fráter György szerepváltása* = SZ. P., *Jelkép, rítus, udvari kultúra: Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*, Bp., ELTE Történettudományok Doktori Iskola – L'Harmattan – Nyitott Könyv, 2008 (TDI Könyvek, 7), 36–46; SZABÓ Péter, *Szopolyai János kézsókja* = SZ. P., *Jelkép, rítus, udvari kultúra*, i. m., 114–126; PALFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bp., História – MTA TIT, 2010 (História Könyvtár: Monográfiák, 27), 13–350.

2.3.2. A kancellária alkalmazottja

Gyulaffi Lestár tehát vélhetően az 1570-es közepén, de mindenképpen 1579. május 13. előtt, valószínűleg nagybátyja hívására ment az Erdélyi Fejedelemségbe. Ott – minden bizonnyal Gyulaffi László segítségével – bekerült vagy még Báthory István vagy már Báthory Kristóf udvarába. A nagyobb kancellárián eleinte írnokként dolgozhatott, de hamarosan, legkésőbb 1581 májusában titkár lett. Ez egyrészt a már hivatkozott adománylevelél alapján tekinthető bizonyosnak, másrészt pedig azért, mert a vajda – sajnos csak kései másolatból ismert – sírversét *az elhunyt titkáráként* Gyulaffi Lestár írta:

„1581. Hala megh Batori Christoph Alba Juliae 27 Mai [‘Gyulafehérváron május 27-én’] Minek vtanna az colosvari Giw’lesből haza iw’t volna betegem, ex electione filij sui Sigismundi in successorem suum [‘azután, hogy fiát, Zsigmondot utódjául választották meg’]. holt meg zombaton inter quartam et quintam horam pomeridianam [‘délután négy és öt óra között’]”.²³⁰

„Sub idem tempus Eustachius Gyulafi Secretarius eiusdem Principi suo tale fecit Epitaphion:

Gloria, fama, fides, virtus, sapientia, splendor,
Religio, et quidquid nobile mundus habet,
Singula Bathorei lugent ad Principis urnam,
Dacia sed cunctis tristior orba gemit.”²³¹

[‘Ez idő alatt Gyulaffi Lestár, ugyanazon fejedelem titkára készítette számára a következő sírfeliratot:

Dicsőség, hírnév, hűség, vitézség, bölcsesség, fényesség,
istenfélelem és minden nemesség, ami csak van a Világon,
Báthory fejedelem urnájánál gyászol,
De az árva Dacia mindenkinél szomorúbban bánkódik.]

A költeménynek műfordítása is megjelent.²³² A helyzetet bonyolítja, hogy bár a temetési rendtartás két változatban is fennmaradt, a korábbiiban, amely magyar nyelvű,

²³⁰ GYULAFFI *Följegyzései*, i. m., 18, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 17 recto.

²³¹ GYULAFFI *Följegyzései*, i. m., 49.

²³² TÓTH, *Költők virágoskertje*, i. m., 108.

semmilyen vers nem szerepel.²³³ A későbbi, latin nyelvű változatban olvasható ugyan egy költemény, de az nem Gyulaffi Lestár inént idézett műve.²³⁴ Igaz viszont, hogy a temetési rendtartásban olvasható vers a szó szoros értelmében nem is sírfelirat, hiszen egy a halottat megszemélyesítő ifjú szavalta el a szertartáson.²³⁵ Maga a gyulafehérvári – korábban domonkos, akkor már jezsuita templomban fölállított – síremlék még a 17. században elpusztult, sem hiteles ábrázolása, sem részletes leírása nem maradt fenn.²³⁶ Fölirata viszont éppen Gyulaffi Lestár másolatából ismert,²³⁷ ez azonban prózai szöveg, nincsen verses része. (Ettől persze még lehetséges, hogy Gyulaffi Lestár fogalmazta.)

Báthory Kristóf kiskorú fiát még apjának halála (1581. május 27.) előtt utódjává választották, nevelésével Báthory István a gyulafehérvári jezsuitákat bízta meg. Ugyanő Báthory Zsigmond kiskorúsága idejére Erdély kormányzását előbb (1583. március 6.) egy Kendy Sándorból, Kovácsóczy Farkasból és Sombori Lászlóból álló tanácsra, majd (1585. május 1.) Ghyczy János (nagy)váradai kapitányra bízta.²³⁸

Gyulaffi Lestárt titkári hivatalában Báthory Zsigmond is megtartotta, ő pedig Báthory Boldizsár, majd Báthory András fejedelemsége, Habsburg Mária Krisztierna helytartóságai, sőt Habsburg Miksa főherceg (névleges) kormányzósága idején is tovább dolgozott az akkoriban igen sűrű uralkodóváltásoktól szinte független, állandó pozícióban. Úgy tűnik, még Mihai Viteazul országlása idején is a helyén maradhatott, azonban – amint arról még lesz szó – bizalmatlanság miatt mégsem szolgálta az Erdélyi Fejedelemség urává lett havasalföldi vajdát. Báthory Zsigmond visszatérése, majd pedig Székely Mózes és Bocskay István fejedelemsége idején viszont ismét szolgálatba állt.

Az erdélyi kancellária előbb a vajda, később pedig a fejedelem igazgatási intézménye volt. A fejedelmi kancellária a vajdának a már a mohácsi csata előtt is létező, elsősorban az ítélőszékhez kapcsolódó kancelláriájából alakult ki magával a Fejedelemséggel párhuzamosan. Tulajdonképpen természetes, hogy fokozatosan kettévált, így jött létre az úgynevezett kisebb és nagyobb kancellária. A kisebb

²³³ HORN Ildikó, *Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból*, ItK, 102(1998), 760–772, hivatkozott rész: 760–761.

²³⁴ *Báthory Kristóf fejedelem temetésének rendje* = *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányral (1581–1585)*, bev., jegyz., kiad. VERESS Endre, Bp., MTA, 1948 (MHH-D, 42), 274–277.

²³⁵ SZABÓ Péter, *Uralkodói temetéseink kérdéséhez = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, i. m., 324–335, 388–392, hivatkozott rész: 326–327, 330–331, 334; SZABÓ Péter, *Temetkezési kultúránk újabban felfedezett forrásai elé*, ItK, 102(1998), 744–759, hivatkozott rész: 748–753.

²³⁶ MIKÓ Árpád, *Báthory István király és a reneszánsz művészet Erdélyben (1576–1586)*, Művészettörténeti Értesítő, 37(1988), 109–135, hivatkozott rész: 119–120, 132.

²³⁷ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 50, kézirat: ELTE EK, LEO 612, fol. 1 recto.

²³⁸ *Magyarország történeti kronológiája*, i. m., II, 406–408.

kancellária (cancellaria minor) mintegy a késő középkori vajdák kancelláriájának örököséként az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódott, és a fejedelmi tábla „írodája” lett. Élén két ítélmester állt, külön kancellárja nem volt.

A nagyobb kancellária (cancellaria maior) kormányzati és közigazgatási feladatokat látott el, egyaránt hozzá tartoztak a bel- és a külügyek. A nagyobb kancellária, vagy legalábbis egy redukált létszámú egysége minden újtára követte a fejedelmet. (Gyulaffi Lestár is részt vett ilyen utazásokon.) Fontos volt, hogy a nagyobb kancellária vezetője, a kancellár ne csak jó képességű legyen, de bírja a fejedelem bizalmát is. Ellenkező esetben ugyanis a következmények akár az egész országra is kihathattak. A kancellár közvetlen munkatársa(i) volt(ak) a titkár(ok), így Gyulaffi Lestár is.

A *secretarius* szó ebben az időben nem a mai értelemben vett titkárt jelentett, hanem olyan művelt, fölkészült diplomatát, akire gyakran országos jelentőségű, és olykor igen kényes ügyeket is rá lehetett bízni, és aki külföldön is képviselte az országot. Politikai döntéseket azonban nem hozott, a fejedelem és a tanácsurak határozatait kellett végrehajtania. Gyulaffi Lestár tehát államszolga volt (mai fogalmak szerint főtisztviselő), igaz, a legrangosabbak egyike. Bár Lengyelországban végzett diplomáciai tevékenysége miatt bizonyos fokig speciális helyzetben volt, hiszen nem vehetett részt folyamatosan a nagyobb kancellária napi munkájában, természetesen „belföldi” megbízatásoknak is eleget tett. Feladatai közé tartozott oklevelek, levelek és beszédek fogalmazása, emellett időnként adózási és olykor közigazgatási ügyekben is el kellett járnia. Segítette továbbá a Fejedelemségbe érkező külföldi követek munkáját, részt vett különféle beiktatásokon, országjáró körutakon, tárgyalásokon stb. Titkárként egyaránt ismerhette a Fejedelemség bel-, kül-, had- és pénzügyeit. Éppen fontos és bizalmas feladatai miatt természetesen titoktartási kötelezettsége volt.²³⁹

Bár a jegyzékek korántsem teljesek, és – amint azt éppen Gyulaffi Lestár példája mutatja – nem is egészen pontosak, mégsem fölösleges áttekinteni, hogy abban a bő három évtizedben (1575–1606), amikor kisebb-nagyobb megszakításokkal Gyulaffi Lestár a nagyobb kancellárián dolgozhatott, kik voltak a kancellárok, a titkárok és az írnokok, vagyis a főnökei, a munkatársai és a beosztottjai.

²³⁹ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormánya, i. m.*, 206–250; KOLTAI András, *Előszó: Udvar és rendtartás a 17. századi Magyarországon = Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617–1708*, bev., jegyz., kiad. K. A., Bp., Osiris, 2001 (Millenniumi Magyar Történelem: Források), 7–57, a titkárságról: 29–31.

A szóba jöhető időszakban a kancellárok sorát Forgách Ferenc nyitja (1571–1575).²⁴⁰ Minthogy ő Gyulaffi Lászlónak, a pártfogó-nagybátyának a sógora volt, megkockáztatható az a föltevés, hogy – talán írnokként – Gyulaffi Lestár még az ő hivatali ideje alatt került a kancelláriára.

Forgách Ferencet előbb Sulyok Imre (1576–1578), majd Kovacsóczy Farkas (1578–1594), Jósika István (1594–1598), Napragyi Demeter (1598–1600), Jacobinus János (1603), végül Káthay Mihály (1604–1606) követte.²⁴¹

A kancellárián egyidőben csak néhány, legfőljebb három titkár dolgozott, közülük az adott időszakban tevékenykedett Berzeviczy Márton (1574–1575), Giovanni Michele Bruto (1575), „Gábor deák” (1575), Csanády Demeter (1576), Váradi Pál (1580), Jósika István (1585–?), Királyfalvy János (1588), Kakas István (1593–1599), Balásfi János (1594–1598), Bernardffy János (1594–1598), Váradi Lukács (1594–1598), Mark Benker (1596), Sarmasági Zsigmond (1596–1598), Jacobinus János (1598–1601), Matthias Sylla (1599), Mezey Mihály (1600), Péchi Simon (1602, 1605–1606), Aszalay Mátyás (1603) és Keresztúry György (1606).²⁴²

Írnokból viszont akár tucatnyi is dolgozhatott egyidejűleg, így számuk jóval nagyobb: Kolozsvári János (1572–1586), Zilahy János (1572–1595), Dewechery Gábor (1577), Gyarmathi János (1577), Kolozsvári Lukács (1577), Köpeczi János (1577), Szakmárnemethy István (1577), Székelyvásárhelyi György (1577), Kamuthy Ambrus (1577–1578), Telegdi András (1577–1578), Kidey Gáspár (1577–1579), Balásfi János (1577–1583), Tordai Kelemen (1577–1583), Vásárhelyi György (1577–1583), Zilahy Péter (1577–1583), Zsámbokréthy Pál (1577–1583), Horváth Imre (1577–1590), Békéssy Balázs (1578), Jászberényi Orbán (1578), Szilágyi Péter (1578), Váradi Lukács (1578–1579), Enyedy István (1578–1585), Kolozsvári Bálint (1578–1589), Jó István (1579), Heltner Bálint (1583), Sövényfalvy János (1583), Tivadar Miklós (1583–1585), Királyfalvy János (1583–1590?), Adamossy Demeter (1583–1593), Zlattari Mátyás (1583–1594), Nagy János (1583–1595), Szentkirály János (1585), „Dániel deák” (1586), Rhadécy János (1586), Mark Benker (1586–1590), Zákány Gábor (1586–1592), Bernardffy János (1586–1594), Gyarmaty Imre (1586?, 1589–1595), Bene Mihály (1589), Vajai János (1589), Vajda János (1589), Kálnaky János (1589–1590), Zsámbokréthy Mihály (1589–1590), Thoroczkai Miklós (1589–1593), Feltóty

²⁴⁰ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 181.

²⁴¹ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 181–182.

²⁴² TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 184–185.

János (1590), Csáky Gáspár (1590–1593), Laczugh Gábor (1590–1593), Makai Lukács (1590–1593), Bolday Gergely (1590–1594), Huszár János (1590–1595), Károly Balázs (1590–1595), Dombay Máté (1590–1600), Keméry Lajos (1590-es évek első fele), Szombatfalvy Tamás (1590-es évek első fele), Adamossy István (1593), Brassai Lukács (1593), Damakos Péter (1593), Hatvany István (1593), Kemény Lajos (1593), Kenéz Pál (1593), Kovács Márton (1593), Majády László (1593), Répás György (1593), Sarmasági Zsigmond (1593), Török György (1593), Beszterczey Ábrahám (1593–1594), Dipsey János (1593–1594), Maradék Bálint (1593–1595), Szalay Tamás (1593–1595), Bakó Lukács (1593–1599), Koncz Pál (1593–1599), Nagy György (1593–1600), Székelyvásárhelyi Pál (1594), Vadai György (1594), Vásárhelyi Pál (1594), Komjáty Márton (1594–1595), Várad János (1594–1595), Sövényfalvi Dániel (1594–1601), Tömösvári István (1595), Szunich Miklós (1595–1599), Bagossy Jakab (1599), Danczy György (1599), Henter Péter (1599), Radnóthy János (1599), Roncz Pál (1599), Bodó György (1599–1600), Szigethy András (1599–1600), Tarczaly János (1599–1600), Almássy Mihály (1599–1602), Berzy István (1599–1602), Szeredai András (1599–1602), Szigethy Imre (1599–1602), Szigethy Pál (1599–1603), Somogy István (1599–1606), Fenessy István (1599–1607), Dési István (1599–1610), Thoroczkai András (1599–1618), Igeni György (1600), Szigethy György (1600), Bácsy István (1601), Ajtoni Jakab (1602), Balassy András (1602), Debreczeni István (1602), Kutfeőy György (1602), Lippai Nagy Pál (1602), Mór János (1602), Szilvássy András (1602), Tordai András (1602), Tordai István (1602), Zlattari György (1602), Beöleőny Gáspár (1602, 1606–1613), Pálossy János (1606–1608), Barkay Ambrus (1606–1616).²⁴³

Amint látható, jó néhány írnokból lett titkár. Ez is alátámaszthatja azt a feltételezést, hogy Gyulaffi Lestár a nagyobb kancellária írnokaként kezdhetett hivatalnoki pályáját. Tudható az is, hogy jelentős volt az átjárás a fejedelmi táblához tartozó kisebb és a kormányhatósági feladatokat ellátó, Gyulaffi Lestár szempontjából fontos nagyobb kancellária írnokai között.²⁴⁴ Minthogy azonban semmi sem utal arra, hogy Gyulaffi Lestárnak bármilyen minőségében valaha is köze lett volna a kisebb kancelláriához, és egyáltalán a fejedelmi táblához, úgy tűnik, hogy ezzel a továbbiakban nem szükséges foglalkozni.

²⁴³ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 188–197.

²⁴⁴ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 365–375.

Azt, hogy Gyulaffi Lestár pontosan miért, mikor és hogyan szakosodott kifejezetten a lengyel ügyekre, egyelőre nem sikerült kideríteni, maga a folyamat azonban jól követhető saját följegyzéseiből és a róla szóló egykorú tudósításokból. Gyulaffi Lestár így írt első lengyelországi útjáról, amely egyben első ma ismert titkári feladata is volt.

„1582. Fui destinatus in Poloniam ad nuptias Magnifici Domini Francisci Veselini, quae Regali pompa in Arce Cracouiensi sunt celebratae maxima Procerum frequentia. [‘Lengyelországba küldtek a nagyságos Wesselényi Ferenc²⁴⁵ úr esküvőjére, amelyet igen sok előkelő részvételével, királyi pompával ültek meg a krakkói várban.’] Mivel hogi az feiedelem [= a lengyel király] választott Báthory Istvánt helyettesítő Báthory Kristóf vajda] zemelieth representaltam [‘képviseltem’] az fw’ helt nekem attak es igen böchw’letessen lattanak az vrak. Ket viragos <k> Nagi öreg kupath mutattam be vrunk zavaval Illendő oratioual [‘szónoklattal’], Es Egi Aran lancsoth kyben Niolcz zaz Arani uólth. Az Tanach vrakis es azonkeppen az nemessegnek az feie, inkab mind kw’lomb kw’lomb zeep aiandekot kw’ltenek altalam.”²⁴⁶

Ugyanerről 1582. április 30-i dátummal Szamosközy István is beszámol. Tudósítása részletesebb Gyulaffi Lestárénál, és több ponton kissé el is tér tőle. Szamosközy István följegyzéséből tudható, hogy bár maga a lakodalom három napig tartott, Gyulaffi Lestár két hétig maradt Krakkóban, „s’ ýgy bohattak visza.”²⁴⁷

Szamosközy István a következő év április 7-re teszi Gyulaffi Lestár második lengyelországi útját.²⁴⁸ Ez esetben – ahogy azt már Szabó Károly is megállapította²⁴⁹ – az évszám (vagy esetleg a követség célja) nyilvánvalóan téves, hiszen Szamosközy István azt írja, hogy a Báthory István által Lengyelországba vitt unikornis-szarvat vagy a lengyelek által helyette följánlott harmincezer forintot, a király halála (1586. december 13.) után követelték vissza.

²⁴⁵ Wesselényi Ferenc (†1595) Báthory István udvarmestere volt. 1582. április 30-án Krakkóban vette feleségül Bekes Gáspár özvegyét Sárkándi Annát.

²⁴⁶ GYULAFY *Följegyzései*, i. m., 18, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 17 recto.

²⁴⁷ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1542–1608*, i. m., 63; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 183, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, 6 recto.

²⁴⁸ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1542–1608*, i. m., 64; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 183, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, 6 recto.

²⁴⁹ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 5.

Ezt követően évekig nincs nyoma annak, hogy Gyulaffi Lestár Lengyelországban járt volna. A nagyobb kancellárián zajló napi munka mellett természetesen egyéb feladatokat is kapott, de ezek „belföldiek” voltak.

Így például 1583-ban, amint maga írja,²⁵⁰ ő volt a szőlő-dézsma beszédője (decimator).

Ugyanebben az évben részt vett Petru Cercel havasalföldi vajda (1583. augusztus 29.–1585. április 16.) hátrahagyott javainak összegyűjtésében. Sajat szavaival:

„Expeditalk [’küldtek’] [*Gyula*]feier varrol engem Zekely balintal vduari zolgauale Vörös Gasparal az kekek²⁵¹ centurioiaual [’századosával’] hogj mindenw’tt az orzagban Peter vaidanak Raduliciusnak ki <az orzagbol> hauasalföldbööl kizökött vala morhaiath es penzeth fölkeresnek in omnibus pagis et ciuitatibus etiam iuramento [’eskü alatt minden faluban és városban’]. Be iaruan az orzagot 16ezer fl [= *forintot*] harom ewz’stos nierget Egi falka öltözö ruhat 2 hegiestört 8 kupat zep öreget talaltunk kit Gubernator [= *Ghyczy János*²⁵²] kezehez attunk Anno 1585. die 18 *Septembris*.²⁵³”

Gyulaffi Lestár életének számos adatát őrizték meg brassói és kolozsvári sáfárpolgárok élelemlről és szállításról szóló számadásai. Megtudható belőlük például, hogy Gyulaffi Lestár 1585. szeptember 25-én és 28-án, valamint október 7-én, 16-án, 20-án és 28-án, továbbá november 30-án, december 12-én és 1585. december 17-től 1586. január 5-ig, majd 1586. március 23-án Székely Bálinttal (1585. október 16-át és december 12-ét, valamint 1586. március 23-át kivéve minden alkalommal), Vörös Gáspárral (1585. szeptember 25-én, 28-án, október 7-én, 16-án, 20-án és 28-án) és Székely Antallal (1585. október 16-án) hivatalos ügyben Brassóban járt.²⁵⁴ Ezek közül az első (1585. szeptember 25.) Petru Cercellel volt kapcsolatos, a többi okát még nem sikerült kideríteni.

Ha nem kapott egyéb feladatot, akkor – a nagyobb kancellária titkára lévén – Gyulaffi Lestár általában az uralkodó mellett tartózkodott. Így például 1586-ban

²⁵⁰ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 15, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 73 recto.

²⁵¹ Egyenruhájuk színe miatt nevezték így a testőri, sőt esetenként tűzoltói és rendészeti stb. feladatokat is ellátó udvari gyalogságot. – B. SZABÓ János, SOMOGYI Győző, *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege*, Bp., Zrínyi, 1996, 42–43, XX–XXI.

²⁵² Ghyczy János (†1589) 1572-től (nagy)váradi al-, később főkapitány, 1585-től haláláig tanácsúr, 1585-től 1588-ig kormányzó, majd haláláig generális. – TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 27, 337.

²⁵³ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 18, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 73 recto.

²⁵⁴ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 40–41.

Báthory Zsigmond kíséretében Gyulafehérvárról ő is Prázmárra menekült a pestis elől. Őt idézve:

„1586. Indultunk ki az feiedelemuel [= *Báthory Zsigmonddal*] es Gubernator Vramal [= *Ghyczy Jánossal*] [*Gyula*]feier varrol Az halal Előtht prasmara penultima <Julý> Juný ['június 29-én'] ott valtíg kesenk, oda hozzak megh Az lengiel királi [= *Báthory István*] halalat is.”²⁵⁵

Gyulaffi Lestár Prázmárról többször (augusztus 3-án, október 6-án és október 8-án) bement Brassóba.²⁵⁶ Bár Prázmáron voltak kisebb udvarházak, ezekben a hónapokban Báthory Zsigmond és kísérete föltehetően a máig viszonylag épen fennmaradt templomvárbán²⁵⁷ rendezkedett be. (Gyulaffi Lestár brassói szállását még nem sikerült azonosítani.) Nem biztos, hogy éppen e járvány idején, mindenesetre saját kezűleg jegyezte le Gyulaffi Lestár a következő receptet:

„Kalendula vel ['vagy'] Chalendula, Fw'lemile virag hungarice [= *körömvirág*] Töríek megh Ezth <...> mozarban, exprimaliak az succusat et vt edulcoretúr ['sajtolják ki a nedvét és, hogy édes legyen'] Egi kis nad mezeth [= *cukrot*] faragý belle. a' Kin az Pestis avagi suspicio pestio ['a pestis gyanúja'] igia megh. harmadik Itallýa vtan El haggia az Pestis Archicapilonis secretum ['A főbörbély titka']”²⁵⁸

Gyulaffi Lestár tagja volt annak a követségnek, amelyet Báthory István halála (1586. december 13.) után Báthory Zsigmond 1587 nyárelőjén Kovacsóczy Farkas kancellár vezetésével küldött a varsói királyválasztó országgyűlésre. Miután Báthory Zsigmond számára nem sikerült a lengyel trónt megszerezni, az eredménytelen küldöttség visszatért Erdélybe. A lengyelek III. (Wasa) Zsigmondot (1566–1632) választották királyuknak (uralkodott: 1587–1632), aki a század végén néhány évig (1592–1599) svéd király is volt. Gyulaffi Lestár lejegyezte III. János svéd király

²⁵⁵ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 19, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 78 recto.

²⁵⁶ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 41.

²⁵⁷ ENTZ Géza, *Erdély építészete a 14–16. században*, Kolozsvár, EME, 1996, 425–426.

²⁵⁸ *Egy régi pestis recept*, i. m., 442, kézirat: ELTE EK, LEO 273, fol. 4 verso.

követének és Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellárnak beszédét,²⁵⁹ és ennek a tizenennyfolyóból álló füzetnek a lapszéleire leírta szokásosnál hosszabbra nyúlt útjukat:

„Ezen az vton mentw'nk Varsouara [= *Varsó*] Kovacziociual. Bereczkre, Altal az oýtazon, Tatrostra [= *Târgu Trotuș*], Bakora [= *Bacău*], Roman Vasarhelre [= *Roman*]. Az Besterche [= *Bistrița*] vizet Bakonal költök el Az Moldua [= *Moldova*] vizet Roman Vasarhelnel. Inet Suchuara [= *Suceava*] meli molduanak metropolissa Az vara fön zep hegien vagion Despot varanak hiak mert benne ölte meg Despotot.²⁶⁰ Inet Zerett Vasarhelre [= *Siret (város)*], az Zeret [= *Siret (folyó)*] vizet itt költök el. haiokon mert meg aradot vala. Inet Chȃrnochra [= *Csernyivci*] meli az Molduai birodalomnak vtolso varosa. Orozok lakiak. Ide 2. merföld az lengiel határ itt Ciarnochnal költök el az Prut vizeth. Inet Russiaban meli oroz orzag oppidomia [= *'mezővárosa'*]. Inet Schnetinben [= *Szunjatin*]. Az meg mondot Cȃrnochon az molduai vaidanak fw' harmi[n]chadia vagion ki minden eztendöben zaz ezer fl [= *forintnál*] Töbet tezen Akkor hogi azon el mentw'nk Pw'nkösd sokadalmara ciak az egi sokadalomra 30.ezer baromnal töbet haitotanak vala. <mindenik²⁶¹ ... > az 30 ezer barom 80 ezer forentot tett, onet Bololaiban [= *Kolomija*] iutotunk onet Cȃrtouecze [= *Csortovec*], <...²⁶² > onet Jedzerara [= *Ozerjani*], onet Tlamochra [= *Tlumács*], onet ol'zanichara [= *Viljsanicja*], onet Hannosonchra, ott költök el az Bistricha vizeth haiokon. onet Czesouichara Ezek mind oppidomoczkak [= *'mezővároskák'*]. onet Haliczban [= *Galics*] ez zep kis Keretet Varoska. Itt költök altal az Nestor [= *Dnistr*] uizet, onet Venglenara, onet Barstenre [= *Burstin*], onet Knehinicze onet Bubenkara [= *Bibrka*], onet Illȃuoban [= *Ljviv*], onet Tarenkara [= *Turinka*], onet Belzre – az Cancellarius²⁶³ varara erős hellen fekszik ez mint Egi Kisuarda. Onet Tilsouiczre [= *Tyszowce*], Zaualara [= *Zawada*], Kraznoiztanra [= *Krasnystaw*], Bobrounikra [= *Bobrowniki*], Stelnichre [= *Stężyca*], Vilzara [= *Wilchta*], Korceffre [= *Karczew*], Meggjiersinben [=

²⁵⁹ A követségről beszámol és a kancellár szónoklatát is közli: BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis Editio secunda Tomus secundus, i. m.*, 530–548; ugyanez magyarul: BETHLEN, *Erdély története III.: Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*, i. m., 167–177.

²⁶⁰ Despot Vodă – azaz Iohannes Iacobus Heraclides – görög származású moldvai vajdát (uralkodott: 1561–1563) lázadó bojárok ölték meg 1563-ban.

²⁶¹ További öt kihúzott szót nem sikerült elolvasni.

²⁶² Egy áthúzott szót nem sikerült elolvasni.

²⁶³ Jan Zamoyski (1542–1605) lengyel kancellár.

Międzylesie], Varsouaban, meli Mazouianak [= *Mazowsze*]²⁶⁴ fw' varossa iuttotunk <Iutotunk> ide 24 Junij öt egez hetig es harmad napig <indultunk> uoltunk in itinere [‘úton’]. Indultunk penig [*Gyula*]feier varrol 18 Maij 1587 Vizzaindultunk Varsovarol 16 Augusti omnia iuxta vetus kalendarium [‘mindegyik a régi naptár szerint’]²⁶⁵ Jutw'nk penig Huztra es tandem [‘végül’] [*Gyula*]feiertarra Istenek Segitsegeből iutottunk haza 7 septembris nagi örömel. per multas rerum difficultates laboresque pene Herculeos [‘a dolgok sok nehézsége és szinte herculesi munka árán’]. Vizza iövet penig az munkachi vtra iw'tw'nk. Az nevezet varosok kikre iw'tw'nk ezek, Szandomirra [= *Sandomierz*] It költök el az Vistlat, Jaraslaiara [*Jaroslav*] itt [van] a [jezsuita] Paterek collegiomia. Primisliere [= *Przemysł*], Zamborra [= *Szambir*], Munkachra. Nagi baniara akarunk vala inet iw'ni de hire erkezek hogj az Nemetek hadal volnanak Nagi banian es ciasar zamara akarnak foglalni, kenzeritetenk azert mara maros fele fogni, menenk Zigetre meli mara marosnak Egi mezzo varoskaia onet Vinczfaluara meli az rut izoniu lapos havasanak alatta vagion kinek izoniu köves, hegies, es saros voltat senki meg nem mondhatia Ebből olah laposra egi hitvan falura fakkatunk ki, az utan magjar laposra, inet Pechetsegre Es Desre altal’’²⁶⁶ „Kestw'nk Varsovaban a' mig a' Giw'les tartot tudni illik VI hetig. Molduara longo ambitu [‘hosszú kerülővel’] mentw'nk be. Nem leuen zabad az nemet birodalmon [keresztül] menni. Az molduai vaida Gazdalkotatot minden halo helen 2 vago ökret 15 juhót es egi hordo sört attanak es egi altalag bortis. Vizza iöuet huztra es mara marosra iw'ttw'nk.’’²⁶⁷

Ehhez a követséghez köthető Gyulaffi Lestár egy másik – sajnos szintén csak kései másolatból – ismert költeménye:

„Futuræ ruinae Polonicae prognosis scripta ab Eustachio Gyulaffi in Comitibus Varsoviensibus, dum Polonos tumultuantes coelum terrae miscere videret, Anno 1587. mortuo rege Stephano.

²⁶⁴ Varsó környéke, átvitt értelemben: Lengyelország.

²⁶⁵ XIII. Gergely pápa 1582-es naptárreformját a Magyar Királyságban 1588-ban, az Erdélyi Fejedelemségben pedig 1590-ben vezették be. Ekkor, 1587-ben tehát még egyik országrészben sem volt hivatalos.

²⁶⁶ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 20–21, kézirat: ELTE EK, LEO 156, fol. 1 recto–3 verso.

²⁶⁷ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 21–22, kézirat: ELTE EK, LEO 156, fol. 10 recto.

Sentiet hostiles secura Polonia Turcas,
 Et magni amittet nominis orba decus.
 Graecia sic periit, periit sic belliger Hunnus,
 Et Trapezuntini nobilis ora soli.
 Dii prohibete nephas, Dii tantam avertite pestem,
 Floreat auspicijs terra Polona suis.
 Sic ego; sic contra velatus tempora lauro
 Intonsa Paeon conspicuusque coma:
 Stat lex firma Deum, duroque adamante notata est,
 Cedat²⁶⁸ ut Ismariis Sarmatis ora viris.
 Cuspide non Mavors, non protegat aegide Pallas,
 Aequeas non si Vistula volvet aquas.”²⁶⁹

Azaz:

'Lengyelország közelgő romlásának jövendölése, amelyet Gyulaffi Lestár írt a varsói országgyűlésen, midőn látta, hogy a nyughatatlan lengyelek eget-földet fölforgatnak, az 1587. évben, István király halálakor.

Meg fogja tapasztalni a gondtalan Lengyelország az ellenséges törökök,
 és elárvulva elveszíti a nagy név dicsőségét.

Így pusztult el Görögország, így pusztult el a harcos hun
 és a Trapezunt-föld nemes partvidéke.

Istenek, akadályozzátok meg ezt a szörnyűséget, Istenek hátrítsátok el ezt a dögvéset,
 viruljon a lengyel föld saját uralma alatt.

Így [szóltam] én. Ezzel szemben a babérral befedett homlokú

Paeon [= *Apolló*] nyíratlan hajjal láthatóvá válva így [szólt]:

Erősen áll az istenek törvénye, kökeményen figyelmeztet,
 hogy enged a szarmata part [= *Lengyelország*] az ismarusi [= *trák, itt: török*]
 férfiaknak.

Sem Mars lándzsája, sem Pallas pajzsa nem védelmezi már,
 hacsak a Visztula nem görgeti áradó hullámain.

²⁶⁸ Ed.: Caedat.

²⁶⁹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 22–23.

Akárcsak a Báthory Kristóf sírverséül szántnak, ennek a költeménynek is megjelent műfordítása.²⁷⁰ Gyulaffi Lestár harmadik fönmaradt verse, amely Báthory Istvánról írott megemlékezése végén olvasható, szintén tekinthető akár disztichonnak is:

„[...] *Vtinam Maronem aliquem res Regis huius incomparabilis omni memoria dignissimae sortiantur.*

Qui scythicas acies actasquae in Tartara gentes

Spartaque caesorum sanguine rura <...> canat.”²⁷¹

Azaz:

’... Bárcsak e hasonlíthatatlan király emlékezetre oly méltó dolgainak osztályrészül jutna egy második [*Vergilius*] Maro

Aki megénekli a szkíta nyilakat és tartaroszi nemzetségeket,
és azt, hogy hogyan öntözte a földet a lekaszaboltak vére.’

Báthory István halála (1586. december 13.) után a lengyel főnemesek Habsburg Miksa főherceget, a köznemesek pedig Wasa János Zsigmond svéd trónörököszt választották királlyá. Jan Zamoyski lengyel kancellár (Báthory Zsigmond sógora) kérésére pártjának hamarosan segítsége érkezett a Fejedelemségből. A lengyel hadakkal egyesült, Báthory Boldizsár által vezetett erdélyi sereg 1588. január 25-én kiűzte Habsburg Miksa főherceget Lengyelországból.²⁷²

Ebből az évből Gyulaffi Lestárról csak szórványos adatok maradtak fenn. A sáfarpolgárok már említett számadásaiból ismert, hogy 1588. május 22-én – Lengyelországba készülve? – Kolozsvárról „vettek el Gyulaffy Lestart Tordara 4 Loual Hajdo Janos[...]”.²⁷³ Június 13-án pedig „Gyulaffy Lestarnak kÿ Postan Lengiel orzagbol Jeott volt” meg, a kolozsvári bíró küldetett „kett Eytel [*ejtel* = *kupa*]²⁷⁴ oh bort neky”.²⁷⁵ Erről a követségéről más adat nem ismeretes. Egy héttel később, június 20-án Kolozsvárról „Gyulaffy Lestart kÿ Postan Lengielorzagbol Jeott volt vizÿ Cibete

²⁷⁰ TÓTH, *Költők virágoskertje*, i. m., 108.

²⁷¹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 19, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 15 recto.

²⁷² *Magyarország történeti kronológiája*, i. m., II, 409–410.

²⁷³ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 37.

²⁷⁴ A kolozsvári (később erdélyi) kupa ürtartalma 1,3623 liter.

²⁷⁵ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 37.

Peter Negy Iowan Tordaig”.²⁷⁶ Azt nem sikerült kideríteni, hogy miért jegyezték föl e második alkalommal is, hogy Gyulaffi Lestár Lengyelországból volt visszatérőben.

Szűk három hét múlva, július 8-án, vagy 9-én ismét „Haydo Janos witte Giulaff[i] Lestart [Kolozsvárról] Sombora [= *Magyarzsombor*] onnag esmeg lonara 4 l[ován]”.²⁷⁷ (Azt, hogy az utóbbi település Magyarlóna-e vagy Kendilóna, eddig nem sikerült eldönteni.)

Bő két héttel később, július 25-én Kolozsvárról szintén „Haydo Janos vytte Gyulaffy Lestart Tordara 4 loual”.²⁷⁸ Valamikor július 25. és augusztus 8. között ugyancsak „Haydo Janos vytte 4 louan Gyulaffy Mestert Sombora [...] onnan esmeg wýttek Somborol lonara”.²⁷⁹ Természetesen többnyire nem az említett települések lehettek úticéljai, de ezeken túl már nem a kolozsvári bírónak kellett utaztatásáról gondoskodnia. Így útjai későbbi állomásait már nem jegyezték be a kolozsvári számadáskönyvbe. (Torda a Kolozsvár–Gyulafehérvár, Magyarzsombor a Kolozsvár–Zilah és a Kolozsvár–Zsibó, Magyarlóna a Kolozsvár–Gyalu–Bánffyhunyard, Kendilóna pedig a Kolozsvár–Szamosújvár főút mentén található.)

Négy hónap múlva, 1587. december 8-án az erdélyi országgyűlés egyrészt megerősítette a bevett vallások szabadságát, másrészt kitiltotta a Fejedelemségből a jezsuitákat, emellett nagykorúsította a tizenhat éves Báthory Zsigmondot. Ő két héttel később, 1588. december 23-án letette a fejedelmi esküt.²⁸⁰ Az ifjú fejedelmet természetesen kancelláriai titkára, Gyulaffi Lestár is elkísérte országjáró körútjára:

„1589 Telben hofi az feiedelemel az orzagoth meg kerw’lenk akkor lennek az sok <faitalansagok²⁸¹> minden heleben az hol el mentw’nk, de kivaltkeppen Bezterchen. <Az varosbeli leaniokath es azzon...>”.²⁸²

Secretáriusként többször is Gyulaffi Lestár gondoskodott az Erdélybe érkező követekről. A sáfárpolgárok följegyzéseiből tudható, hogy 1590. január 24-én a

²⁷⁶ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 37.

²⁷⁷ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

²⁷⁸ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

²⁷⁹ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

²⁸⁰ *Magyarország történeti kronológiája*, i. m., II, 410.

²⁸¹ Ekkor még ’bujálkodás’, ’kicsapongás’ értelemben használatos, és minden házasságon kívüli nemi kapcsolat gyűjtőneve.

²⁸² GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 24, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 15 verso. – Egy szót, továbbá a széljegyzetet és öt sort egy későbbi kéz átfirkált. A törölt részek közül egyelőre csak a különálló szót és a beféjezés elejét sikerült elolvasni.

főkancellár (Zamoyski?) szolgáljával együtt Brassóban járt,²⁸³ március 3-án Kolozsvárról „vittek el Gyulafi Lestart Tordara 4 Lowal [...] kantha Mihal[...]”.²⁸⁴ Április 18-án a lengyel követet kísérve ismét Kolozsváron volt, „egy Soß hallat pro d.[enariis] 24. pecz olaýat es kapuztat pro d.[enariis] 5. Zylwat [...] pro d.[enariis] 4. kortuelt [...] pro d.[enariis] 4. [...] fel ejtel Mezet [...] pro d.[enariis] 8. II eytel Bort [...] pro d.[enariis] 33. Kenyeret [...]pro d.[enariis] 24. Georkyat [= *uborka*?] pro d.[enariis] 6.” fogyasztottak, fűszerként „Borß Saffranj Goengyber” volt használatos.²⁸⁵ Alig egy héttel később, április 24-én „vitte pap Janos Tordara Gyulaffy Lestart 4 louon”.²⁸⁶ (Érdekes, hogy mindeddig – legalábbis akkor, amikor ezt följegyezték – Gyulaffi Lestár négylovas kocsin utazott. A továbbiakban viszont rendszerint – a korabeli szokásoknak inkább megfelelően – három lovat fogtak kocsija elé. Minthogy sem rangban nem került lejjebb, sem dolga nem lett kevesebb vagy éppen kevésbé sietős, feltételezhető, hogy valamilyen gazdasági intézkedés, „megszorítás” volt a lóerőcsökkentés hátterében.)

Gyulaffi Lestár május 28-án Rácز Bálint társaságában és „Teob darabantoknak” kíséretében járt Kolozsváron, „kenýert pro d.[enariis] 14. Sal pechienent pro d.[enariis] 6. 4 eytel Bort pro d.[enariis] 12.” fogyasztottak.²⁸⁷ Másnap Schadady Ferenc és Barassay György vitte őket Désre. (Nyolc kísérőjük miatt volt szükségük két szekérre, az egyik túlterheltségét jelzi, hogy kivételesen öt lovat fogtak elé.)²⁸⁸

*

Erdély már a középkorban rendelkezett némi önállósággal, amit az is jelez, hogy az élen már akkor vajda állt. A Részekkel kiegészülve, a 16. század középső harmadában fokozatosan alakult török-vazallus fejedelemséggé. A Porta végül is nem kebelezte be, tehát nem lett belőle az Oszmán Birodalom integráns része, például egy erdélyi vilajet. A szultán(ok) ehelyett – természetesen az évenkénti adó mellett – általában megelégedte(k) a Fejedelemség bel- és külpolitikájának közvetett irányításával és haderejének időnkénti igénybevételével. (Az erdélyi katonák esetenként a maradék Magyar Királyság ellen is harcoltak.)

²⁸³ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 41.

²⁸⁴ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

²⁸⁵ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

²⁸⁶ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

²⁸⁷ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

²⁸⁸ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

A törökök helyzetét megkönnyítették Erdély belső viszonyai, elsősorban az, hogy a politikai gondolkodást a tőlük való páni félelem határozta meg. (Sajnos ez nem volt egészen alaptalan, hiszen I. Ferdinánd hosszú távon csak az egykori Magyar Királyság alig harmadát tudta megtartani, az ezzel nagy nehezen újraegyesített Erdélyt 1556-ban elveszítette.) A három nemzet, a magyar vármegyék, a szász és a székely székek képviselőiből évente többször is összehívott erdélyi országgyűlések tevékenysége általában a fejedelmi előterjesztések jóváhagyására szorítkozott. Annál is inkább így volt ez, mert 1556 után országgyűlést már csak az uralkodó hívhatott össze, igaz, ezt évente minimum kétszer meg kellett tennie, legalábbis elvileg. A fejedelem szinte minden tisztségviselőt (beleértve a kancellárt is) saját tetszése szerint nevezhetett ki. Ő jelölhette a legfelsőbb bíróságként működő fejedelmi tábla bírait, a hadsereg vezetőit, a megyei főispánokat, a székely királybírákat, a szász gróft, maga választhatta ki – és persze érdekeinek megfelelően váltogathatta – a fejedelmi tanács tagjait. Úgyiszlóván korlátlan hatalma volt a külügyek intézésére, beleértve a szövetségekötéseket, a hadüzeneteket és a békekötéseket is. Ő dönthetett a kincstári jövedelmek elköltéséről, és a kincstartó is csak neki tartozott felelősséggel. Csak az uralkodó adományozhatott birtokot, és csak ő emelhetett valakit nemesi rangra. Mindeközben a rendek ellenőrző szerepe névleges volt, a tanácsosoké viszont egyre növekedett. Különösen sok munkája volt a kancellároknak, akiknek az ügyekbe való beleszólási jogát a törvények nem szabályozták, ezért az elvileg akár igen nagy is lehetett. A fejedelmek éppen emiatt igyekeztek megbízható kancellárt választani. Ha kettejük viszonya megromlott, annak akár az országra nézve is súlyos következményei lehettek, de ez a kancellár számára sem volt kockázatmentes. (A tárgyaló időszakban is sor került kivégzésekre.) Az uralkodó vigyázott arra is, hogy saját családján kívül lehetőleg senki se rendelkezzen az átlagosnál nagyobb földbirtokkal és hatalommal. Amikor a fejedelem tehetséges, felelősségteljes uralkodó volt, ez a nagyon erősen központosított kormányzat – *mai* fogalmak szerint diktatúra –, amely sok tekintetben *már akkor* archaikus, sőt anakronisztikus államrend volt, akár viszonylag jól is működhetett. Ám ha meggondolatlan, akaratgyenge ember került trónra, az szörnyű következményekkel járt.

A törökök mindezt jól kihasználták. Számukra az volt a legfontosabb, hogy Magyarországnak a hódoltsági területek által elválasztott két része ne egyesüljön. Sajnos sem a Magyar Királyságban élő, sem az erdélyi nemesek nagy része, sőt az uralkodók többsége sem látta át a helyzetet. Ez alól kivétel például Báthory István, aki

saját uralma alatt szerette volna egyesíteni a két országrészt. A törökök kiűzésére lengyel királyként talán volt is némi esélye, azonban meghalt, mielőtt terveit megvalósíthatta volna.²⁸⁹

Úgy tűnik, Báthory Zsigmond személyisége mindenképpen bonyolultabb annál a már-már démoni képnél, ahogyan őt évszázadokon át, egészen az utóbbi évtizedekig szokás volt jellemezni. Sajnos azonban az is bizonyosnak tekinthető, hogy az ifjú fejedelem ugyan kétségtelenül igen művelt, a művészetek iránt rendkívül fogékony, ám ingadozó, könnyen befolyásolható ember volt.²⁹⁰

Báthory Zsigmond mindenképpen szabadulni akart a török fennhatóság alól, még a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség Habsburg-főség alatti egyesítése árán is.

1590 nyarán Gyulaffi Lestárt küldte Jan Zamoyski lengyel kancellárhoz annak érdekében, hogy a lengyelek is fenyegető törökök ellen a két ország összehangoltan védekezzen. Az ügy sürgőssége miatt Gyulaffi Lestár két hét alatt tette meg az utat oda-vissza. Erre joggal lehetett büszke, hiszen általában csak magára az utazásra öt-hat hetet szántak. Igaz, máskor is előfordult, hogy Gyulaffi Lestár egy hónapon belül megfordult Lengyelországból, ezt a „rekordot” azonban többé nem ismételte meg. Szabó Károly *hét hétről ír*²⁹¹, és július 5-től augusztus 24-ig valóban annyi is telt el, a kéziratban mégis jól láthatóan két hét szerepel. A szöveg szerint ugyanis maga az utazás tartott két hétig, és ezt követte az elhúzódó betegség. Sőt, az sem lehetetlen, hogy két útról van szó, egy júliusiról és egy augusztusiról.

Gyulaffi Lestár állítását alátámasztják a kolozsvári sáfárpolgárok elszámolásai is. A követség július 5-én indult Gyulafehérvárról, ahonnan a szokásos két nap helyett már másnap megérkeztek Kolozsvárra. Innen 7-én fuvarozta „Gyulaj[!] Lestart harmad magaval Desre Nagj ferencz[...]”,²⁹² ami a lengyelországi út következő állomása volt. Az ilyvői tartózkodás csak néhány napos (legfőljebb egy hetes) lehetett, mert az indulás után három héttel a követ már ismét Kolozsváron volt, ahonnan július 29-én

²⁸⁹ BARTA, *Az erdélyi fejedelemség születése*, i. m., 260–264; *Erdély története: A kezdetektől 1606-ig*, i. m., 508–514; TRÓCSÁNYI Zsolt, *Hatalmi struktúra és udvari kultúra a Báthoryak Erdélyében = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, i. m., 129–134; SZAKÁLY, *Virágkor és hanyatlás*, i. m., 132–134; SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, i. m., 49–52.

²⁹⁰ NAGY László, *Zsigmond az „örjögő zsarnok”* = N. L., *A rossz hírű Báthoryak*, Bp., Kossuth, 1984, 77–148; BARTÓK István, *A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, i. m., 135–157, 359–361; OBORNI, *Erdélyi fejedelmek*, i. m., 46–60, 62–68.

²⁹¹ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 5.

²⁹² NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

„vettek el Gyulaffj Lestart Tordara 3 Loual Varga Benedek”.²⁹³ (Tordáról a követ valószínűleg Gyulafehérvárra utazott tovább.)

A légvonalban összesen kilencszáz kilométeres utat a különleges státusú követnek *hét hét* alatt megtenni nem lett volna följegyzésre méltó, különleges feladat. Ezt a távolságot *két hét* alatt megjárni viszont valóban rendkívüli teljesítmény volt, különösen azt figyelembe véve, hogy kétszer kelt át a Kárpátokon. A nagy hőségben különösen megerőltető utazás közben Gyulaffj Lestár vérhast kapott. Ekkor érte Devcseri Choron Dorottya halálának híre is.

„1590. Kw’ltenek engem legelőzőr Cancellariushoz [= *Jan Zamoyskihoz*] Illiouoban [= *Lvivbe*] ki akkor ertuen az Töröknek nagi indulattiath ott akart neki occuralni [‘elébe vágni’]. Es ott vala taborban. [...] Indultam [*Gyula*]Feiervarrol die 5. Julij, ide es oda summa celeritate [‘a legnagyobb sietséggel’] keth hetig uitem veghez ez vtath. In reditu ob immensos exantlatos labores, ac immodicos solis calores *cum reversus fuisset in grauissimam febrem continuam* incidi 24 Augustj, *simulque in disenteriam planeque pro desperato fui habitus* duravit morbus hic ad diem *usque Michaelis* ex quo tandem uix me collegj *Morbum hunc obitus quoque matris charissimae exasperavit non nihil, de cuius morte dum essem in reditu nuntium accepi.*”²⁹⁴ [‘Visszatérésem során a kimerítő, roppant erőfeszítés és a Nap túlságos heve miatt megérkezésemkor, augusztus 24-én igen súlyos, állandó lázba és egyidejűleg vérhasba estem, s teljesen reménytelen állapotba kerültem. Ez a betegség körülbelül Mihály-napig [= *szeptember 29-ig*] tartott, alig tudtam összeszedni magam, mert hőn szeretett anyám halála is jelentősen súlyosbította a kórt. Haláláról visszatérésem közben szereztem tudomást.’]

Ugyanerről a követségről Szamosközy István is beszámol.²⁹⁵ Gyulaffj Lestár azért tarthatta ezt első útjának, mert ekkor járt először önálló követként a lengyel kancellárnál.

Fönnmaradt Gyulaffj Lestár tollából az ugyanez év őszén Bécsset pusztító földrengés leírása, amely megbízható, modern kiadásban is olvasható,²⁹⁶ és amelyet

²⁹³ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

²⁹⁴ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 24–25, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 15 verso–16 recto.

²⁹⁵ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1542–1608*, i. m., 64 (említés és beszámoló); csak említés: *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 183, ez utóbbi kézírata: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 6 recto.

²⁹⁶ GYULAFI, *A bécsi földindulások*, i. m., 40–47, 184–185.

éppen ezért itt nem szükséges részletesen ismertetni. Megfogalmazásaiból nem derül ki, hogy a kataklizmának szemtanúja volt-e. Az viszont, hogy nem sokkal később annak helyszínén járt, bizonyosnak tekinthető. Annál is inkább, mert Gyulaffi Lestár ezt a beszámolóját bécsi szemszögből írta („itt Beczben” stb.).²⁹⁷ Ha Lengyelországból hazatérve azonnal útnak indult, elvileg Bécsbe érhetett a földrengés-sorozat előtt. Figyelembe véve azonban, hogy csak szeptember végére gyógyult meg, valószínűbb, hogy később, októberben vagy novemberben járt ott. Minthogy édesanyja a Bécstől alig ötven kilométerre fekvő Zurányban, azaz Zarándfálván vagy pedig a császárvároستól hasonló távolságban található Csóronfálván halt meg, valószínű, hogy Gyulaffi Lestár az ő temetésére utazott a Magyar Királyságba, és ment be Bécsbe. Ezzel az utazással kapcsolatban két dolog föltűnő. Egyrészt az, hogy a felnőtt Gyulaffi Lestárnak ez az egyetlen olyan ismert „külföldi” útja, amikor *nem* Lengyelországba ment. Másrészt viszont egy ilyen családi esemény kapcsán még az Erdélyi Fejedelemség kancelláriai titkára is minden további nélkül beutazhatott a Magyar Királyságba, sőt akár a császárvárosba is. Gyulaffi Lestár visszatérésének időpontja egyelőre nem ismert, a sáfárpolgárok följegyzéseiből tudható, hogy legkésőbb december 3-án már ismét Kolozsváron volt. Ekkor ugyanis onnan „vitt[e] Molnar Mýklos Az Gyulaffy Lestart 4 loul” ismeretlen helyre, valószínűleg Tordán át Gyulafehérvárra.²⁹⁸

A következő esztendőben Gyulaffi Lestár négyszer vagy ötször járt Lengyelországban.

A bizonytalanság oka az, hogy a Szamosközy István által 1591. február 8-i dátummal említett követségben Gyulaffi Lestár részvétele kétséges. Egyéb forrás erről az útról nem szól.²⁹⁹

Csak kései másolatból ismert Gyulaffi Lestár 1591. március 9-én, Gyulafehérváron a lengyel kancellárhoz írott levele.³⁰⁰ Gyulaffi Lestár másolatában maradt fenn viszont Báthory Zsigmond 1591. április 2-án Gyulafehérváron kelt, szintén Jan Zamoyskinak szóló levele.³⁰¹ A Gyulaffi Lestár által 1591. április 18-án Zamoščban a kancellárhoz

²⁹⁷ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 19–22, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 46 recto–47 verso.

²⁹⁸ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

²⁹⁹ SZAMOSKÖZY *Történelmi maradványai: 1542–1608*, i. m., 64; *Magyar nyelvű kortársi följegyzések Erdély múltjából*, i. m., 184, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 6 recto.

³⁰⁰ GYULAFFI *Följegyzései*, i. m., 51–52.

³⁰¹ GYULAFFI *Följegyzései*, i. m., 52, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/6, fol. 1 verso.

intézett beszéd autográfja szintén megmaradt.³⁰² Talán magánál az orationál is érdekesebbek Gyulaffi Lestár utólag hozzáfűzött, részben magyar nyelvű megjegyzései. Ennek az áprilisi útnak egyik erdélyi szakasza lehetett, amikor 10-én Kolozsvárról „Zigÿarto Daniel vitte harom lowan Desre Gyulaffÿ Lestartt”.³⁰³

Gyulaffi Lestár ezúttal is elég gyorsan megfordult, még május 8. előtt visszatért Lengyelországból. Gyulafehérváron ugyanis ekkor kelt a fejedelem megbízólevele következő útjához. Báthory Zsigmond ugyanekkor levelet írt a lengyel királynak is, ezt nyilvánvalóan Gyulaffi Lestár vitte el a címzettnek. Ez a két irat csak kései másolatból ismert.³⁰⁴ A sáfárpolgárok elszámolásaiban fennmaradt adat, hogy május 9-én Kolozsvárról „Gyulaffÿ Lestarth Kadar Janos witte Gÿalwban harom Lowan.³⁰⁵ Az, hogy öt nappal később, május 14-én szintén Kolozsvárról „Musnay Balint witte Gyulaffÿ Lestarth Zilahra harom lowan”³⁰⁶, már a lengyelországi követség egyik szakasza lehetett.

Gyulaffi Lestár Krakkóban III. Zsigmondnál járt a Stanislaw Mescouscius halálával megüresedett krakkói püspökség ügyében, amelyet a lengyel király az erdélyi fejedelem unokatestvérének, Báthory Andrásnak ígért. (Stanislaw Mescouscius, azaz Piotr Myszkowski, aki 1505-től 1591-ig élt, 1563-tól alkancellár, 1568-tól plocki, 1577-től pedig krakkói püspök volt.) Gyulaffi Lestár ugyanekkor sürgette az unikornis-szarv helyett járó harmincezer forintot is. Saját szavaival:

„1591. die 10 Maij. Masodik vtam in Poloniam uolth ad Regem Cracouiam [’a királyhoz Krakkóba’]. Az Cracai pw’pöksege felöl törekettem hofi Cardinalnak [= Báthory Andrásnak] conferalia [’engedje át’] kirali, igireti zerint. Mortuo tum Stanislaw Mescouscio Episcopo Cracouiensi sane fere silicernio. [’Mivel éppen akkor halt meg Stanislaw Mescouscius krakkói püspök, halotti tora volt.’] Solicitaltam [’szorgalmaztam’] az 30 ezer fl [= *forint*] adossagotis királnal”.³⁰⁷

³⁰² GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 53–61, kézirat: ELTE EK, LEO 172, fol. 1 recto–5 recto.

³⁰³ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 38.

³⁰⁴ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 61–63.

³⁰⁵ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

³⁰⁶ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

³⁰⁷ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 25, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 16 recto.

A bíboros érdekében Anna özvegy királynéhez, I. Zsigmond lengyel király lányához, Báthory István özvegyéhez intézett beszédei másolatból ismertek,³⁰⁸ akárcsak az a május 10-ére datált, Zamoyskihoz intézett szónoklata,³⁰⁹ amelynek végére az alábbi jegyzetet írta:

„Igen szoros vala akkor a kapcza. Nagy hirtelenséggel expediálnak [’küldenek’] vala. Felette igen rémült vala mind urunk [= *Báthory Zsigmond*] és mind az egész tanács. Éjjel nappal mentem postán, a mint mehettem. A lengyel cancellariust [= *Zamoyskit*] táborban találtam vala Ilyvónál [= *Ljviv*], ott exponálám [’előadám’] néki e dolgot. Azután magam is neki betegedém és egy ideig Illyvóban feküdtem; ő maga is cancellarius uram látnom jött vala. A tertiana febris affligált [’harmadnapos hideglelés terített le’]. E. Gyulaffi”³¹⁰

Korábban fölvetődött annak lehetősége, hogy azt a szónoklatot, amelynek végén az imént – sajnos csak kései másolatból – idézett jegyzet található, címével ellentétben Gyulaffi Lestár nem 1591. május 10-i követsége során, hanem egy évvel korábban mondta el Zamoyski előtt. Természetesen valóban lehetséges, hogy az évszám téves, hiszen a beszéd és a följegyzés tartalma csakugyan utalhat 1590-re is. Vonatkozhat azonban 1591-re is, így egyelőre nincs ok a datálás felülvizsgálatára.

A fejedelem 1591. július 1-én állította ki Gyulafehérváron Gyulaffi Lestár ma ismert egyetlen – és még csak nem is túlságosan bőkezű – adománylevelét. Ebben atyjának, Báthory Kristófnak és neki tett titkári szolgálataiért az Udvarhelyszékben található (nyikó)malomfalvi részjóságot, amely korábban a (székely)udvarhelyi várhoz tartozott, adta neki.³¹¹ A birtokba történő beiktatása nem lehetett zökkenőmentes, hiszen szeptember 5-én például azt rögzítették az udvarhelyszéki protocollumban (II/1. F), hogy a kapitány parancsával szembeállva Gyulaffi Lestár bevettett nyolc hold földet, amelyet Fancsali Ferenc fölszántott.³¹²

³⁰⁸ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 66–69.

³⁰⁹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 63–65.

³¹⁰ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 65.

³¹¹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 69–70, kézirat: MOL, Kolozsmonostori Konvent Levéltára, Liber Ruber, fol. 322 recto-verso. – F 15, 11. kötet, mikrofilm: MOL Filmtár, 1580. doboz; regeszta: *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602*, bev., jegyz. kiad. FEJÉR Tamás, RÁCZ Etelka, SZÁSZ Anikó, Kolozsvár, EME, 2005 (Erdélyi Történelmi Adatok, 7/3 – Az Erdélyi Fejedelmek Királyi Könyvei, 3), 435, No. 1627.

³¹² *Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1569–1591*, bev., kiad. DEMÉNY Lajos, PATAKI József, Bukarest, Kriterion, 1983 (Székely Oklevéltár: Új Sorozat, 1), 223.

Nyikómalomfalván eddig nem sikerült nyomára bukkanni Gyulaffi Lestár ottani udvarházának. Ennek egyetlen emléke egyelőre egy Anna nevű szolgálóról szóló hirdás. Ő ugyanis egy 1595. július 3-i tanúvallomás szerint ott élt („Anna servitrix in curia egregii Eustachii Giulaffi”).³¹³ Szinte biztos, hogy Gyulaffi Lestár udvarháza nem volt azonos azok egyikével sem, amelyeket az övénel egy évtizeddel korábban említene.³¹⁴ Figyelembe kell venni azt is, hogy a *curia* szó eredetileg nemcsak magának az udvarháznak az épületét, hanem az azt is magában foglaló nemesi telket jelentette az esetleg rajta álló további lakóházakkal és gazdasági épületekkel együtt.³¹⁵ Gyulaffi Lestár két tucat nyikómalomfalvi jobbágyának neve ismert, ők: Albert István, Albert Pál, Barrabás Mihály, Barta Péter, Bartha János, Bartha Lázár, Barta Pál és felesége (Anna), Hadnagy András, Hadnagy Antal, Hadnagy Jánosné (Zsófia), Hadnagy László, Jakab István, Jakab Kovács, Jakab Mihály, Lukács Péter özvegye (Márta), Menyhárt György, Nagy István, ifjabb Pál István és fia (György), Simon János, Sófalvi Gáspár, Sófalvi István, Szász István, Szász Pál, Tankó János és Vince Mátyás.³¹⁶ (Gyulaffi Lestár Anna nevű szolgálója és az ugyanilyen keresztnévű Barta Pálné *nem* egyazon személy, ez egyértelműen kiderül abból a tanúkihallgatási jegyzőkönyvből, amely nevüket megőrizte.³¹⁷)

Ugyanez év őszén-telén (Szamosközy István szerint október 15-én³¹⁸) Gyulaffi Lestár feladata az volt, hogy Báthory Griseldisnek, a fejedelem meghalt hűgának, aki Zamoyski lengyel kancellár felesége volt, hozományát követelje vissza. Báthory Zsigmond kései másolatból ismert megbízólevele október 3-án kelt,³¹⁹ Gyulaffi Lestár október 16-ára datálta beszédét, amelyet kommentárokkal is ellátott.³²⁰ Így ír az útról:

³¹³ *Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1591–1597*, bev., kiad. DEMÉNY Lajos, PATAKI József, Bukarest, Kriterion, 1985 (Székely Oklevéltár: Új Sorozat, 2), 203.

³¹⁴ *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602*, i. m., 157, No. 479.

³¹⁵ BENKŐ Elek, *Középkori udvarházak a Székelyföldön* = B. E., [GÁL Erika,] SZÉKELY Attila, *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*, bev. B. E., Bp., Nap, 2008, 11–71, 369–377, hivatkozott rész: 33.

³¹⁶ *Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1591–1597*, i. m., 80, 95, 104, 137, 141, 152, 153, 178, 200–204, 207, 216, 240, 326; *Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek 1598–1600*, bev. DEMÉNY Lajos, kiad. D. L., PATAKI József, TUDÓS S. Kinga, Bp., Európa – Bukarest, Kriterion, 1994 (Székely Oklevéltár: Új Sorozat, 3), 88–89, 99.

³¹⁷ *Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1591–1597*, i. m., 203.

³¹⁸ SZAMOSKÖZY Történeti maradványai: 1542–1608, i. m., 64; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 184, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 6 recto.

³¹⁹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 70–71.

³²⁰ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 71–76, kézirat: ELTE EK, LEO 186, fol. 1 recto–4 verso, 6 verso.

„1591. Harmadik vtam in Poloniam Ad magnum Cancellarium Zamostiam hjeme asperima in causa dotis maiora frigora in vita non sensi.”³²¹ [’Lengyelországba, a nagy Zamoyski kancellárhoz a tél legzordabb szakában, a hozomány ügyében. Nagyobb hideget életemben nem éreztem.’] „Az dos [’hozomány’] a’ mintt masuttis megh irtam zaz huß eßer fl [= *forintot*] tethh mind ruhakval Arani es ewz’st miuel draga köuekkel eggiw’tt Mind addig iartam vala, hogy az penzen kw’w’l mindenekett meg igirtt vala Cancellarius.”³²²

Sajnos csak kései másolatból ismert Gyulaffi Lestárnak egy másik, szintén Zamoyski kancellárhoz intézett szónoklata,³²³ valamint jótállása Buccella lengyel királyi orvos³²⁴ számára arról, hogy a Báthory Andrást támogató lengyel uraknak az orvos által ígért húszezer forintot Báthory Zsigmond fejedelem kifizeti.³²⁵

1591 végén Gyulaffi Lestár az unikornis-szarv ügyében a lengyel királyt kereste föl, ezúttal Vislicán, ahová III. Zsigmond a pestis elől menekült. Gyulaffi Lestár ott töltötte a telet, majd Húsvétkor a megözsvegyült kancellárnál sürgette a hozomány visszafizetését. Aztán Krakkóba ment a lengyel király és Habsburg Anna hercegnő esküvőjére (1592. május 31.), és csak nyár elején tért vissza Erdélybe.³²⁶ E követség számos dokumentuma ismert. Kései másolatban maradt fenn Gyulaffi Lestárnak a lengyel király előtt elmondott beszéde (Vislica, 1592. január 12.)³²⁷ és két Zamoyskihoz írott levele (Krakkó, 1592. január 18.,³²⁸ illetve egy másik datálatlan, de szintén 1592 januárjából való³²⁹). Gyulaffi Lestár másolatából ismert a lengyel király Báthory Zsigmondnak írott levele (Krakkó, 1592. január 22.)³³⁰ Korabeli másolatban maradt fenn Zamoyski kancellár Báthory Zsigmondnak szóló levele (Belz, 1592. január 29.)³³¹ Egykorú másolatból ismert Báthory Zsigmondnak a lengyel királyhoz

³²¹ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 25, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 16 recto.

³²² GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 83, kézirat: ELTE EK, LEO 175, fol. 1 recto.

³²³ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 76–79.

³²⁴ Niccolo Buccella (†1599) padovai családból származott, 1574-ben állt Báthory István szolgálatába.

³²⁵ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 79.

³²⁶ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 25–26, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 16 recto.

³²⁷ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 80–81.

³²⁸ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 81.

³²⁹ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 83–84.

³³⁰ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 81–82, kézirat: ELTE EK, LEO 186, fol. 5 verso.

³³¹ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 83, kézirat: ELTE EK, LEO 175, fol. 1 recto.

írott levele is (Gyulafehérvár, 1592. április 7.).³³² Ennek végére Gyulaffi Lestár a következő jegyzetet írta:

„1592. Legelőzőr kiralt [*III. Zsigmondot*] kerestem meg az xxx [ezer] forent vegett, az utan Cancellariushoz [*Zamoyskihoz*] kellett mennem az Dosert [‘hozományért’], Egez teletsaka inkab mind kiralnal voltam sollocitauan [‘sürgetőn’] azt az adossagot. Vegre kiralj chýak zep zoval akara expedialni [‘elküldeni’]. Irais vrunknak [*Báthory Zsigmondnak*] mentuen magath mierth *nem* adhatnaia most megh. Es be hiuata engem. Es földada az köuetegett, de mivelhogj meg vala vrunktul hagivan hogý zep zoval onett ki ne haggiam magam bezelgetni <...³³³> es az penz nek w’l meg ne iwýek, megmondam kiralnak hogi *nem* mivelhetem, hanem mindazon altal el kw’ldöm az levelet Vrunknak. Kitth megis cielekettem. Ezt kw’lde azert az levelet Vislichere Vrunk Es ott adak meg nekem. Akkor kor³³⁴ Cracobol az Pestis előtt kiralj oda budosott vala Es 3. holnapot laktunk ott. Cracoban ad purificatiotinem³³⁵ Beatae Virginis [‘a Boldogságos Szűz tisztulásáig’ = *Gyertyaszentelő Boldogasszonyig* = *február 2-ig*] tertw’nk megh peste iam non nihil mitigata [amikor ‘a pestis már eléggé megnyihült’]. Visliczere kw’lte vala vrunk ezt a’ leueleth Nekem. Adhortaltam [‘nógattam’] vala hogi megis irion kjralnak. Ez a’ massa.”³³⁶

Természetesen minderről Szamosközy István is beszámol. Jegyzetének Gyulaffi Lestár követségeit felsoroló része azonban tisztázásra szorul. Az utazások listája nem időrendi, egymáshoz való időbeni közelségük pedig két esetben irreálisnak tűnik.

Szamosközy István a negyedik követséget 1591. október 15-re, az ötödiket 1591. május 1-re, a hatodikat 1592. augusztus 1-re, a hetediket 1591. február 8-ra, a nyolcadikat 1591. május 10-re, a kilencediket 1592. szeptember 2-ra, a tizediket 1594 október 1-re, a tizenegyediket 1596. július 5-re datálja. Összevetve ezt a többi forrással, látható, hogy csak az ötödik (1591. május 1.) és a hatodik (1592. augusztus 1.) lóg ki a sorból, de lehet, hogy ezek az utak azonosak a nyolcadikkal (1591. május 10.) és a kilencedikkel (1591. szeptember 2.). A hetedikről (1591. február 8.) nincs más adat, maga Gyulaffi Lestár sem említi. A probléma magyarázata lehet az is, hogy nem

³³² GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 85, kézirat: ELTE EK, LEO 180, fol. 1 recto.

³³³ Egy kihúzott szót nem sikerült elolvasni.

³³⁴ A megismételt szótag Gyulaffi utólagos betoldása.

³³⁵ A megismételt szótag Gyulaffi utólagos betoldása.

³³⁶ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 85–86, kézirat: ELTE EK, LEO 180, fol. 1 recto–verso.

mindig Gyulaffi Lestár volt a legátus. Ezt támasztja alá, hogy Szamosközy István éppen a kérdéses esetekben nem adta meg a diplomata nevét, viszont a hatodiknál odaírta, hogy Gyulaffi Lestár volt az.³³⁷

Gyulaffi Lestárnak a levelekhez fűzött megjegyzései két érdekes témára világítanak rá. Egyrészt a török-ellenes szövetséggel kapcsolatos adatokat tartalmaznak. Az „angol-vonal”-l kapcsolatban Angyal Dávid³³⁸ és Várkonyi Gábor³³⁹ végzett kutatásokat, mindazonáltal nem fölösleges idézni Gyulaffi Lestár erről szóló sorait sem.

„Az Saxoniai [’szászországi’] Herczeg³⁴⁰ es a’ többi az Angliáj kiralne azzonnial³⁴¹ akartak ligat cýalný. Ezt ielentette vala meg en altalam az lengiel Cancellarius [Zamoyski] Vrunknak [Báthory Zsigmondnak]. Itt azon keri hogj talalion modott benne [hogy] vegiek be közzeiek. Az Portannis az foedusban [’szövetségben’] kitt az Polonusok az Törökel cýálnak vala lenne benne Erdelj. hogý ha mikor Erdelt az Török meg bantanaia Akkor az Kiralneazzoni foedussais fölbomliek az Törökkel. De nem vehete az Kiralneazzoni rea az Törököth. Azt monta [a török] hogj vasalusza volth neki Erdely mindenkor. Es meg eri vele Erdeli ha azon töruenieben, tartja mint enkedigh kith az kiralne azzonierth meg is cýelekezik.”³⁴² „Ennek is csak fele vala tréfa; futó félben vala ismét urunk: de jól adá isten. Ehez az én általam való izenethez képest sietséggel expediálák [’küldék’] a lengyelek legatusokat [’követüket’] a portára a nusztbörökkel és egyéb ajándékokkal. És véghez ment a békesség, kivel ha nem siettek volna, igen gonosz volt a szándék mind mi hozzánk, mind pedig a lengyelekhez. Mindenek felett pedig az angliai királyné asszony törekedése felette igen használt mind Erdélnek, mind a lengyeleknek, ki [I. Erzsébet] igen nagy respectusban [’tekintélyben’]

³³⁷ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1542–1608, i. m.*, 64–65; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából, i. m.*, 183–184; kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 6 recto–verso.

³³⁸ ANGAL Dávid, *Erdély politikai érintkezése Angliával: Első közlemény*, Századok, 34(1900), 309–325.

³³⁹ VÁRKONYI Gábor, *A konstantinápolyi angol politika a tizenöt éves háború időszakában: Edward Barton angol portai követ jelentései Konstantinápolyból 1593–1597*, Aetas, 2000/4, 106–123; VÁRKONYI Gábor, *Angol békekötvetítés és a lengyel–török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában (1593–1598)*, Aetas, 2003/2, 44–62; VÁRKONYI Gábor, *Kolozsvár–Isztambul–London, 1594 = Angliától Nagy-Britanniáig: Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*, szerk. FRANK Tibor, Bp., Gondolat, 2004, 73–88.

³⁴⁰ Christianus II. de Wettin, dux elector Saxoniae (1583–1611, szász választófejedelem 1591-től).

³⁴¹ I. Erzsébet (1533–1603, uralkodott: 1558-tól).

³⁴² GYULAFI *Feljegyzései, i. m.*, 56, kézirat: ELTE EK, LEO 172, fol. 2 verso.

vagyon a töröknél. Isten után ő neki tulajdoníthatja mind a két nemzetség megmaradását. E. Gy.”³⁴³

A följegyzésekből megtudható az is, hogy Gyulaffi Lestárnak megbízása volt a lengyel trónra igényt tartó Báthory Zsigmondot támogató párt szervezésére. Természetesen minden a legnagyobb titokban zajlott, Gyulaffi Lestár ezzel kapcsolatos útjait az unikornis-szarvért járó harmincezer forint sürgetésének álcázták. A Báthory Zsigmond fejedelem által aláírt megbízólevelet 1592. február 14-én állították ki Gyulafehérváron.³⁴⁴ Gyulaffi Lestárnak ezt a feladatát megkönnyítette, hogy III. Zsigmond, aki nem csak lengyel király volt, hanem svéd királyfi is, apjának³⁴⁵ halála után annak örökébe akart lépni. A lengyel uralkodó tehát gyorsan kibékült a Habsburgokkal, és feltételeken – ha elnyeri a svéd trónt – följánlotta nekik Lengyelországot. Ellenfelei Zamoyski kancellár vezetésével szervezkedtek. Gyulaffi Lestár igyekezett mindent előkészíteni, még mielőtt III. Zsigmond 1593-ban Svédországba távozott. Ennek hírére 1593/1594 telén – amint arról Bethlen Farkas beszámol – Báthory Zsigmond ismét

„Lengyelországba küldte Gyulaffy Lestárt (azzal az ürüggyel, hogy visszakövetelje tőlük a fentebb említett harmincezer forintot), és az ő segítségével a legnagyobb titokban gondoskodott az ügy előmozdításáról.” (Bodor András fordítása)³⁴⁶

Az erdélyi fejedelem számításait azonban keresztülhúzta, hogy a következő évben III. Zsigmond visszatért, és élete végéig (1632) lengyel király maradt. (A svéd tróntól még 1599-ben megfosztották.) Azzal, hogy III. Zsigmond végül is lengyel király lett, nem pedig svéd, az erdélyi fejedelmek számára a lengyel trón elérhetetlenné vált. Így természetesen a korábban Lengyelország felé irányuló erdélyi diplomácia a 16. és 17. század fordulóját követően másfelé orientálódott.³⁴⁷

³⁴³ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 79.

³⁴⁴ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 86, kézirat: ELTE EK, LEO 178, fol. 1 recto.

³⁴⁵ III. János svéd király (1537–1592, uralkodott: 1568-tól).

³⁴⁶ BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus tertius*, i. m., 166–167; ugyanez magyarul: BETHLEN, *Erdély története III.: Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*, i. m., 278–279.

³⁴⁷ Oscar HALECKI, *A nyugati civilizáció peremén: Kelet-Közép-Európa története*, Bp., 2000 – Osiris-Századvég, 1995 (Europica Varietas), 123–128; BOJTÁR Endre, *Bevezetés a baltisztikába: A balti kultúra a régiségben*, Bp., Osiris, 1997 (Osiris Tankönyvek), 141–142, 146; NIEDERHAUSER Emil, *Kelet-Európa története*, Bp., História – MTA TtI, 2001, (História Könyvtár: Monográfiák, 16) 82–86; Norman

Erről a titkos küldetéséről Gyulaffi Lestár az alábbiakat jegyezte föl kommentárjaiban:

„Izent vala tw’lem vrunknak az Cancellarius [Zamoyski] besegessen Minth es hogi ment volna el kiraly [III. Zsigmond] Es hogi semmj remensegek nem volna meg iöutele felöl. Intuen azon vrunkath [Báthory Zsigmondor] hogi gondolkogiek felöle mindenben io moggia lezen Es meg echer az Batorj neueth in culmine constitualhatiak in Polonia [’magasba emelhetik Lengyelországban’]. Arra felel meg itt vrunk neký. Kire mikor ennelis iobb Valaszt izent volna tw’lem Cancellarius. Az Vtan oztan ezen dologban Mind Cancellariushoz Mind, Bucellához [Niccolo Bucellához], Mind Cardinalhoz [Báthory Andráshoz] Enihanzor mentem be. Veghezis megien vala ha kirali meg nem iw’ vala. Igen titkon tractaltak [’tárgyalták’] e’ dolgoth, az 30 ezer Forent Praetextussa [’ürügye’] alat, hogi mar azt sollicitalom [’szorgalmazom’] az Respublikanal³⁴⁸. Eröss hitett monda Cancellarius vram hogý soha ezeben sem volt Nemis kiunta soha Ingien hazaianak meg maradasat ha ki kiunna, w’ volna az a’ kj hazaia mellett nem cýak penzeth es morhaiat de eletetis kez volna elfogiatnj. En altalam vrunk serió [’komolyan’] intj vala hogi mas houa ne bochassa, hanem maga vegie föl az fieidelemseget, sok zep ratiokal [’okokkal’], de quid quis potius toleraturj sunt Poloni quam regem quempiam e’ numero Proceru [’a lengyelek bárkit inkább el fognak viselni királyukként, mint valakit a főnemesek köréből’]. [Zamoyski] Az io akaratot vrunknak igen megh közöne. Non me inquit tanto dignor honore etc. [’Nem vagyok méltó ilyen tisztségre stb.’]”³⁴⁹ „Az föliw’l meg irtt dolgok adanak es subministralanak occasiotth [’nyújtottak alkalmat’], hogi Vrunkath az [lengyel] kiralsagh felöl Sveciaban [’Svédországban’] leuen a’ kýralý en altalam interpelalnaia [’szólítaná fel’] Cancellarius vram Zamoyski Janos. Es annak vtanna oztan chýak zinten ez dologerth ennihanzor iartam be nagy faratsagal in Poloniam [’Lengyelországba’] illýen zin allatt hogý törekegienek az Vrak ha Kirali haza iw’ az xxx ezer forenterth kiralnal. Hopciherw’nk [’udvari megbízottunk’] Nicolaus Bucella a’ Doctor volth, apud nobilitatem polonicam [’a lengyel nemeseknél’], kitt Sidmont attianak tartoth. Es credentiakat [’hitelleveleket’] irtt altalam vrunk neký. Az Cardinalis omni conatu

DAVIES, *Lengyelország története*, Bp., Osiris, 2006, 338–351. – Az háttérrel: HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Bp., Balassi, 1992 (*Humanizmus és Reformáció*, 19), 120–201.

³⁴⁸ A Rzeczpospolita Szlachecka, az 1569-től 1795-ig fönálló Lengyel–Litván Nemesis Köztársaság.

³⁴⁹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 57–58, kézirat: ELTE EK, LEO 172, fol. 3 recto-verso.

[’minden törekvésével’] fotatta. Es immar Prussiaban [’Poroszországban’] annira vitte volt a’ dolgot hogj 6 ezer ember vrunk mellett fölw’lt volna ha kiuanat alath volna. De kiralj haza iöveltele mind el bonta. Jw’tt penig meg kirali 1594 in octobri.”³⁵⁰ „Es ha megh nem iw’ vala kirali veghezis vizek vala.”³⁵¹

Az erdélyi országgyűlés még 1591. november 1-én kimondta, hogy Báthory Zsigmond a fejedelmi tanács nélkül semmiben se döntsön. Fél évvel később, 1591. május 1-én Báthory Zsigmond (nagy)váradai kapitánnyá nevezte ki Bocskay Istvánt. A fejedelem a következő nyáron – gyóntatója, Alfonso Carillo jezsuita szerzetes és Attilio Amalteo pápai legátus közvetítésével – kibékült unokatestvéreivel, Báthory Andrással, Báthory Boldizsárral és Báthory Istvánval.³⁵²

Gyulaffi Lestár 1592 őszén ismét Lengyelországba ment. Szamosközy István említi egy követségét augusztus 1-i dátummal³⁵³, erről azonban más forrás nem szól. Ő is beszámol az őszi útról,³⁵⁴ amelynek kései másolatban ugyan, de fennmaradt megbízólevele³⁵⁵ és az erdélyi fejedelem levele a lengyel királyhoz;³⁵⁶ eredetiben pedig egy Báthory Zsigmond által aláírt, Janus dux de Zbaraz kurföldi³⁵⁷ (?) herceghez szóló levél.³⁵⁸ Minthogy ez a három irat 1592. szeptember 1-én kelt Gyulafehérváron, és Szamosközy István szeptember 2-ra datálja a követséget³⁵⁹, valószínű hogy az utazás egy szakasza lehetett az, hogy szeptember 8-án Kolozsvárról „Gyulafi Lestart uizi Zent Mihalira Deesi Georgi 3 louan”.³⁶⁰ Erre a lengyelországi követségre Gyulaffi Lestár így emlékezett vissza:

³⁵⁰ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 61, kézirat: ELTE EK, LEO 172, fol. 5 recto.

³⁵¹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 71, kézirat: ELTE EK, LEO 186, fol. 1 recto.

³⁵² *Magyarország történeti kronológiája*, i. m., II, 411–412.

³⁵³ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1542–1608*, i. m., 64; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 184, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 6 recto.

³⁵⁴ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1542–1608*, i. m., 64; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 183, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 6 recto.

³⁵⁵ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 87–88.

³⁵⁶ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 87.

³⁵⁷ Kurföld (németül: Kurland, lengyelül: Kurlandia, lettül: Kurzeme) a mai Lettország területén a Német Lovagrend államából 1561-ben létrejött, lengyel fennhatóság alatt álló, világi hercegség volt. A címzett neve és Szabó Károly által elvégzett azonosítása között ellentét van, ugyanis egyrészt Zbarazs nem Kurföldön, hanem Galiciában található, másrészt 1587-től Friedrich Kettler (1569–1641) volt a kurföldi herceg. A kérdést eddig nem sikerült tisztázni.

³⁵⁸ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 88–89, kézirat: ELTE EK, LEO 182, fol. 1 recto. – Az eredetileg a levél borítékául használt folión (2 recto–verso) látható egy később készült, Báthory Zsigmondot számarháton ülve ábrázoló gúnyrajz, amely valószínűleg Szamosközy István „alkotása”.)

³⁵⁹ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1542–1608*, i. m., 64; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 183, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 6 recto.

³⁶⁰ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

„Eötödik vtam in Poloniam Varsouiam ad Comitua generalia [’Lengyelországba, Varsóba, az országgyűlésre’]. Elösör cardinalhoz mentem Vrocerisre [Wrzelowiec?] oneth oztan 28 septembris indultam Varsoua fele.”³⁶¹

Feltéhetően ehhez a követséghez kapcsolódik Báthory Zsigmondnak a lengyel trón megszerzését is célzó nősülési kísérlete, amely azonban nem valósult meg. Szamosközy István írja, hogy

„Ez leant egy Lengel Nagy vr, Kotkowitz³⁶² Neue, Giulaffi Lestar által commendalta [’ajánlotta’] Bathori Sigmondnak, hogy vegye el feleségwl, ez ighen titkon volt. Mert ez leany vtan Sigmond fejedelem eggik labat be tehetne az Lengel birodalomba, es vegre az kiralsagba wdöwel.”³⁶³

Mialatt Gyulaffi Lestár Lengyelországban volt, október 3-án Kolozsvárról „Erdeohegi Andrast Giulafi Lestar Zolgaiait Tordaigh uutte polchi Janos 2 lowan”.³⁶⁴

Valószínűleg Gyulaffi Lestár hozta el Niccolo Bucella lengyel királyi orvosnak Varsóban 1592. október 31-én és III. Zsigmondnak ugyanott a következő napon az erdélyi fejedelemhez írott levelét. Előbbi kései másolatból ismert,³⁶⁵ utóbbi Gyulaffi Lestár kézírásával³⁶⁶ maradt fenn.

Feltételezhető, hogy az imént említett levelek keltezését követően Gyulaffi Lestár hamarosan hazaindult, de írott forrásban legközelebb csak december 21-én szerepel, amikor Kolozsvárról „Giulafi Lestart uutte kuchis peter 3 lowan Tordaigh”.³⁶⁷

1592. december 10-én Báthory Boldizsár megölette Gyulai Pál tanácsurat, aki beavatkozott a fejedelmi családnak az országot is veszélyeztető belviszályába. Néhány hónappal később, 1593. március 8-án Báthory Zsigmond fejedelem hasonló indokkal kivégeztette Gálfi János udvarmestert. 1593 augusztusában III. Murad szultán hadat üzent Rudolf királynak, és megparancsolta, hogy az Erdélyi Fejedelemség –

³⁶¹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 26, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 16 verso.

³⁶² Valószínűleg Mikolaj Kotkowski (†1603 májusa előtt) főpohárnokról van szó, akinek nyolc fia és egy Aleksandra nevű lánya volt.

³⁶³ *Magyar nyelvű kortársi felfjegyzések Erdély múltjából*, i. m., 176, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 70 verso.

³⁶⁴ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

³⁶⁵ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 89.

³⁶⁶ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 90, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/7, fol. 1 recto.

³⁶⁷ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

„természetesen” az ő oldalán – vegyen részt a hadjáratában. Ehelyett azonban Báthory Zsigmond szeptemberben török-ellenes szövetséget ajánlott Rudolf királynak, XIII. Kelemen pápának és I. Erzsébet angol királynőnek. Megkezdődött a tizenötéves háború.³⁶⁸

Még a harcokat megelőzően került sor Gyulaffi Lestár következő lengyelországi követjárására, amelyről egyelőre csak Bethlen Farkas tudósítása ismert:

„Báthory Zsigmond és az ország tanácsurái ezek hatására Gyulaffy Lestárt, a jeles származású, tudományokban felette jártas és követi szolgálatban igen tapasztalt férfit küldték Zamoyski Jánoshoz, Lengyelország kancellárjához, hogy általa megkérjék, üdvös tanáccsal siessen segítségükre, hogy ilyen veszedelmek közepette mit kell tenniük: ragadjanak-e fegyvert a törökök ellen más keresztényekkel együtt, vagy pedig valamilyen más gyógyírral kell gondoskodniuk hazájuk megmentéséről, amennyiben Erdély helyzete teljesen kilátástalanná válik.” (Bodor András fordítása)³⁶⁹

Bethlen Farkas ismerteti Zamoyski – Gyulaffi Lestár által tolmácsolt – szóbeli üzenetét, valamint idézi a lengyel kancellár által Báthory Zsigmondnak küldött levelet is.³⁷⁰ Itt említendő Gyulaffi Lestárnak az a két, Zamoyskihoz írott levele, amelyeknek szövege az úgynevezett *Bánfi-codex*ben (volt) olvasható, de amelyeket Szabó Károly sajnos nem adott ki, és így egyelőre elveszetteknek tekintendők. Szabó Károly már említett kéziratos tartalomjegyzékéből elég kevés derül ki róluk. Az egyik, a datálatlan, elég rövid, a kötetes kéziratban alig egyoldalas volt. A másik, amelyik 1593. február 20-án kelt Gyulafehérváron, körülbelül másfél-, esetleg kétoldalas lehetett.³⁷¹

Talán a hadi előkészületeknek is szerepe lehetett Gyulaffi Lestár (nagy)váradik kiküldetésében, amikor le kellett csillapítania a lázongó székelyeket:

³⁶⁸ Magyarország történeti kronológiája, i. m., II, 412; SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, i. m., 61–62.

³⁶⁹ BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus tertius*, i. m., 61–62; ugyanez magyarul: BETHLEN, *Erdély története III.: Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*, i. m., 224.

³⁷⁰ BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus tertius*, i. m., 85–105; ugyanez magyarul: BETHLEN, *Erdély története III.: Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*, i. m., 236–248.

³⁷¹ [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, [kiad. SAS], i. m., 59; kézirat: [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, MTAk, Ms 5086/3, fol. 1 verso.

„Anno 1593. 22 die *octobris* kw’ltenek engemett Colosuarrol Varadda attanak kezemhez kett ezer *forentoth* hogý az ott valo zekelieknek keth keth *forentot* fw’zessek kik Bochkai vramal voltak ott az varas mellett Taborban. Ex misericordia [’Könyörületbõl’] chelekedek ezt az vrak *nem* tartoztak volna vele. Kendi Sandor³⁷² vram tanachabol. Ez volth az Erdelieknek Elsõ miliciaiok [’táborba szállásuk’]. Ezen kezdek el az Tragediat. Ide iw’venek vala mind az ket Balassiak visitalni Boczkai vramath.”³⁷³

Sajnos a tárgyalások részletei nem ismertek, de feltételezhető, hogy elsősorban a két országrész tervezett, és a következő évben meg is valósuló törökellenes szövetségéről volt szó.³⁷⁴ Irodalomtörténeti szempontból érdekes lehet, hogy Gyulaffi Lestár nem csak az unokatestvérüket, Bocskay Istvánt meglátogató Balassi Bálinttal és Balassi Ferencsel találkozott ekkor, hanem az éppen szintén ott idõzõ Wathay Ferencsel is. Utóbbi ott tartózkodását az magyarázza, hogy Bocskay István felesége, Hagymássy Margit unokatestvére volt Wathay Ferencnek.³⁷⁵

Nagyváradon Gyulaffi Lestár megrongálva bár, de még láthatta a középkori székesegyházat, hiszen azt csak Bethlen Gábor bontatta le 1618-ban. 1593-ban a Kolozsvári-testvérek nevezetes királyszobrai is álltak még. I. (Szent) László síremlékénél viszont már Gyulaffi Lestár sem tiszteleggetett, azt ugyanis vallási fanatikuskok még 1565. június 22-én elpusztították, sőt a sírt is föltörték és a király csontjait szétszórták. A vár ma is megtekinthetõ kőbástyái közül négy már 1593 előtt elkészült, az ötödik Gyulaffi Lestár otlétekor még csak sövényfonatok közé döngölt földbõl állt.³⁷⁶

1594 februárjában az Erdély Fejedelemség vezetõi elhatározták, hogy szakítanak a törökökkel, és szövetséget kötnek a Magyar Királysággal, ezt azonban sem az erdélyi országgyûlés, sem a fejedelmi tanács nem volt hajlandó kimondani. Július végén Báthory Zsigmond lemondott, és átadta a hatalmat unokatestvérének, Báthory

³⁷² 1568-ban kancelláriai titkár, 1573-tól haláláig tanácsúr, 1578-tól Belső-Szolnok megye fõispánja, 1578-tól 1581-ig kincstartó, 1583-tól 1585-ig a Hármastanács tagja. 1594-ben kivégezték. – TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 29–30.

³⁷³ GYULAFI *Fõjegyzései*, i. m., 28, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 73 verso.

³⁷⁴ G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, SZABÓ Péter, *Koronás fejedelem: Bocskai István és kora*, Bp., General Press, 2006, 107.

³⁷⁵ KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi, 2008, 320.

³⁷⁶ BALOGH Jolán, *Varadinum: Várad vára*, Bp., Akadémiai, 1982 (Művészettörténeti Füzetek, 13/1–2), I, 20–24, 40–56; KOVÁCS Klára, *Nagyvárad: Vár*, Kolozsvár, Kriterion – Transylvania Trust Alapítvány, 2005 (Erdélyi Műemlékek, 41), 4–10.

Boldizsárnak, majd pedig egy tatár betörés elől Kővárba menekült. Hamarosan azonban meggondolta magát, és augusztus 8-án Bocskay István támogatásával visszatért. Három héttel később a fejedelem a kolozsvári országgyűlésen – többekkel való tanácskozás után – elfogatta az ellene szervezkedő „török párti” főurakat, és jóváhagyta, hogy közülük Báthory Boldizsárt, Bornemissza Jánost, Forró Jánost, Iffjú Jánost, Kendi Ferencet, Kendi Gábert, Kendi Sándort, Kovacsóczy Farkast és Szentegedyi Somlyai Literáti Gergelyt vizsgálat és bírói ítélet nélkül lefejezzék, főlakasszák, illetve megfojtsák. Cegei Wass György föltehetően öngyilkos lett, Gerendi Jánost és Lónyai Albertet száműzték, Szalánczy Györgynek és Szilvássy Boldizsárnak megkegyelmeztek. A kivégzettek és a száműzöttek vagyonán a fejedelem és tanácsosai osztoztak, de jutott belőle a tizenöt éves háború miatt megnőtt hadi kiadásokra is.³⁷⁷

Báthory Zsigmond fejedelem Gyulaffi Lestárt küldte Lengyelországba magyarázkodni. Arról, hogy ő Kolozsvárra szeptember 13-án „löt meg az [előző] Lengyel Orszagi köüetsegbol [és] vitte Thordaig Nagy Mattyas 4 loul”, a számadásokban maradt adat.³⁷⁸ A következő követjárást Szamosközy István október 1-re datálja, és részletesen beszámol róla. Szerinte

„Mostis az dost [’hozományt’] es az Vnicornis Zarua arrat kerette. <Ha> Az instructioban ezis vagyon, ha Batori Boldisar dolga felöl valami emlekezet volna, vgy szollion az mint it eleibe attuk, vgymond, etc. Igy attak volt penig Giulafinak eleiben hogy szollion felöle, hogy Boldisar az fogsagba banattya mia, vér foliasba, vérhasba eset, es <az> Noha Doctorokatis Sigmond bochyatot hozza, de nem giogithattak megh, es vgy holt megh w magatul.”³⁷⁹

Maga Gyulaffi Lestár így írt a Zamoyski kancellárral történt újabb találkozásról:

³⁷⁷ Magyarország történeti kronológiája, i. m., II, 413–414; BENDA Kálmán, *Bocskai István*, Bp., Századvég, 2019 (Századvég Biográfiák), 39–45; SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, i. m., 62–64; W. KOVÁCS András, *A cegei Wass család története (16–20. század)*, Erdélyi Múzeum, 66(2004)/3–4, 1–56, hivatkozott rész: 4–6.

³⁷⁸ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

³⁷⁹ SZAMOSKÖZY Történeti maradványai: 1542–1608, i. m., 64–65; Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából, i. m., 184, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 6 verso. – V. ő.: BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus tertius*, i. m., 496; ugyanez magyarul: BETHLEN, *Erdély története IV.: Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597)*, ford. KASZA Péter, S. VARGA Katalin, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., Enciklopédia – Kolozsvár, EME, 2006, 93.

„Megesven az vrakon a’ dologh es az Bathori Boldisaris megöletven, hogj engem be kw’ltenek vala [Lengyelországba] cýodalkozott az nagi Cancellarius raita, hogi neki illien kesen lett ertesere [adva] holotth w’ az mint ertette regj simulas [’ellenségeskedés’] uolth köztok hoc est inter principem et illos [’azaz a fejedelem és amazok között’]. Atta volna vgimond Isten hogj bar ne törtent uolna, de feltem en minden koron tacite [’csendesén’] ezen hog igi lezen.”³⁸⁰

A követ hamarosan hazatért, mert a számadáskönyvekből ismert, hogy november 7-én Kolozsvárról „Gyulaſi Lestart hattott Magawal wýzi Paksý Lukachi 6 Louan Zekere Zilachra”³⁸¹ Ez talán már a következő lengyelországi út egyik erdélyi szakasza lehetett. Gyulaſi Lestár saját kéziratában maradt fenn a III. Zsigmond lengyel király előtt december 15-én elmondott beszéde,³⁸² kései másolatban pedig Zamoyski lengyel kancellárhoz intézett szónoklata.³⁸³ Minthogy Gyulaſi Lestárnak egyedül nem sikerült eredményt elérnie, – amint ezt Baranyai Decsi János³⁸⁴ és Bethlen Farkas³⁸⁵ is megemlíti – Sennyei Pongrác tanácsurat küldték utána. (Az ő megbízólevele szilveszterkor kelt.³⁸⁶) Kettejüknek a lengyel király és a rendek előtt 1595. február 18-án elmondott beszéde Gyulaſi Lestár fogalmazványában maradt fenn.³⁸⁷

Gyulaſi Lestár fontosnak tartotta egy Sennyei Pongráccal folytatott beszélgetésének és a Krakkóban töltött hónapok fontosabb eseményeinek megörökítését is:

„Az Confoederatiokor [’szövetségkötéskor’], hogý Senniej Vramal Cracoban mentw’nk vala Eggiw’t voltunk zallason. Es miúel hogj egi hazban haltunk niha egről

³⁸⁰ GYULAŦI *Történelmi maradványai*, i. m., 22, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 54 recto. – V. ő.: BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus tertius*, i. m., 496–497; ugyanez magyarul: BETHLEN, *Erdély története IV.: Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597)*, i. m., 93–94.

³⁸¹ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaſi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

³⁸² GYULAŦI *Följegyzései*, i. m., 95–98, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 68 recto–69 verso.

³⁸³ GYULAŦI *Följegyzései*, i. m., 98–102.

³⁸⁴ BARANYAI [!] DECSI János *Magyar históriája 1592–1598*, bev., kiad. TOLDY Ferenc, Pest, Eggenberger, 1866 (MHH-S, 17), 157; magyarul: BARANYAI DECSI János *Magyar históriája [1592–1598]*, bev., ford. KULCSÁR Péter, Bp., Európa – Helikon, 1982 (Bibliotheca Hungarica), 201.

³⁸⁵ BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus tertius*, i. m., 518; ugyanez magyarul: BETHLEN, *Erdély története IV.: Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597)*, i. m., 104.

³⁸⁶ Kézirata: ELTE EK, LEO 202, fol. 1 recto.

³⁸⁷ GYULAŦI *Följegyzései*, i. m., 102–107, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 66 recto–67 verso, 70 recto.

masrol conferaltünk [’beszélgettünk’] az agiban leúen, egjmassal. Inter alia [’egyebek közt’] hozok egikor az Galffi halalatis³⁸⁸ elő.”³⁸⁹

„1595. 2. februarii juta be Cracoban az Giw’lesre az Nagi Cancellarius es masnap salutala [’üdvözlé’] kiralt Radiuil Cardinal³⁹⁰ hazanal.

Salutaltok die 16mo Februarii salutaltok Sennei vramal. Sok dolgaitul előb nem leheteth. Vendegleth meg bennw’nk[et] die 19 Februarij

Die 18 Februarij coram Rege et Senatu Dominus Sennei causam Illustrissimi Principis me interprete et explicavit [’a király és a tanács jelenlétében Sennyei uram a legkiválóbb fejedelem ügyét tolmácsolásomban fejtette ki’]. [...]

Die 12mo martij convivio excepti sumus cum Domino Senniei ab Illustrissimo Duce Macrovincensi ac honorificentissime tractati [’Sennyei urammal az igen kiváló Macrovicen herceg vendégeként lakomáztunk, s nagyon megtisztelően bántak velünk’]. [...]

Die 29mo Martij exceptus a’ nobis convivio Martinus Berzevicius [’lakomán vendégeltük meg Martinus Berzeviciust³⁹¹’].

Die 4. Aprilis posteaquam patetice satis Regem et ordines Regni alocutus fuisssem, eis cum domino Senniej in frequenti senatorum consessu valediximus [’a király és az uralkodó rendek előtti, eléggé szenvedélyes beszédem után Sennyei urammal búcsút mondtunk a tanácsosok népes gyülekezetének’]. Summai feleleteknek az minth masuttis meg iedzem ciak ez len, hogj a’ török nekiek semmi okoth nem adotht, kiérth vele regi bekesegekeith föl köllene bontaniok. Intenek minket is, hogj olian nagj faban ne vagjok feizenketh.³⁹²

Altera die quae fuit die 5. April, Cracoúia domum versus movimus, cum ego medium fere annum ibi exegissem dominus autem Sennei tres menses et dies aliquot. [’Másnap, amely nap április 5. napja volt, Krakkóból hazafelé indultunk, akkor én már majdnem fél évet ott töltöttem, Sennyei uram pedig három hónapot és egy-néhány napot.’]³⁹³

³⁸⁸ A fejedelem 1593. március 8-án végeztette ki Gálfi János udvarmestert.

³⁸⁹ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 28–29, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 10 recto.

³⁹⁰ Jerzy Radziwiłł bíboros, krakkói püspök.

³⁹¹ Berzeviczy Márton (1538–1596) volt Báthory István Lengyelországban működő, de az erdélyi ügyekkel foglalkozó kancelláriájának vezetője.

³⁹² V. ö.: BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus tertius*, i. m., 549; ugyanez magyarul: BETHLEN, *Erdély története IV.: Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597)*, i. m., 120.

³⁹³ GYULAFI *Történelmi maradványai*, i. m., 25–26, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 44 recto–verso.

A hazatérőben lévő Gyulaffi Lestárnak április 16-án a kolozsvári bíró küldetett „enni aýandekott 4 Eytel bortt, [...] 1 Sal pechieniet [...] 4 ½ font chiukat”.³⁹⁴ A sáfárpolgárok följegyzéseiből kiderül az is, hogy Kolozsvárról másnap „Gyulafi Lestart negyed magauai vitte 6 loual Thordara Boldi György es terhes kucziat”³⁹⁵ Gyulaffi Lestár maga említi fönmaradt jegyzeteiben, hogy

„Vigesima Aprilis Albae pervenimus. [‘Április 20-án érkezünk meg Fehérvárra.’] Talaltuk ott Nadosdi³⁹⁶ vramath vdvarnal. ki .6. die Aprilis iw`th volth feier varra Ment el penig 25 Aprilis. Barciai Andrassal³⁹⁷ es töb fw` emberekkel kesertette el Sidmonth.”³⁹⁸

Lehet, hogy egy darabig Gyulaffi Lestár is velük tartott, hiszen május 6-án ismét Kolozsváron járt: „Bolgaiual, kuczia eleiben adatot Biro Wram [...] 6 füues loath, Kadar Lörintzet es Seuffner Mattiasset, külömb külömb embereket, Thordaig.”³⁹⁹ Tíz nappal később Gyulaffi Lestár biztosan a fővárosban volt, maga írja, hogy:

„Die 16 mai venit Albam Illustrissimus et Reverendissimus dominus Alphonsus vicecomes Episcopus Ceruensis in Flaminia,⁴⁰⁰ legatus pontificis et honorificentissime exceptus. [‘Május 16. napján Fehérvárra jött az igen kiváló és főtisztelendő Alfonz alispán úr, a flaminiai Cervia püspöke, pápai követ; és igen nagy a tisztelettel fogadták.’] En voltam gardaia [‘kísérője’].”⁴⁰¹

Gyulaffi Lestárról a legközelebbi tőle magától származó adat az év végéről ismert. A közbenso időből vele kapcsolatban csak a fejedelem néhány Gyulafehérvárról keltezett levelének általa készített másolata maradt fenn. (Rudolf királyhoz: június 2.,

³⁹⁴ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

³⁹⁵ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

³⁹⁶ Nádasdy Ferenc (1552–1604) dunáninnyi főkapitány, főlovászmester, Vas megye főispánja, a „Fekete Bég”.

³⁹⁷ 1602-ben tanácsúr, lugosi és karánsebesi bán, lippai kapitány. – TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 23.

³⁹⁸ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 26, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 44 recto.

³⁹⁹ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

⁴⁰⁰ Alfonso Visconti (1552–1608) 1591-től Cervia püspöke, 1599-től kardinális, 1601-től haláláig spoletói érsek.

⁴⁰¹ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 26, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 44 recto.

június 9., június 10.; Habsburg Mátyás főherceghez: június 2.; egy császári tanácsoshoz: június 9.)⁴⁰² Gyulaffi Lestár maga írja, hogy ugyanez év végén

„Anno 1595. die 15 Decembris indultam ki [Gyula]feier varrol Siluius Picolomineussal⁴⁰³ Es kesertem [Szilágy]Somlíoig ott harmad napig vendegletem mind hadastul. Az fejedelem zep aiandekokat adot neki et inter alia [’egyebek közt’] Huniadi Janosnak Egi Zep Zabliaiat⁴⁰⁴ [is], kitt Picolomineus nagjra böchw’lt.”⁴⁰⁵

Az 1595. év politikai szempontból is igen mozgalmas volt. Január 28-án Báthory Zsigmond nevében Bocskay István szövetséget kötött Rudolf királlyal. Ennek értelmében Moldvát és Havasalföldet is bevonva, közösen folytatják a török elleni háborút. A fejedelem Erdélyben és a Részekben királyi hűbéresként uralkodik, a Habsburg-házból kap feleséget, hatalmát fiági leszármazottai öröklik, de kihalásuk után az visszazsáll a Koronára. Május 20-án Mihai Viteazul havasalföldi vajda elismerte hűbérurának Báthory Zsigmondot. A fejedelem június 3-án a törökökkel egyezkedő Aron Tiranul moldvai vajdát elfogatta, és helyére hűbéresét, Ștefan Răzvant ültette. Augusztus 6-án Gyulafehérváron Báthory Zsigmond feleségül vette Mária Krisztierna főhercegnőt. A fejedelem három nappal az esküvő előtt döbrent rá, hogy impotens (lett). Menyasszonya ennek ellenére hozzáment. A megalázó helyzetből Báthory Zsigmond a hadakozásba menekült. A törökök ellen harcoló közszekelyeknek a fejedelem augusztusban megígérte szabadságjogaik visszaadását, de a győzelmek után, december 13-án az országgyűlés ezt visszavonta. A következő év elején Báthory Zsigmond Prágába ment Rudolf királyhoz. Távollétében, januártól márciusig az országot felesége és Bocskay István kormányozta. Utóbbi az úgynevezett „véres farsang” során leverte a szabadságjogaik visszavonása miatt föllázadt székelyeket, és közülük sokat kivégeztetett. A túlélők egy része Moldvába és Havasalföldre menekült. A fejedelem követek útján megkezdte lemondásának előkészítését, majd Miksa főhercegével egyesült hadai élén, a tizenöt éves háború legnagyobb csatájában,

⁴⁰² GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 107–111, kézirat: ELTE EK, LEO 206, fol. 1 recto–2 verso. – A Rudolf királynak szóló, 1595. június 9-én datált levél a kéziratban két változatban is szerepel, de a nyomtatott kiadásban Szabó Károly ezek közül csak a másodikat, a rövidebbet közölte.

⁴⁰³ Medici Ferdinánd hadvezére a tizenöt éves háborúban.

⁴⁰⁴ Eddig nem sikerült a fegyver nyomára bukkanni.

⁴⁰⁵ GYULAFI *Följegyzései*, 30, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 73 recto.

Mezőkeresztesnél vereséget szenvedett III. Mehmed szultán seregétől. A törökök megszervezték harmadik magyarországi vilajetjüket, az egrit.⁴⁰⁶

1596-ból alig néhány adat ismert Gyulaffi Lestárról. Talán még Silvio Piccolomini (szilágy)somlyói vendéglátásából hazatérőben, amikor január 5-én Kolozsvárról „Lengiel Istwan vizi Tordaigh Giulaffi Lestar kochiat”⁴⁰⁷ – tehát nem biztos, hogy őt magát is.

Fönnmaradt jegyzeteiben maga Gyulaffi Lestár nem ír róla, de Szamosközy István beszámol utolsó, általa július 5-re datált lengyelországi útjáról.

„1596, vgian azon Giulafit kwlte Sigmond <Erd> Lengel orzagba vgian azon Dosért [‘hozományért’], es az Vnicornis Zaru arranak megh adasaert. Az wdöben volt Lengel orzagba az papa követi Cardinal Caietanus⁴⁰⁸, ennekis irt volt Sigmond es kerte hogy ezen dolgokban es egyebekben törkeggyk az kiralnal, es az Lengel respublicanal. Annakfelette ha az Lengelek Moldoua felöl zolanak, miért Sigmond maganak vsurpalta [‘birtokba vette’] volna, az okait Giulafi mondana eleö.”⁴⁰⁹

Ugyanehhez a követséghez kapcsolódik az a Joó János személynök által a fejedelemhez írott, és nyilván a követ által továbbított levél (Krakkó, 1596. szeptember 1.), amelynek végén olvasható, hogy „Quae hic omissa sunt, dicet et referet fideliter Dominus Gýwlaffy.”⁴¹⁰ [‘Az itt elhagyott dolgokat híven előadja és elbeszéli Gyulaffi úr.’]

Szamosközy István írásából fény derül Gyulaffi Lestár egy újabb belföldi megbízatására is. A följegyzés forrása a titkár elbeszélése lehetett.

⁴⁰⁶ DEMÉNY Lajos, *A közéskéylek 1595–1596. évi felkelése = Székely felkelés 1595–1596: Előzményei, lefolyása, következményei*, szerk. BENKŐ Samu, D. L., VEKOV Károly, Bukarest, Kriterion, 1979, 93–119; *Magyarország történeti kronológiája*, i. m., II, 414–417; BENDA, *Bocskai István*, i. m., 46–59; SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, i. m., 64.

⁴⁰⁷ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

⁴⁰⁸ Henricus Gaetanus, azaz Enrico Caetani bíboros, lengyelországi pápai legátus.

⁴⁰⁹ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1542–1608*, i. m., 64–65; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 184, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 6 verso.

⁴¹⁰ GYULAFI *Följegyzései*, 111–112, kézirat: EK, LEO 1358, fol. 71 verso.

„Mikor Napragi Demeternek⁴¹¹, Sigmond fejedelem Gialut⁴¹² megh atta, es Giülaffi Lestar [1596] Decemberben⁴¹³ vgymint iktato ember introducalta [’bevezette’] volna: volt egy szeléd farkas ot az varban, melyet kichinsigitöl fogwa tartottak volt fel. Mihelt Napragi pispeök be ment az varba, mingiarast ez szeléd Farkas az kw falon ki vgrot, es el futot az Erdöre. taraszkokat löwödöztek volt ki Napragi iöwetelire, es attul yedett megh.⁴¹⁴ Ezt mikor Napraginak megh montak volna, igy szolt rea: Nem chýüda, ha el futot, mert az Euangeliom szerint⁴¹⁵, el fut az farkas, mikor az igaz pasztort lattya, hogy iw, Vgian akkor az eggik kemény le szakadot, arra azt monta, hogy az kw miwesnek iöwendöl gonoszt az ki nem iol chýnalta volt.”⁴¹⁶

A következő év elején Báthory Zsigmond fejedelem ismét Prágába ment, hogy lemondásáról tárgyaljon Rudolf királlyal. Az egyezkedés ősszel következett útján folytatódott.⁴¹⁷ Ugyanezen év őszén írta Gyulaffi Lestár, hogy

„1597 Bochatanak el [Gyula]feier varrol Brassoban cum Illustrissimo Domino Comite a’ Turry⁴¹⁸ Serenissimae Dominae Mariae Archjducissae Austriae legato [’az igen kiváló turri ispán úrral, a legfölségesebb Mária osztrák főhercegi úrnó⁴¹⁹ követével’] hogj Sidmonthoz vigiem Interim [’közben’] Bochkai vram volt Albae Juliae locum tenens [’Gyulafehérváron a helytartó’] Exiuimus alba die 30 mensis octobris. [’Gyulafehérvárt október 30. napján hagytuk el.’] Annak vtana az orzagbolis Varadig ezt az Comest en kesertem ky 1597. die 31 octobris Es ott vendegletem 3 napig.”⁴²⁰

⁴¹¹ Nagyműveltségű, a protestánsokkal is jó viszonyra törekvő, humanista főpap, negyven év szünet után 1597-től száműzéséig, 1601-ig erdélyi püspök. (Utána bő másfél évtizedes hiány következett.) Később veszprémi, majd győri püspök, végül kalocsai érsek (†1619). Püspöki méltósága mellett 1598-tól 1600-ig erdélyi kancellár és tanácsúr is volt. (JENEI Ferenc, *Az utolsó magyar humanista főpap: Náprági Demeter*, ITK, 69(1965), 137–151.) – A mai kor embere leginkább azért lehet neki hálás, mert Erdélyből való távozásakor kimenekítette a Fejedelemségből a Szent László-hermát. (Ez, és Perényi Ferenc püspök 1526-ban készült, ma Nyitrán őrzött pásztorbotja a középkori nagyváradi székesegyház berendezésének és felszerelésének összes megmaradt emléke.)

⁴¹² SZÁSZ Anikó, *Gyalu: Várkastély*, Kolozsvár, Kriterion – Transylvania Trust Alapítvány, 2002 (Erdélyi Műemlékek, 33), 4–6.

⁴¹³ Szamosközy István kéziratában egyértelműen 1596-os évszám látható, habár Náprágyi Demeter hivatalosan csak 1597-ben lett erdélyi püspök.

⁴¹⁴ Ez a mondat Szamosközy István utólagos, lapszéli kiegészítése.

⁴¹⁵ A püspök minden bizonnyal JÁNOS *Evangeliumára* utalt (10,12–14).

⁴¹⁶ *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 113–114, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 18 recto.

⁴¹⁷ *Magyarország történeti kronológiája*, i. m., II, 417.

⁴¹⁸ Sigmondo della Torre gróf.

⁴¹⁹ Mária Krisztianna édesanyja.

⁴²⁰ GYULAFI *Feljegyzései*, i. m., 30–31, kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 73 verso.

Egy ez év végén kelt, sajnos csak kései másolatból ismert okiratból kiderül, hogy Gyulaffi Lestár nemcsak a nagyobb kancellária titkára volt, hanem (legalábbis ekkortól) a fejedelem konyhamestere is.

„Anno 1597. 13. Decembris super solutione Domini Eustachi Gyulaffi. [’Az 1597. év december 13-án Gyulaffi Lestár fizetéséről.] Urunk ő felsége rendelt ő kegyelmének secretariusságára és konyhamesterségére negyedfél száz forintot esztendőnként, úgy hogy ő maga költségén tartson sáfárt. Item esztendőnként, mint előbbi konyhamestereknek, tisztességes téli és nyári ruhát. Asztala harmad magával légyen. A konyha szükségére ő kegyelme kezéhez jár minden héten negyvenhét forint.”⁴²¹

Tehát – a tanácsúri illetmény nem egészen felét kitevő – évi háromszázötven forintos titkári és konyhamesteri fizetéséből neki kellett rendeznie a sáfár bérét. A pénzen felül kapott két öltözet ruhát, valamint ellátást nemcsak saját maga, hanem még két fő részére.

Mint konyhamesternek természetesen nem főzés volt a feladata, hanem szervezés. Ő intézte az alapanyagok beszerzését, és ellenőrizte minőségüket. Emellett beosztotta a szakácsok és a kukták munkáját, és vigyázott a konyha tisztaságára. Számon tartotta az asztalok rendjét, és azt, hogy hová mennyi és milyen étel szükséges. Az elkészült ételeket jelenlétében vették át a konyhán az asztalnokok, étekfogók és tálhordók. A konyhamesternek ügyelnie kellett arra is, hogy a konyhába illetéktelenek ne menjenek be. „A konyha szükségére” kapott heti negyvenhét forintból neki kellett megvásárolnia mindazokat a fűszereket, gyümölcsöket és ingyenségeket, amelyek az ország területén nem álltak rendelkezésre. Ha a heti, havi vagy negyedéves beszállítások nem bizonyultak elegendőnek, esetenként gabonát, lábasjóságot és halat is ebből a pénzből kellett beszereznie.⁴²²

1597. december 23-án végre létrejött a megegyezés, amely szerint Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségekért és évjáradékért cserébe Báthory Zsigmond átadja az Erdélyi Fejedelemséget Rudolf királynak, feleségétől elválasztják, ő maga bíborossá lesz. 1598. március 23-án az erdélyi országgyűlés mindezt tudomásul vette, és április 8-án fölsküldött Rudolf király hűségére. Június 9-én ugyanezt Mihai Viteazul

⁴²¹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 113–114.

⁴²² KOLTAI, *Előszó: Udvar és rendtartás a 17. századi Magyarországon*, i. m., 35.

havasalföldi vajda is megtette. A fejedelem távozása után Mária Krisztierna csak átmenetileg vette át a hatalmat, az erdélyi kormányzóvá május 1-én kinevezett Miksa főherceg azonban már nem foglalhatta el székhelyét. Augusztus 21-én ugyanis Báthory Zsigmond – a Rudolf király április 1-én érkezett biztosai által mellőzött Bocskay István hívására és erőteljes támogatásával – váratlanul visszatért Kolozsvárra, kibékült feleségével, és átvette a hatalmat. Másnap az erdélyi országgyűlés hivatalosan is visszafogadta fejedelemnek. Két nap múlva a királyi biztosok (Istvánffy Miklós nádori helytartó, Bartholomäus Pezzen, az Udvari Haditanács tagja és Szuhai István váci püspök) hazaindultak.⁴²³

Báthory Zsigmond e második lemondásakor, 1598 tavaszán Bocskay István régi ellenlábasa, Jósika István,⁴²⁴ a fejedelem egykori pártfogoltja is igyekezett magához ragadni a hatalmat. Bocskay István ráírta Báthory Zsigmondot Jósika István halálra ítélésére, elfogatta vetélytársát, majd átadta a királyi biztosoknak, akik kivégeztették.⁴²⁵ Valószínűleg Gyulaffi Lestár volt Szamosközy István informátora a *Rervm Transylvanarvm pentas qvinta* következő, 1598. április elején történeteket rögzítő részének megírásához.

„Így történt, hogy Jósikát, miután néhány napig őrizetben tartották, az országgyűlés berekesztésével Pezzen Bertalan kezére adták. Amikor a késő éjjeli órákban a börtönből kivezették, kocsira szállás közben így szólt az épp ott álló Gyulaffi Lestárhoz, rokonához és hajdani iskolatársához, valamint környezetének többi tagjához, akik szerencsétlenségén sajnálkoztak: »Ez a jutalma az uralkodók barátságának !«” (Borzák István fordítása)⁴²⁶

Ezt az eseményt Bethlen Farkas is csaknem ugyanezekkel a szavakkal mondja el.⁴²⁷

⁴²³ Magyarország történeti kronológiája, i. m., II, 418–419.

⁴²⁴ 1585-től ismeretlen ideig (legkésőbb 1594-ig) kancelláriai titkár, 1594-től 1598-ig kancellár, 1597-ben főkapitány – TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányszervelete*, i. m., 28, 181, 185, 337. – V. ö.: P. Leleszi János Aquaviva generálishoz [...] Bécs, 1591. december 27. = SZILAS László, Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599), Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001 (METEM Könyvek, 34), 128–131.

⁴²⁵ BENDA, *Bocskai István*, i. m., 62–63; G. ETÉNYI, HORN, SZABÓ Péter, *Koronás fejedelem*, i. m., 138–139.

⁴²⁶ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1566–1603*, i. m., 25; ugyanez magyarul: SZAMOSKÖZY, *Erdély története*, i. m., 69.

⁴²⁷ Wolffgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transylvanicis. Editio secunda. Tomus quartus*, ed. Josephus BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, 1785, 106; ugyanez magyarul: BETHLEN Farkas, *Erdély története V.: Báthory Zsigmond lemondásától Mihály vajda hatalomra kerüléséig (1598–1600)*, ford. KASZA Péter, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., Enciklopédia, 2010, 33.

Szintén az 1598. évhez, azon belül az április 18. és augusztus 21. közötti időszakhoz köthető Gyulaffi Lestár két datálatlan beadványa. Sajnos ezek csak kései másolatból ismertek. Címzettjük Mária Krisztierna, és Gyulaffi Lestár mindkettőben fizetése hátralékának kifizetését sürgeti.⁴²⁸ (Elvileg nem zárható ki, azonban nem valószínű, hogy a beadványok egy vagy két esztendővel korábbiak, és az 1596. január vége és március 4. közötti, vagy pedig az 1597. január vége és március vége közötti időszakra datálhatók.)

Az óév végén vagy a következő esztendő legelején Báthory Zsigmond fejedelem Prágába küldte tárgyalni Bocskay Istvánt és Naprágyi Demeter gyulafehérvári püspököt (utóbbi ekkor erdélyi kancellár is volt), akik 1599. január 18-án érkeztek Rudolf király székhelyére. Hamarosan meg is egyeztek Erdély és a Részek újbóli átadásában, és nem tudhatták, hogy közben a fejedelem hazahívta Lengyelországból Báthory András bíborost. Március 21-én Báthory Zsigmond újra lemondott, de nem a király, hanem unokafivére javára, akit egy bő héttel később az erdélyi országgyűlés meg is választott fejedelemmé. Ezt követően előbb (április második felében) Mária Krisztierna, majd (június közepén) Báthory Zsigmond is távozott Erdélyből. Utóbbi még többször is visszatért, Mária Krisztierna azonban már nem. (Előbb Grácban élt visszavonultam, végül egy apácakolostor lakójaként fejezte be életét 1621. április 6-án.) Közben, május 7-én Rudolf király levélben közölte Báthory Andrással, hogy nem engedi át neki Erdélyt. Az új fejedelem ezt nem vette figyelembe, hanem még május folyamán tárgyalásokat kezdett a Portával, június 26-án hűbéresévé fogadta Mihai Viteazul havasalföldi vajdát és szeptember 23-án hűtlenség vádjával az erdélyi országgyűlés elé idézte a még mindig Habsburg-párti Bocskay Istvánt.⁴²⁹

Szabó Károly téved, amikor azt állítja, hogy Gyulaffi Lestár és Sennyei Pongrác utolsó lengyelországi útjára 1599-ben, a lengyel országgyűlés kapcsán került sor.⁴³⁰ Szamosközy István világosan megírja, hogy a követek feladatuknak – Mihai Viteazul havasalföldi vajda támadása miatt – nem tudtak eleget tenni:

„A megbízatás végrehajtására a bíboros [*Báthory András fejedelem*] Sennyei Pongrácot és Gyulaffi Lestárt jelölte ki, akik már előbb is több alkalommal jártak el ügyesen és

⁴²⁸ GYULAFI *Följegyzései*, 115–116.

⁴²⁹ *Magyarország történeti kronológiája*, i. m., II, 419–420; BENDA Kálmán, *Erdély végzetes asszonya: Báthory Zsigmondné Habsburg Mária Krisztierna*, Bp., Helikon, 1986 (Labirintus), 5–76; SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, i. m., 65–66; HORN, *Báthory András*, i. m., 208–226.

⁴³⁰ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 7.

méltóképpen lengyelországi követi tisztükben. Próbálkozásukat azonban Mihály vajdának néhány nappal későbbi betörése alaposan elgáncsolta.” (Borzsák István fordítása) ⁴³¹

Mindezt Bethlen Farkas is hasonló szavakkal örököltette meg. ⁴³²

1599. október 4-én az Udvari Haditanács támogatást ígért az Erdélyi Fejedelemség megtámadására készülő havasalföldi vajdának, aki bő három héttel később, október 28-án Sellenberknél legyőzte Báthory András hadait. (Mihai Viteazul seregének jelentős részét székelyek alkották.) A győztes október 31-én bevonult Gyulafehérvárra, a Moldva (és onnan Lengyelország) felé menekülő bíboros-fejedelmet november 3-án Csíkszentdomokos közelében székelyek gyilkolták meg. A havasalföldi vajda Rudolf király helytartójaként országgyűlést hívott össze. Az erdélyi diéta november 20-án behódolt neki, sőt fejedelemnek címezte Vitéz Mihályt, és visszaadta a közszékelyek szabadságát is. 1599. november 26-án Rudolf levélben utasította Bocskay Istvánt, hogy menjen Erdélybe és képviselje a király érdekeit. Ezt Bocskay István meg is tette, de januárban birtokaira húzódott vissza. Szintén az 1600. év elején Rudolf király biztosai sikertelenül tárgyaltak Vitéz Mihállyal Erdély átadásáról. Tavasszal a havasalföldi vajdából lett „címzetes” erdélyi fejedelem Moldvát is elfoglalta. Közben fővezére, Székely Mózes Lengyelországban folkereste, és hazahívta Báthory Zsigmondot, aki már februárban a maga hűségére hívta az erdélyi rendeket. Szeptember 2-án erdélyi nemesek egy csoportja előbb Vitéz Mihály elleni felkelésre szólította föl az országot, majd pedig hatezer katonájával együtt behívta Giorgio Basta generálist, a kassai főkapitányt. Az egyesült erdélyi és királyi sereg szeptember 18-án Miriszlónál legyőzte Vitéz Mihály csapatait, őt magát távozásra szólították föl. (Ennek csak október 5-én tett eleget.) Szeptember 20-án Giorgio Basta generális bevonult Gyulafehérvárra, Székely Mózes pedig Báthory Zsigmond megbízásából hétezer emberrel együtt hazatért Lengyelországból, és október 5-én csatlakozott a Vitéz Mihály ellen föllázadt nemesekhez. Közben a Zamoyski parancsnoksága alatt álló lengyel sereg előbb (október 15.) a Szeret folyónál Vitéz Mihály moldvai csapatait, majd (október 20.) Ploestinél főerejét győzte le. Vitéz Mihály útja Bécsbe, majd onnan Prágába vezetett.

⁴³¹ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1566–1603, i. m.*, 281; ugyanez magyarul: SZAMOSKÖZY, *Erdély története, i. m.*, 210.

⁴³² Wolfgang de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus quartus, i. m.*, 319; ugyanez magyarul: BETHLEN Farkas, *Erdély története V.: Báthory Zsigmond lemondásától Mihály vajda hatalomra kerüléséig (1598–1600), i. m.*, 140.

November 25-én az erdélyi országgyűlés ismét elvette a közszekelyek szabadságjogait. Emellett Bocskay István birtokait elkobozták, őt magát pedig száműzték. Mindeközben a törökök megszervezték a kanizsai vilajetet.⁴³³

Gyulaffi Lestár ezekben a vészterhes időkben is a Fejedelemség szolgálatában maradt, de az Erdélyt átmenetileg elfoglaló Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) havasalföldi vajda – tanácsadói hatására – nem bízott benne, és nem vette igénybe munkáját. Az egyetlen 1600-ból Gyulaffi Lestárról fennmaradt adat éppen erről szól. Szamosközy István írja, hogy

„Annakelőtte penigh ket hettel az Conspiratio [’összeesküvés’] előtt, <kwldo> kwldötte volt [Vitéz Mihály] Lengel orzagba Racz Geörgyöt, mely mellet volt Saruari Mihaltis. De ezek előtt akarta volt kwldeni Giulaffi Lestart, Racz Georgyel, de Giulaffi felöl voltak olliak, hogy arra tanaczlottak az voidat, hogy ne kwlye Giulaffit, mert eleitwl fogwa Giulaffi az Batoriak zolgaia volt, es felö hogy *nem* iar el hiwen az dologba. Mert Noha oda [Lengyelországba] be ighen sok es Nagy köwetségekbe iart Giulaffi az Batoriaktul, de azért *nem* batorsagos <wd> wtet *nem* kwldötte, Igy azért Giulaffit el hagywan, Racz Georgyot kwldötte”.⁴³⁴

Az új esztendő (és egyben az új évszázad) legelején Bocskay István Prágába ment, ahonnan csak az év végén tért haza. Rudolf király jóváhagyásával Vitéz Mihály februárban Báthory Zsigmond ellen kezdett szervezkedni. A régi-új fejedelem ennek dacára márciusban 24-én hazatért, és április 3-án az erdélyi országgyűlés ismét megválasztotta. Ezt követően Vitéz Mihály embereit elfogták, többüket kivégezték.⁴³⁵

Szamosközy István jegyzeteiből kitűnik, hogy 1601 áprilisában Gyulaffi Lestár ismét beteg volt:

„Ez [Vitéz Mihály által írott] leweleket kwldötte fel [Báthory] Sigmond, Gonzaganak,⁴³⁶ Söwenfalwi Daniel⁴³⁷ deaktul, ki secretarian valo deak volt, mikor az

⁴³³ Magyarország történeti kronológiája, i. m., II, 420–422; SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, i. m., 66; HORN, Báthory András, i. m., 227–236.

⁴³⁴ *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 40, kézirat: ELTE EK, LEO 272a, fol. 5 recto.

⁴³⁵ Magyarország történeti kronológiája, i. m., II, 422.

⁴³⁶ Ferdinand Gonzaga 1601-től 1602-ig volt kassai főkapitány.

előt Giūlafi Lestart akarna ki kwldeni, de akkor Giulafi <lewén> betegh lewen, nem mehetet.⁷⁴³⁸

Gyulaffi Lestár nem sokkal később meggyógyult, vagy legalábbis jobban lett, mert hamarosan kétszer is tárgyalt a seregével Szatmáron táborozó Giorgio Basta generállal. A Báthory Zsigmond által aláírt fejedelmi parancs, amely mindenkit a követ segítségére szólít föl, 1601. április 30-án kelt Kolozsváron.⁴³⁹ Erre azért volt szükség, mert a Vitéz Mihály támadása és Giorgio Basta seregének behívása óta eltelt másfél év teljes anarchiát és iszonyatos nyomort hozott Erdélyre, ilyen viszonyok között pedig a legátus útjának biztosítása sem volt magától értetődő. Az első követségre május 2-án Kolozsvárról „Bel Andras vitte Giulafi Lestart 4 lovan Zekeren Sibon”.⁴⁴⁰ A másodikra két héttel később, május 16-án szintén Kolozsvárról „Czienes Ianos [...] Zakmarra ment volt Giulafi Lestarral”.⁴⁴¹ Az említett oklevél hátára Gyulaffi Lestár leírta egyik beszédét.⁴⁴² Basta válaszainak összegzése szintén Gyulaffi Lestár lejegyzésében maradt fenn.⁴⁴³ Minderről Szamosközy István – és az ő nyomán Bethlen Farkas⁴⁴⁴ is – részletesen beszámol, de ő nyárra datálja a követségeket. Az is lehetséges, hogy Gyulaffi Lestár összesen négyszer járt Giorgio Bastánál, hiszen nem csak a fejedelmi „útlevél” és a kolozsvári számadáskönyvek dátumai pontosak, hanem Szamosközy István meghatározásai is elég konkrétak. Összességében azonban valószínűbb, hogy két követjárásra került sor, és Szamosközy István datálása téves. Az ő szavait idézve:

„Mikor Sigmond Colosuarat az Gorozloi harezra keszwlné Nagy betegségbe fekwrt, angina [‘gyulladás’] uolt az torkaba, ez mellet Nagy febris, mense Iunio et Iulio [‘láz, június és július hónapban’]. Mikor Colosuarat fekwennek, Giūlafi Lestart kwldötte kecczeris Bastához, Zakmarra, [...] az előttis kwldöt volt <embereket> köweteket kik

⁴³⁷ Sövényfalvi Dániel 1594-től 1601-ig a nagyobb kancellária írnoka, 1615-től 1617-ig, 1621-ben és 1627-től haláláig portai ügyvivő volt, 1628-ban ott ölték meg. – TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 195.

⁴³⁸ *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából*, i. m., 38, kézirat: ELTE EK, LEO 272a, fol. 4 recto.

⁴³⁹ GYULAFI *Följegyzései*, 116–117, eredetije: ELTE EK, LEO 155, fol. 2 verso.

⁴⁴⁰ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

⁴⁴¹ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

⁴⁴² GYULAFI *Följegyzései*, 117–119, kézirat: EK, LEO 155, fol. 1 recto.

⁴⁴³ GYULAFI *Följegyzései*, 119–121, kézirat: EK, LEO 1523/8, fol. 1 recto-verso.

⁴⁴⁴ Wolffgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsilvanicis. Tomus quintus. Nunc primum e manuscripto editus*, ed. Josephus BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, 1789, 16–18.

egy Salūs conductost [‘oltalomlevelet’] hozzanak az Chazartul pragabol, hogý zabadon tractalhassa [‘intézhesse’] wis az dolgot. Ezt Basta megh zerzette volt, Nagý hartia lewelve, es Giulafi Lestar altal vgý mint harom hettel az harc elöt Sigmondnak kwldötte volt, De Sigmondnak semi szandeka nem volt az Chazarhoz valo fel kwldesre, hanem ez szinnel akarta chak vontatni az dolgot. [...] Basta, es Giülafit tisztessigesen tartwan es el bochatwan, credentialist [‘hitlevelet’] <iria> irat, hogý <nem> az mit Giulafi mondana, el hinne Sigmond. [...] Az masik köwetsége Giulafinak ez volt Bastához Sigmondtul, hogý Sigmond protestalt az istenre es Emberekre, hogý w nem oka ez veszedelemnek, ha valamellik felben veszedelem köwetkezik, Mert w Nem igýekezet soha veszedelmére az kereztieneknek, hanem inkab iawara. Mierthogý lattia hogý <az> Basta el közelget, <w N> w Nekýs készen kel lenni. Ezekre Basta azt felelte, hogy w szolga ez dologban, Soldatusnak [‘katonának’] monta magat, azért ke[n]szeritetik w ez dologban eleb menni.”⁴⁴⁵

Ezek a kétségbeesett kísérletek eredménytelenek maradtak. Giorgio Basta és Vitéz Mihály hadai július 10-én Szatmárnál (Szatmárnémetinél) egyesültek, és augusztus 3-án (Magyar)Goroszlónál legyőzték a fejedelem seregét. Báthory Zsigmond Moldvába, hadainak főparancsnoka, Székely Mózes pedig a törökökhöz menekült. Két héttel később, augusztus 19-én Giorgio Basta generális a Szentmihály melletti táborban megölette Vitéz Mihályt. (Velük kapcsolatban a magyar történetírás csak az utóbbi kezdett törekedni az elfogulatlanságra.) A visszatérő fejedelem szeptember 6-án bevonult Brassóba, október 2-án átvette az őt az – immáron törökbarát – fejedelemségben megerősítő szultáni ahdnámét. Giorgio Basta generális kapitánya, Rákóczi Lajos november 1-én Nagydemeternél szétverte Székely Mózes seregét. Decemberben Bocskay Istvánt hazabocsátották Prágából, Giorgio Basta generális hadaival együtt visszavonult Biharba, Báthory Zsigmond pedig – éppen szilveszterkor – visszaadta a közsékekelyek szabadságjogait, és helyreállította önkormányzatukat. 1602. január 20-án Rudolf király erdélyi seregeinek főparancsnokává nevezte ki Giorgio Bastát. Ő február 8-án fegyverszünetet kötött a fejedelemmel, majd pedig (március 2-án) Rudolf király megbízásából Erdélyért cserébe Oppeln és Ratibor hercegséget és évjáradékot ajánlott neki. Április elején Rudolf király Prágába rendelte Bocskay Istvánt. Június 29-én az erdélyi országgyűlés hódolt a Rudolf királyt képviselő

⁴⁴⁵ *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából, i. m., 43–44, kézirat: ELTE EK, LEO 272a, fol. 7 recto-verso.*

Giorgio Basta generálisnak, Báthory Zsigmond pedig negyedszer is lemondott. Néhány nap múlva, július 2-án az időközben hazatért Székely Mózes által vezetett, a (volt) fejedelemhez hű sereg Tövisnél vereséget szenvedett Giorgio Basta hadaitól. Székely Mózes ismét a törökökhöz menekült, Báthory Zsigmond pedig július 26-án végleg távozott Erdélyből. (Csak a libochowitzi uradalmat kapta meg, és őrizet alatt élt 1613. március 27-én bekövetkező haláláig.) 1602 végén Bocskay Istvánt ismét hazaengedték Prágából, december 23-án pedig az új királyi biztosok is megérkeztek Gyulafehérvárra. Utóbbiak (Johann Molart és Nicolaus Burghausen) 1603. január 15-én vették át a kormányzást, az erdélyi országgyűlés ugyanakkor esküdött hűséget Rudolf királynak. Márciusban Székely Mózes szultáni ahdnámé birtokában, török támogatással Erdélybe indult. Május elején erdélyi fejedelemmé kiáltották ki. Könnyedén elfoglalta az országot, hiszen Giorgio Basta generális (és a királyi biztosok) uralma miatt szinte mindenki az ő pártjára állt. Közben, május végén Radul Șerban havasalföldi vajda segítséget küldött a Részekbe visszahúzódott Bastának, július 17-én pedig – székelyek erőteljes segítségével – Brassónál legyőzte Székely Mózes seregét. A fejedelem is elesett. Menekülő hadainak nagy részét augusztus 8-án Rákóczi Lajos hajdúi a Vaskapunál levágták, így a szétvert seregnek csak kisebb része érte el a hódoltsági területeket.⁴⁴⁶

A megmenekült „bujdosók” közül azok, akik nem akartak török fennhatóság alatt élni, Karánsebesről Gyulaffi Lestárt és Kaproncai Mártont⁴⁴⁷ küldték a Lipppa felé vonuló Giorgio Bastához. Ők – amint erről a Gyulaffi Lestár szónoklatát is közlő Szamosközy István⁴⁴⁸ és Bethlen Farkas⁴⁴⁹ is beszámol – Facsádon találkoztak a generálissal, akitől végül sikerült kegyelmet és hazatérési engedélyt kicsikarniuk. A jelenlegi ismeretek szerint ez volt Gyulaffi Lestár utolsó közszereplése.

⁴⁴⁶ Magyarország történeti kronológiája, i. m., II, 422–425; NAGY László, *Mihai Viteazul a magyar törtételeben* = N. L., *Botránykövek régvolt törtételekben*, i. m., 79–135; SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemiség*, i. m., 67; HORN Ildikó, *Báthory Zsigmond prágai fogsága (1610–1611)* = R. *Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, Bp., ELTE BTK, 1998, 266–280; OBORNI, *Erdély fejedelmei*, i. m., 58–60.

⁴⁴⁷ 1602-ben Gyulafehérvár aludvarbírája.

⁴⁴⁸ SZAMOSKÖZY István *Történeti maradványai: 1566–1603*, kiad. SZILÁGYI Sándor, III, Bp., MTA, 1877 (MHH-S, 29), 323–330.

⁴⁴⁹ BETHLEN [...] *Historia de rebus Transilvanicis. Tomus quintus*, i. m., 505–513.

2.3.3. A visszavonultság éve

1604. január 20-án Rudolf király polgári biztosokból álló kormányzótanácsot állított a Fejedelemség élére. Öt nappal később az erdélyi országgyűlés elismerte vétkeességét, és hálát adott Giorgio Bastának a kegyelemért. A generális ennek dacára még februárban is folytatta a királyi biztosok által az előző év szeptemberében kezdett, rendszerint hűtlenség címén zajló kivégzés-sorozatát. Bocskay Istvánban talán már a Prágában töltött kétszer háromnegyed esztendő alatt elkezdett megérni a Habsburg-uralkodóval történő szakítás gondolata. Ezt fokozhatta, hogy hazatérése után, 1604-ben tett körútja szembesült az elpusztított Erdéllyel, ahol lerombolt városok, fölégetett falvak, temetetlen holttestek maradtak az évek óta tartó (polgár)háború, illetve Vitéz Mihály és Giorgio Basta után. Igásállat híján az emberek magukat fogták ekékük, szekereik elé. A nagy éhínség miatt több helyen kannibalizmusra is sor került. 1604 márciusában Bocskay István a Porta támogatását kérte az erdélyi fejedelemség megszerzéséhez. Április 7-én Giorgio Basta átadta hatalmát a kormányzótanácsnak, majd távozott Erdélyből. (Zsoldosai öt hónappal később, szeptember elején követték a generálist.) Júniusban a hódoltsági területeken tartózkodó erdélyi „bujdosók” szultáni ahdnámét kaptak arról, hogy az általuk választott fejedelmet a Porta – katonailag is – támogatni fogja. Július 2-án Rudolf király elrendelte Bocskay István erdélyi javainak visszaadását, mire ő megszakította török kapcsolatait. Bethlen Gábor – aki a Porta és Bocskay István között közvetített, és augusztusban föl is ajánlotta Bocskaynak a fejedelemséget – erre gondoskodott arról, hogy levelezésük egy része a királyiak kezébe kerüljön, vagy legalábbis erről szóló, provokáló híresztelés terjedjen el. Ezzel a birtokaira visszavonult Bocskay István kényszerhelyzetbe került, miközben Giacomo Barbiano Belgiojoso kassai főkapitány szeptember 26-án magához rendelte. Minthogy Bocskay István ennek nem tett eleget, a kassai főkapitány bő két hét múlva megtámadta. Bocskay István csapatai azonban október 15-én Álmosdnál megverték Belgiojoso egyik hadoszlopát, és a kassai főkapitány serege maradékával előbb (Nagy)Váradra, majd a szepesi várba menekült. Bocskay István 1604. november 11-én vonult be Kassára, amely gyakorlatilag székhelye lett. Giorgio Basta ugyan két csatában is győzött (Osgyán, 1604. november 17. és Edelény, 1604. november 25–28.), de közben egyre hátrált, így a Felvidék is a felkelők kezére került. Közben Bocskay István megkapta a Porta által küldött, őt erdélyi fejedelemmé és magyar királlyá kinevező okiratot, illetve az uralkodói jelvényeket. Alig egy hónappal később,

december 12-én Bocskay István a felkeléshez való csatlakozásra szólította föl Erdélyt, ahol hadainak főkapitánya Gyulaffi Lestár unokatestvére, ifjabb Gyulaffi László lett.⁴⁵⁰

Gyulaffi Lestárról már az előző évekből is viszonylag kevés „külső” adat maradt, 1603 ősze után viszont harmadfél esztendőn át *semmilyen* nem saját írásában megőrzött információ nincs róla. Ennek oka, hogy ezekben az években Gyulaffi Lestár visszavonultan, szegényes körülmények között élt, valószínűleg Kolozsváron.

Az, hogy a karánsebesi „bujdosók” őt küldték Giorgio Bastához, arra utal, hogy Székely Mózes uralma idején még a Fejedelemség szolgálatában állt. (Emellett azon kevesek közé tartozott, akiket a generális respektált.) Sőt, az is elképzelhető, hogy Naprágyi Demeter száműzése után, amikor a kancellári tisztség évekig betöltetlen volt, és kényszerűségből a titkárok vezették a kancelláriát, Gyulaffi Lestár is részt vett a hivatal ügyvezetésben.

A korábbi évtizedekben megszokott életéhez képest óriási lehetett a körülményeiben 1603 őszén bekövetkezett változás. Amint arról már volt szó, ezt megelőzően (1598. április 18. és augusztus 21., esetleg 1596. január vége és március 4., vagy 1597. január vége és március vége között) is előfordult, hogy Gyulaffi Lestár kénytelen volt sürgetni fizetése hátralékának kifizetését.⁴⁵¹

Hasonló tárgyú lehetett egy datálatlan, ismeretlen személyhez szóló, alig egyoldalas levél is, amely az úgynevezett *Bánfi-codex*ben volt olvasható. Ennek szövegét Szabó Károly sajnos nem adta ki, így még az sem biztos, hogy Gyulaffi Lestár írta. Szabó Károly kéziratosszal tartalomjegyzéke ennyit közöl róla: „95, s. d. G[?].L. levele valakihez (25 frot kér).....283. l.”.⁴⁵² Bár a „Gyulaffi”-t Szabó Károly a többi esetben kiírta, itt pedig az is kétséges, hogy a monogram első betűje egyáltalán G-e, a rövidítést Sas Péter „Gyulaffi”-ként oldotta föl.⁴⁵³

Az előbbieken azonban átmeneti problémákra utalnak. 1603 őszén ehhez képest új helyzet lehetett Gyulaffi Lestár számára, hogy bizonytalan hosszúságú időre újszólván teljesen bevétel nélkül maradt. Ráadásul az évek óta szinte folyamatosan pusztító háborúk következtében amúgy is kicsi nyikómalomfalvi birtoka – éppen a

⁴⁵⁰ Magyarország történeti kronológiája, i. m., II, 426–428; SZAKÁLY, *Virágkor és hanyatlás*, i. m., 176–177; BENDA, *Bocskai István*, i. m., 117–132; SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, i. m., 67–69; OBORNI, *Erdély fejedelmek, i. m., 68–70*; DOMINKOVITS, „Egy nemzetek lévén...”, i. m., 43–44; G. ETÉNYI, HORN, SZABÓ Péter, *Koronás fejedelem*, i. m., 161–174; HORN Ildikó, *Bocskai István fejedelem erdélyi politikai*, Studia Caroliensia, 2006/1, 87–104.

⁴⁵¹ GYULAFI Főjegyzései, i. m., 115–116.

⁴⁵² [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratokból*, MTAK, Ms 5086/3, fol. 2 verso.

⁴⁵³ [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratokból*, [kiad. SAS], i. m., 60.

legnagyobb szükség idején – aligha jövedelmezett. Gyulaffi Lestár súlyos helyzetében végül az Erdélyi Fejedelemségből immáron végleg eltávozott Báthory Zsigmondhoz fordult,⁴⁵⁴ de nincs nyoma annak, hogy tőle vagy bárki mástól segítséget kapott volna.

Kancelláriai titkárként lehetősége lett volna birtokszerzésre és vagyongyűjtésre, de ő nem élt vissza, tehát nem élt ezzel, így viszont állását elvesztívén szinte nyomorgott. Mindössze egyetlen általa kapott, nem túl bőkezű, a nyikómalomfalvi részjószágról szóló adománylevél ismert, amelyről már többször volt szó.⁴⁵⁵

Itt említendő, hogy a rovásadó (dica) összeírások szerint Gyulaffi Lestárnak 1598-ban volt egy háza a Magyar Királyságban, (Balaton)Rendesen.⁴⁵⁶ (Természetesen ezt nem úgy kell érteni, hogy ténylegesen az övé lett volna az épület, hiszen az nem az ő háza volt, hanem a benne lakó jobbágyé, csak éppen ettől az évtől kezdve a rovásadó alapja nem a telek, hanem a *domus* volt.) Úgy tűnik, ez a sovány örökség jutott neki a család dunántúli birtokaiból. Igencsak kérdéses, hogy e birtokocska csekély jövedelme egyáltalán eljutott-e az Erdélyi Fejedelemségben élő tulajdonosához. Nem kizárt, de egyelőre nem is bizonyított, hogy 1590 őszén, édesanyja temetésére utazván, Gyulaffi Lestár ellátogatott szülőföldjére. Ha ez így történt, és már akkor is az övé volt e birtokocska, akkor megtekinthette ezt a balatonrendesi tulajdonát is.

Mindezek alapján nem csodálható, hogy Keresztúri Györgynek írott, 1604-re datált, a vallonokról szóló levelében Gyulaffi Lestár – tőle szokatlan módon – személyes hangon és elkeseredetten fogalmazott:

„Doleo vicem patriae, doleo nostram quoque, qui eas malorum vidimus myriades, quas ne conspiceremus mori millies satis fuerat.”⁴⁵⁷ [’Bánkódok a haza sorsán, bankódok a sajátunkon is; [mi] akik tízezernyi bajt láttunk, amelyek látásánál ezerszer jobb lett volna meghalnunk.’]

⁴⁵⁴ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 121–122.

⁴⁵⁵ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 69–70, kézirat (fotó): MOL, Kolozsmonostori Konvent Levéltára, Liber Ruber, fol. 322 recto-verso. – F 15, 11. kötet, mikrofilm: MOL Filmtár, 1580. doboz.

⁴⁵⁶ PÁKAY, *Adalékok a tapolcai és sümegi járás török kori történetéhez...*, i. m., 246.

⁴⁵⁷ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 122–123.

2.3.4. A pálya vége

1605 február elején Bocskay István szövetséget kötött Ieremia Movilă moldvai vajdával, ugyanezen hónap 16-án pedig kiáltványban biztosította a közsékelyek régi szabadságjogainak visszaállítását. Február 21-én az erdélyi országgyűlés fejedelemmé választotta. (Ugyanekkor Rudolf király följárólotta Báthory Zsigmondnak az erdélyi fejedelemséget, ha eltávolítja az országból Bocskay Istvánt. Azonban Báthory Zsigmond ezt nem vállalta, és később sem hagyta, hogy nagybátyja ellen kijátsszák.) Márciusban Bocskay István királyi koronát kért a szultántól. Április 20-án a szerencsi országgyűlésen Magyarország fejedelmévé választották. Jelentős részben tatárokból és törökökből álló hadai májusban elfoglalták a Nyugat-Dunántúlt, emelet Ausztriát, Morvaországot és Sziléziát is dúlták. Rudolf király végre elszánta magát a megegyezésre, és 1605. június 4-én – Mátyás főherceg útján – tárgyalást kezdeményezett. A fejedelem 1605. július 19-én Kassán adta át békefeltételeit a királyi biztosoknak, két hét múlva, 1605. augusztus 5-én pedig szövetséget kötött Radu Șerban havasalföldi vajdával. Szeptember 14-én az erdélyi országgyűlés beiktatta a fejedelmet és tudomásul vette, hogy Bocskay István ottani kormányzójává Rákóczi Zsigmondot nevezte ki. November 11-én Rákos mezején Lala Mehmed nagyvezír I. Ahmed szultán nevében Magyarország királyának címezte Bocskay Istvánt, és koronát nyújtott át neki.

A béketárgyalások 1606-ban is folytatódtak, január 15-én fegyverszünet, február 9-én megegyezés jött létre. Júniusban Rákóczi Zsigmond kormányzó elfojtotta a székelyek – Radu Șerban havasalföldi vajda által támogatott – Bocskay István erdélyi uralma elleni szervezkedését. Június 23-án megkötötték a bécsi békét, amelyet Rudolf Prágában, Bocskay István pedig Kassán erősített meg. A király büntetlenséget ígért a felkelés résztvevőinek, és kinyilvánította, hogy Erdély és a Részek Bocskay István halála után sem szállnak vissza a Koronára. I. Ahmed szultán, Bocskay István, és Rudolf megbízottjai november 11-én megkötötték a zsitvatoroki békét. Egy bő hónap múlva (december 17.) a fejedelem megfogalmazta végrendeletét, és nem sokkal később, december 29-én meghalt.⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ *Magyarország történeti kronológiája, i. m., II, 429–432; SZAKÁLY, Virágkor és hanyatlás, i. m., 178–179; BENDA, Bocskai István, i. m., 133–182; OBORNI, Erdély fejedelmei, i. m., 70–76; SZABÓ Péter, Az erdélyi fejedelemség, i. m., 69–71; DOMINKOVITS, „Egy nemzetek leven...”, i. m., 11–106; G. ETÉNYI, HORN, SZABÓ Péter, Koronás fejedelem, i. m., 184–221; OBORNI Teréz, Bocskai erdélyi állama = „Frigy és békeesség legyen...”: A bécsi és a zsitvatoroki béke, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006 (A Bocskai-szabadságharc 400. Évfordulója, 8), 77–88; PÁLFFY Géza, Győztes szabadságharc vagy egy*

Az, hogy Bocskay István székhely nélküli, de leginkább mégiscsak Kassán működő fejedelmi udvarának⁴⁵⁹ Gyulaffi Lestár nem volt tagja még akkor sem, amikor Bocskay István Kolozsváron tartózkodott,⁴⁶⁰ természetes, hiszen ő nem Bocskay István, és nem Magyarország, hanem az Erdélyi Fejedelemség alkalmazottja volt.

Bocskay István erdélyi fejedelemmé történő megválasztása (1605. február 21.) után viszont Gyulaffi Lestár ismét szolgálatba állt. Ezt bizonyítja a saját művein kívüli utolsó róla szóló adat, amely szerint 1606. április 16-án tizennégy napra huszonnyolc Achtel (ejtél = kupa) bort utaltak ki számára Brassóban.⁴⁶¹ Valószínűleg hivatalos úton tartózkodott a városban, de egyelőre nem zárható ki az sem, hogy ott élt. Ami viszont biztos, az az, hogy anélkül, hogy a Fejedelemség alkalmazásában állt volna, semmiképpen nem adtak volna neki ellátmányként, hivatalosan könyvelve csaknem negyven liter bort.

Gyulaffi Lestár halálának helye, időpontja és körülményei ismeretlenek. Ezt Szabó Károly – Gyulaffi Lestár általa kiadott legkésőbbi jegyzete⁴⁶² alapján – nem sokkal 1605. május 19. utánra datálta.⁴⁶³ Gyulaffi Lestár ma ismert utolsó írása, amelyet Szilágyi Sándor publikált, 1606. június 10. körüli időpontra vonatkozik.⁴⁶⁴ Ez a legkésőbbi jelenleg ismert dátum, amikor Gyulaffi Lestár még biztosan élt. Valószínű, hogy nem sokkal később halt meg, hiszen többé nem szerepel külső forrásokban, mások sem hivatkoznak rá, és ma ismert följegyzései is hirtelen – úgyszólván egyik napról a másikra – maradnak abba.

Arról sincs adat, hogy Gyulaffi Lestár sírja hol található. Lehetséges, hogy teste a szilágycsehi templomban nyugszik, ahová több rokonát is eltemették.⁴⁶⁵ Ha azonban utolsó lakóhelyén halt meg, ahol ma ismert följegyzéseinek többségét (köztük az utolsókat is) készítette, akkor valószínűbb, hogy testét Kolozsváron – talán az akkor

sokféle sikert hozó felkelés?: A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608), Bp., MTT – Századok, 2009 (Századok Füzetek, 3).

⁴⁵⁹ BENDA Kálmán, *Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara*, i. m., 158–165, 361; PAPP Klára, *Bocskai kassai fejedelmi udvara*, i. m., 121–144; JENEY-TÓTH Annamária, *Városok és Bocskai fejedelm udvartartása* = „Frigy és békeesség legyen...”, i. m., 97–109.

⁴⁶⁰ KISS András, *Bocskai egy éve a kolozsvári források tükrében* = „Frigy és békeesség legyen...”, i. m., 89–96; JENEY-TÓTH Annamária, *Bocskai udvara 1605 augusztusában Kolozsváron: Esettanulmány a fejedelmi udvarról a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica, 13(2008)/2, 57–72.

⁴⁶¹ NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulaffi Lestár utazásaihoz*, i. m., 42.

⁴⁶² GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 45–47, kézirat: ELTE EK, LEO 1523/4, fol. 1 recto–verso.

⁴⁶³ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 9.

⁴⁶⁴ GYULAFI *Történelmi maradványai*, i. m., 80, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 26 verso.

⁴⁶⁵ EMÖDI, *A szilágycsehi református templom*, i. m., 2-4.

már bő két évtizede használatban lévő Házsongárdi temetőben⁴⁶⁶ – helyezték örök nyugalomra.

2.3.5. A magánember

Gyulaffi Lestár magánélete teljesen ismeretlen, nem tudható, hogy megnősült-e, voltak-e gyermekei. Mindenesre leszármazottairól nincs adat.

Esetleges házasságára jelenleg egyetlen nyom utal, éspedig Szamosközy István már idézett, Jósika Istvánnal kapcsolatos megjegyzése.⁴⁶⁷ Ehelyt Szamosközy István a kivégzett kancellár „rokoná”-nak („necessitudinis”) nevezi Gyulaffi Lestárt. Minthogy Jósikával biztosan nem voltak vérrokonok, csak házassági rokonság (sógorság) vagy esetleg (kereszt)komaság jöhet számításba, de egyelőre ilyennek sem sikerült nyomára bukkanni. A „necessitudo” azonban több jelentésű, ezért lehet, hogy nem rokonságról, hanem barátságról van szó. Ez utóbbira még a korábban említett, esetleges közös tanulmányokat nem számítva is bőven lehetett alkalmuk, hiszen – amint arról már szintén esett szó – 1585-től ismeretlen ideig (lehetséges, hogy akár csaknem egy évtizeden át) Jósika István is a nagyobb kancellária titkára⁴⁶⁸ (tehát Gyulaffi Lestár munkatársa), 1594-től haláláig pedig kancellár⁴⁶⁹ (tehát Gyulaffi Lestár főnöke) volt.

Kifejezetten Gyulaffi Lestár barátjaként szerepel még Vásárhelyi Bálint,⁴⁷⁰ akit 1578-ban a kisebb kancellária írnokaként,⁴⁷¹ 1587-től 1589-ig és 1593-tól 1597-ig kincstári számvevőként, 1597-től 1598-ig pedig a fejedelmi jövedelmek pénztárnokaként, illetve a kincstár prefektusaként említenek.⁴⁷² A többiekéről a levelezés áttekintésekor esik szó.

Talán nem túlzás feltételezni, hogy – az óriási anyagi és jelentős rangbeli különbség dacára – az évek során Gyulaffi Lestár valamiféle, a hivatalos kapcsolaton túlmutató, személyes viszonyba is került Jan Zamoyski lengyel kancellárral, aki nem csak

⁴⁶⁶ HEREPEI János, *A Házsongárdi temető régi sírkövei: Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez*, kiad. BALASSA Iván, HERNER János, KESERŰ Bálint, utószó B. I., Bp., Akadémiai, 1988, 18–28.

⁴⁶⁷ SZAMOSKÖZY *Történeti maradványai: 1566–1603*, i. m., II, 25; ugyanez magyarul: SZAMOSKÖZY, *Erdély története*, i. m., 69.

⁴⁶⁸ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 185.

⁴⁶⁹ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 181.

⁴⁷⁰ GYULAFI *Főjegyzései*, i. m., 50–51.

⁴⁷¹ TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 371.

⁴⁷² TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 332.

magánvéleményét osztotta meg vele,⁴⁷³ hanem például meg is látogatta, amikor a követ beteg volt.⁴⁷⁴

Gyulaffi Lestár háznépéből egy 1595. július 3-án említett, Anna nevű nyikómalomfalvi szolgáló („Anna servitrix in curia egregii Eustachii Giulaffi”)⁴⁷⁵ és egy 1592. október 3-án szereplő szolgál, Erdőhegyi András („Erdeohegi Andrast Giulafi Lestar Zolgaia”)⁴⁷⁶ ismert név szerint. (Mindkettejükéről volt már szó.) A számadáskönyvekből kitétnék, hogy a többieknél jóval gyakrabban szállította egy Hajdú János nevű fuvaros, de nem valószínű, hogy kifejezetten az ő kocsisa lett volna. Gyulaffi Lestár alkalmazásában állt viszont egy másik, név szerint nem említett kocsis, akit csak egy évre alkalmazott, és akiről egy a paratéji/baráthelyi szászokhoz írott levelében van szó.⁴⁷⁷

2.3.6. Lakóhelye

Gyulaffi Lestárnak a Magyar Királyságban található lakóhelyeként esett már szó Csobáncról, Szigligetről, Kemendről, Kőrmendről, Szentgyörgyvárról (?) és Zurányról, azaz Zarándfalvaról (?), illetve Csóronfalváról (?). Arról is volt már szó, hogy diákéveit Gyulaffi Lestár Bécsben töltötte.

Áttérve az Erdélyben töltött évtizedekre, nyilvánvaló, hogy a nagyobb kancellária titkáráként a fejedelem székhelyén, tehát Gyulafehérváron kellett laknia. A városon, illetve a váron belül lakásának helyét eddig sem sikerült megállapítani. Ez nem meglepő, hiszen – a jelenleg is zajló föltárások dacára – ma még a fejedelmi palota Báthory-kori épületei sem ismertek pontosan.⁴⁷⁸

Már említett, nyikómalomfalvi részbirtokán álló udvarházában aligha töltött hosszabb időt, legalábbis ennek sem külső forrásban, sem saját följegyzéseiben nem maradt nyoma.

⁴⁷³ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 22, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 54 recto.

⁴⁷⁴ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 65.

⁴⁷⁵ *Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1591–1597*, i. m., 203.

⁴⁷⁶ NUSSBACHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, i. m., 39.

⁴⁷⁷ GYULAFI *Főljegyzései*, i. m., 123–124.

⁴⁷⁸ ENTZ Géza, *A gyulafehérvári székesegyház*, Bp., Akadémiai, 1958, 62–67, 121–123, 132, 138–145, 165–174, 188–189, 213, 220–221; KOVÁCS András, *Gyulafehérvár: Szent Mihály székesegyház, Kolozsvár, Utilitas*, 1996 (Erdélyi Műemlékek, 26), 6–7, 11; SARKADI Márton, *A gyulafehérvári székesegyház és érseki palota 1999–2002 között végzett helyreállítási munkáinak tanulmányai*, Műemlékvédelmi Szemle, 13(2003)/1, 43–87; KOVÁCS András, *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században = Idővel paloták...*, i. m., 235–258.

Úgy tűnik viszont, hogy Gyulaffi Lestárnak már elég korán, az 1590-es években is volt Kolozsváron szállása (lakása?), legkésőbb visszavonulása után pedig biztosan ott élt. Ezt igazolja, hogy 1604-re, 1605-re és 1606-ra datált főljegyzéseit kifejezetten kolozsvári szemszögből írta, például: „Hallattott mendöröges Colosuarth legelőzőr 1604. die 27 Martij.”⁴⁷⁹ „itt Colosuaroitt”⁴⁸⁰ „inett Colosuaroitt”⁴⁸¹ „ide Colosuarra [...] itt Colosuaroitt”⁴⁸² „ide Colosuarra”⁴⁸³ „iw’e hazához Colosuarra”⁴⁸⁴ „Jw’t’h vala ide Colosvrra”⁴⁸⁵ „lezen itt Colosuaroith az Giw’les”⁴⁸⁶ „minek előtte Colosuarra be iw’tt volna [...] ide Colosuarra [...] inett Colosuaroitt”⁴⁸⁷ stb.

Bár a 16. század végi és a 17. század elejei Kolozsvár élete elég jól dokumentált, és a lehetőségekhez képest alaposan föl is dolgozott,⁴⁸⁸ Gyulaffi Lestár mint a város

⁴⁷⁹ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 28, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 89 recto.

⁴⁸⁰ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 31, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 10 verso.

⁴⁸¹ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 35, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 76 verso.

⁴⁸² GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 36–37, kézirat: ELTE EK, LEO 188, fol. 19 recto–verso.

⁴⁸³ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 40, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 89 verso.

⁴⁸⁴ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 41, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 38 verso.

⁴⁸⁵ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 41, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 92 verso.

⁴⁸⁶ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 50, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, 84 verso.

⁴⁸⁷ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 65, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 18 recto–verso.

⁴⁸⁸ Például: JAKÓ Zsigmond, *Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron: Szempontok reneszánsz kori művelődésünk kutatásához* = *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Bukarest, Tudományos Könyvkiadó – Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, 1957 (A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai: Tanulmányok, 1/1), 361–393; BALOGH Jolán, *Kolozsvári kárfaragó műhelyek: XVI. század*, Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1985, 26–232; DOMÁNYHÁZI Edit, Erasmus Kolozsvárt = *Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keszérü Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály et alii, Szeged, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1997 (Adattár XVI–XVIII. Századi szellemi Mozgalmaink történetéhez, 35), 65–75; KISS Anrás, *Ante Claram Bóci: Egy 1565-beli ismeretlen kolozsvári boszorkánypar* = *Uo.*, 281–298; SAS Péter, *A kolozsvári ferences templom*, Kolozsvár, Erdélyi Ferences Rendtartomány, 1999, 79–82; KISS András, *Kolozsvár településrendszere a XVI. században: fertályok, tizedek = Kolozsvár 1000 éve*, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán et alii, Kolozsvár, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – EME, 2001, 29–37; POZSONY Ferenc, *Szászok és magyarok a XVI. század végi Kolozsvárt* = *Uo.*, 38–44; KOVÁCS András, *Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században* = *Uo.*, 53–73; HERPEI János, *Kolozsvár történeti helyrajza*, kiad. utószó SAS Péter, Kolozsvár, Művelődés, 2004; JENEY-TÓTH Annamária, *„Mely veszedelmes lévén két fejedelem között lakni”: Városi politizálás az Erdélyi Fejedelemségben – Kolozsvár példáján – 1604 októbere között* = *„Nincsen nekünk több hazánk ennél...”*, i. m., 77–95; MIHÁLY Melinda, *Kolozsvár erődtípusai*, Kolozsvár, Kriterion – Transylvania Trust Alapítvány, 2005 (Erdély Műemlékei, 39), 4–9; KOVÁCS KISS Gyöngy, *A játékos város: A társadalmi érintkezés, a gondúzés és a játékokok néhány színhelye a 16. századi Kolozsváron* = K. K. Gy., *Megidézett múlt: Tanulmányok, forrásközlések*, Kolozsvár, Korunk – Komp-Press, 2008, 9–26; KOVÁCS KISS Gyöngy, *Pletyka, becsületsértés, rágalmazás a fejedelemség kori Kolozsváron* = *Uo.*, 27–41; KOVÁCS KISS Gyöngy, *Adatok a viselet szabályozásához a 16–17. századi Kolozsváron* = *Uo.*, 43–48; KOVÁCS KISS Gyöngy, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában* = *Uo.*, 49–63; SIPOS Gábor, *Kolozsvári iskolák a 16. században* = *A reneszánsz Kolozsvár*, szerk. KOVÁCS András, KOVÁCS KISS Gyöngy, Kolozsvár, Kolozsvár Társaság, 2008, 212–220; MOLNÁR Antal, SIPTÁR Dániel, *Egyetem volt-e a kolozsvári „Báthory-egyetem”?* = M. A., *Lehetetlen küldetés?: Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola – L’Harmattan – Nyitott Könyv, 2009 (TDI Könyvek, 8), 29–48; SAS Péter, *A kolozsvári Szent Mihály-templom és egyházi gyűjteménye*, Kolozsvár, Glória, 2009, 32–36; KOVÁCS KISS Gyöngy, *A vígadó 16. századi Kolozsvár és a pajzán hegedűsnék: Pillanatképek az urbanitás mindennapjaiból*, Korunk,

lakója (netán polgára), nem fordul elő az eddig közzétett forrásokban. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy egy nemesnek nagyon nehéz volt tulajdont (pláne polgárjogot) szerezni a városban. Ha ez mégis sikerült, az többnyire házak vagy földek zálogba vételével történt.⁴⁸⁹ Úgy látszik, erre Gyulaffi Lestárnak – talán mert a századfordulón már rossz anyagi helyzetben volt – nem nyílt alkalma. Ettől még természetesen lakhatott a városban, csak éppen ezt nem saját tulajdonában tette. Egyik megjegyzéséből⁴⁹⁰ arra lehet következtetni, hogy lakása az egy évszázaddal később Felvinczi György által megénekelte,⁴⁹¹ úgynevezett *Lábasház* szomszédságában, tehát a Fő tér északi során volt.⁴⁹² Sajnos mind a Lábasház, mind pedig a környező épületek áldozatul estek a 19. század végi (át)építési láznak, így tehát kézzel fogható építészeti emléke ma már nincs Gyulaffi Lestár egykori kolozsvári otthonának.⁴⁹³

2.3.7. Felekezeti hovatartozása

Egyelőre nem egyértelmű, hogy Gyulaffi Lestár milyen vallású volt. Ez nem csak külső forrásban nem adatolt, de saját írásaiból sem derül ki, ami az adott korban még Erdélyi Fejedelemségben is szokatlan.⁴⁹⁴ A kérdés Gyulaffi Lestár ma ismert könyveinek alapján sem dönthető el egyértelműen, ezekkel ugyanis katolikus és unitárius volta mellett is lehet érvelni. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy a szóba jöhető evangélikus és református eredetű könyvanyag még csak kevésé földolgozott, így ezekben eddig a possessorok azonosítása sem történt meg. Gyulaffi

Harmadik folyam 21(2010)/10(október), 3–10; FLÓRA Ágnes, „*Amely ebet ez előtt mostál, most is azont mosd*”: Egy 16. századi fürdőházi jelenet érdekességei, Uo., 22–27; RÜSZ-FOGARASI Enikő, *Balogdi Farkas kolozsvári polgár életútja*, Uo., 28–32; stb.

⁴⁸⁹ PAKÓ László, *Városi polgár – vármegyei nemes? = A reneszánsz Kolozsvár, i. m., 222–255.*

⁴⁹⁰ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 32; kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 11 recto.

⁴⁹¹ FELVINCZI György, *Kolo'svár le-írása 1706-ban* = SZENTPÁLI N. Ferenc, F. Gy., PÁPAI PÁRIZ Ferenc és TÓTFALUSI KIS Miklós *Versei*, jegyz., kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1988 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. Század, 13), 431–439, 631–633, hivatkozott rész: 432, 632; HERPEI János, *Kolozsvári utcák Felvinczi György versében* = H. J., *Művelődési törekvések a [XVII.] század második felében: Herepei János cikkek, bev., szerk. KESERŐ Bálint*, Bp., s. ed. – Szeged, s. ed., 1971 (Adattár XVII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 3), 523–534, hivatkozott rész: 525–526.

⁴⁹² MIHÁLY Melinda, *Reneszánsz polgárházak Kolozsvár Fő terének északi során: Néhány kísérlet a megrendelők azonosítására*, Korunk, Harmadik folyam 19(2008)/7(július), 60–68.

⁴⁹³ Mindazonáltal aki a gyulafehérvári várban vagy Kolozsvár belvárosában sétál, biztos lehet abban, hogy Gyulaffi Lestár nyomán jár.

⁴⁹⁴ BITSKEY István, *Hivíták tüzeiben*, Bp., Gondolat, 1978 (Magyar História), 7–202; BALÁZS Mihály, „*A hit ... hallásból lészön*”: Vallászabadság és bevett vallások (*receptae religiones*) Erdélyben a 16. században = B. M., *Felekezeti és fikció: Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*, Bp., Balassi, 2006 (Régi Magyar Könyvtár: Tanulmányok, 8), 11–36.

Lestár egyik megjegyzéséből⁴⁹⁵ Sebestyén Józsa arra következtetett, hogy valamelyik protestáns felekezethez tartozott.⁴⁹⁶ Ám azt, hogy „Hoc ipso anno [1583] Petrus Neositus collegio Jesuitico relicto, ad nos trainsiit Claudiopoli.” nem csak úgy lehet érteni, ahogy Sebestyén Józsa tette: „Neositus Péter a jezsuita szerzetből hozzánk lépett át.”, hanem úgy is, hogy „Ugyanabban az évben [1583] Petrus Neositus – miután hátrahagyta a jezsuita kollégiumot – megérkezett hozzánk Kolozsvára.”

Áttekintve a bevett felekezeteket, mindegyik mellett és ellen is fölhozhatók érvek. Így például amellet, hogy Gyulaffi Lestár talán unitárius lehetett, már említett könyvei mellett az szól, hogy viszonylag részletesen és némi együttérzéssel, – ugyanakkor egyértelmű távolságtartással – ír Dávid Ferencről.⁴⁹⁷

Amellet, hogy esetleg – mai fogalmak szerint – református volt, azzal lehet érvelni, hogy pártfogó-nagybátyja a calvinizmus patrónusa volt.⁴⁹⁸ Fölhozható viszont ellene a Gyulaffi Lestár szülei és Gyulaffi László közötti mélységes ellentét, amelyet csak kivételes esetekben tudtak áthidalni, és amelynek talán vallási rétege is lehetett. Az előbbi feltételezést erősítő ellenérv lehet az is, hogy nagybátyja – legalábbis anyagi tekintetben – föltűnően szűkmarkú volt magával Gyulaffi Lestárral is. Ugyanakkor Gyulaffi Lestár tágabb családjának jelentős része és barátainak többsége is református volt.

Amellet, hogy talán evangélikus lehetett, az szól, hogy a jellemzően lutheránus alsó-ausztriai nemesek gyermekei számára létrehozott tartomány iskolában tanult. (A bécsi diákévekkel persze Gyulaffi Lestár katolicizmusa mellett is lehetne érvelni.) Ha Gyulaffi Lestár fennmaradt írásai nem lennének mentesek bármiféle felekezeti elfogultságtól, esetleges evangélikussága mellett volna fölhozható az is, hogy – igaz, mintegy kívülállóként – beszámol a kassai Szent Erzsébet templom 1604-ben történt erőszakos visszafoglalásáról a katolikusok számára.⁴⁹⁹ Így azonban az lenne furcsa, ha nem emlitené ezt a szégyenletes eseményt.

⁴⁹⁵ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 15.

⁴⁹⁶ SEBESTYÉN, *Gyulaffy Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai*, i. m., 25.

⁴⁹⁷ GYULAFFI *Följegyzései*, i. m., 16–17. – V. ö.: BALÁZS Mihály, *Dávid Ferenc életútja = A reneszánsz Kolozsvár*, szerk. KOVÁCS András, KOVÁCS KISS Gyöngy, Kolozsvár, Kolozsvár Társaság, 2008, 176–210.

⁴⁹⁸ ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig [...] Genius kiadás*, [reprint kiadás], Bp., Állami Könyvtérjesztő Vállalat, 1986 (Reprint), 444; ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*, bev., kiad. LADÁNYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1977 (Humanizmus és Reformáció, 6), 161; HORN, *Hit és hatalom*, i. m., 60, 64.

⁴⁹⁹ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 31.

Gyulaffi Lestár katolikussága mellett szól, hogy ha bármelyik protestáns felekezethez tartozna, jóval nagyobb lenne írásában a bibliai idézetek száma. Ilyenek azonban alig találhatók benne,⁵⁰⁰ zsoltár éppenséggel egyáltalán nincs. Sőt, fohászok sem olvashatóak följegyzéseiben. További érv lehet a „pápistaság” mellett, hogy Gyulaffi Lestár katolikus nevükön tartja számon a keresztény ünnepeket, és a jezsuitákat soha nem elmarasztalóan említi.⁵⁰¹ Másfelől az is igaz, hogy úgyszólván senkit nem ítél el. Szinte elképzelhetetlen, hogy olyan kifakadásai legyenek, mint Szamosközy Istvánnak.⁵⁰² Vele ellentétben Gyulaffi Lestár csak rögzíti a tényeket (vagy amit annak vél), eseménysorokat vázol föl, esetleg még egyes folyamatok okait is igyekszik megállapítani, de nem ítélkezik. Például Szabó Balázsról is csak hűvösen megállapítja, hogy áruló.⁵⁰³ Egyedül Rácz Györggyel kapcsolatban egyértelmű, hogy a maga visszafogott módján igencsak elmarasztalja.⁵⁰⁴

Feltűnő viszont, hogy Gyulaffi Lestár neve egyáltalán nem szerepel az eddig közzétett jezsuita, illetve pápai iratokban és levelezésben. Ennek valószínűleg az az oka, hogy nem volt elég „fontos” ember ahhoz, hogy ilyen szinten foglalkozzanak vele. Mindössze két olyan levél ismert, amely esetleg vele is kapcsolatos, és ezek közül csak az egyikről feltételezhető, hogy – ha nem is név szerint – Gyulaffi Lestárt is említik benne.⁵⁰⁵

A fentiek alapján talán megkockáztatható az a feltevés, hogy Gyulaffi Lestár – az öt protestánsnak vélő korábbi véleményekkel ellentétben – más felekezetek tanításai iránt érdeklődő, a lutheri tanok által esetleg valamelyest megérintett, de a katolicizmussal nem szakító, erasmista szellemiségű humanista lehetett.

⁵⁰⁰ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 8 (= MÁTÉ *Evangéliuma*, 13,35).

⁵⁰¹ GYULAFFI *Följegyzései*, i. m., 17, 21; GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 15, 16 stb.

⁵⁰² Például: GYULAFFI *Följegyzései*, i. m., 27 (2. lábjegyzet) stb.

⁵⁰³ GYULAFFI *Följegyzései*, i. m., 30.

⁵⁰⁴ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 54, 62–64.

⁵⁰⁵ *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban: Kiadatlan iratok (1574–1599)*, bev., kiad. KRUPPA Tamás, Szeged, [Szegedi Tudományegyetem], 2004 (Adattár XVI–XVIII. Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 37), 64–65, 150–151. – V. ö.: MOLNÁR Antal, *A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon*, Vigilia, 64(1999), 348–359; SZILAS László, *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001 (METEM Könyvek, 34).

3. „MEG-ÍRTA A’ MAGA IDEJE-BÉLI ERDÉLYI DOLGOKAT”⁵⁰⁶

3.1. SAJÁT KEZŰ KÉZIRATOK

Gyulaffi Lestár ma ismert jegyzeteinek jelentős része jelenlegi formájában 1603 őszén történt visszavonulása után készült. Velük foglalkozva nem szabad elfelejteni, hogy Szamosközy István kézíratai között maradtak fenn, tehát számára készült, vagy legalábbis rendelkezésére bocsátott kivonatok, másolatok. (Természetesen a dolog fordítva is megfogalmazható: Gyulaffi Lestár kézíratai közül azok maradtak fenn, amelyek bekerültek Szamosközy István gyűjteményébe.) Közülük többön is olvashatók kifejezetten Szamosközy Istvánnak szóló megjegyzések, vagy éppen Szamosközy István észrevételei,⁵⁰⁷ így feltételezhető, hogy Gyulaffi Lestár nemcsak vele együttműködve, hanem esetenként kifejezetten az ő kérésére készítette jegyzeteit. Nem zárható ki az sem, hogy ezekben az években – az egyébként szintén szűkösen élő – Szamosközy István valamilyen formában esetleg honorálta Gyulaffi Lestárt, így segítve a nehéz helyzetben került secretariust. Kettejük kapcsolatának számos részlete további kutatások eredményeként remélhetőleg pontosítható lesz.

Amint arról már esett szó, az összes ma ismert Gyulaffi Lestár-autográf az ELTE Egyetemi Könyvtárban található, ahová a *Collectio Prayana* 58. és 59. kötetének részeként, illetve Wenzel Gusztáv hagyatékából került.

Saját följegyzései közé Gyulaffi Lestár számos korabeli oklevelet, levelet és beszédet is besorolt, lehetőleg eredetiben, ha ez nem volt lehetséges, akkor másolatban. Különösen érdekesek az ezekhez fűzött kommentárjai. Itt említendő, hogy a kéziratok rendszeres papirológiai vizsgálata még nem történt meg, de a tervezett szövegkiadás munkálatai közepette remélhetőleg sor kerülhet erre is. Előzetes szondázás alapján annyi már most elmondható, hogy a papírok jelentős része erdélyi, akad azonban közöttük a lengyel eredetű is.

Végigtekintve az igen kevés javítást tartalmazó kéziratokon, érdemes sorra venni azok típusait.

Annales, illetve *Excerpták* címen Gyulaffi Lestár vegyes történelmi eseményeket sorol föl, többé-kevésbé kronologikus rendben, latinul. Feltételezhető, hogy ez – bár nem képez egyetlen fizikai egységet – olvasmányai kijegyzetelése során keletkezett

⁵⁰⁶ BOD, *Magyar Athenas*, i. m., 95.

⁵⁰⁷ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 12, 14, 22, 23, 37, 42 stb.

jegyzetek részleges egybemácsolása eredményeként jött létre. Megemlítendő, hogy Balázs Mihály és Monok István közös tanulmányban⁵⁰⁸ ismertették egy Berlász Jenő által Zágrábban talált kötetes kéziratot.⁵⁰⁹ E gyűjtemény utolsó tagjának (*Chronologiae historiae principatus Transylvaniae ab anno 1143 usque ad annum 1571*) – mint írják⁵¹⁰ – nem tudták megállapítani a szerzőjét. Minthogy Gyulaffi Lestár hasonló tárgyú jegyzetnek egy csoportja ugyancsak 1143-mal kezdi az események fősorolását, fölvetődik annak lehetősége, hogy valamilyen kapcsolat van közöttük. Ennek eldöntése további vizsgálatot igényel.

Gyulaffi Lestár jegyzetei között van néhány hosszabb, önállóan is tekinthető szövegegység, ezek rendszerint valamilyen történelmi eseményt tárgyalnak részletesen, illetve annak hátterét világítják meg. Ilyen például *Az székelységnek Bocskay mellé való állásának bizonyos eredeti*, amely – amint arról már volt szó – modern kiadásban is hozzáférhető.⁵¹¹ Ugyanez mondható el a témája miatt különleges, az 1590-es bécsi földrengés pusztítását taglaló beszámolóról.⁵¹² Hasonló jellegű egy Báthory Istvánról és Bekes Gáspárról szóló áttekintés is.⁵¹³

A harmadik csoportba sorolhatók azok a rövidebb jegyzetek, amelyek diplomáciai leveleket, illetve szónoklatokat kommentálnak.⁵¹⁴ (Ezek közül bőséges válogatás szerepel a dolgozat korábbi részében.)

Az utolsó csoportba olyan önálló, rövid jegyzetek tartoznak, amelyek nem sorolhatók a többibe. Ilyen például a már idézett pestis elleni gyógyszer-recept⁵¹⁵ vagy Gyulaffi Lestár könyvbejegyzései közül azok, amelyek a szó szorosán vett értelmében nem széljegyzetek. Például az egyik, nemrég azonosított kötete⁵¹⁶ hátsó előszékének repülőlapjára Gyulaffi Lestár a Konstantinápoly elfoglalásáról, illetve a mohácsi csatáról szóló, a két eseményt mintegy párhuzamba állító jegyzeteket írt.

⁵⁰⁸ BALÁZS Mihály, MONOK István, *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában: Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, i. m., 249–262, 376–379.

⁵⁰⁹ BERLÁSZ Jenő, *Újabb információk Istvánffy Miklós tékájáról: Erdélyi analekták 1598-ból – A zágrábi Corvin-kódex*, Az OSzK Évkönyve, 1972, 215–244.

⁵¹⁰ BALÁZS Mihály, MONOK István, *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában*, i. m., 262.

⁵¹¹ GYULAFI Lestár, *Történelmi maradványai*, i. m., 46–47; GYULAFI, *Az székelységnek Bocskai mellé való állásának bizonyos eredeti*, i. m., 46–64, 189–190.

⁵¹² GYULAFI Lestár, *Történelmi maradványai*, i. m., 19–22; GYULAFI, *A bécsi földrengések*, i. m., 40–47, 184–185.

⁵¹³ GYULAFI Lestár, *Följegyzései*, i. m., 12–14.

⁵¹⁴ Például: GYULAFI Lestár, *Följegyzései*, i. m., 56–58, 60–61, 65.

⁵¹⁵ *Egy régi pestis recept*, i. m., 442, kézirat: ELTE EK, LEO 273, fol. 4 verso

⁵¹⁶ MTA, 542.282.

3.2. MÁSOLATBAN FÖNNMARADT SZÖVEGEK

Körülbelül harminc olyan hosszabb-rövidebb szöveg köthető Gyulaffi Lestárhoz, amelyek csak kései másolatból ismertek. Ez utóbbiak mindegyikét a 18. és 19. század fordulóján készült, Szabó Károly által *gr. Bánfi-codex*-nek nevezett kötetes kézirat őrizte meg. Amint arról már volt szó, maga a dokumentum megsemmisült vagy legalábbis lappang, de szerencsére a Gyulaffi Lestárra vonatkozó anyag nagy részét Szabó Károly 1881-ben kiadta.⁵¹⁷ (Mindössze két Zamoyskinak, és egy ismeretlennek szóló Gyulaffi Lestár által írott levelet nem tett közzé belőle.⁵¹⁸)

E másolatban fennmaradt dokumentumok között akad diplomáciai levél,⁵¹⁹ fizetési folyamodvány⁵²⁰ és meghagyás,⁵²¹ jótállás,⁵²² megbízólevél,⁵²³ szónoklat⁵²⁴ és vers⁵²⁵ egyaránt. A mai olvasó számára talán az előbbiek között megbúvó nyolc magánlevél a legérdekesebb, mert megsejtetnek valamit Gyulaffi Lestár rokoni és baráti kapcsolataiból. Például a már említett Vásárhelyi Bálint deák Gyulafehérváron, 1585. január 20-án kelt levelében „mint bizott uramat barátomat” hívta meg egy hónappal később Kolozsváron tartandó lakodalmára.⁵²⁶ Gyulaffi Lestár műveltsége, gondolkozása szempontjából igen fontosak unokaöccsének, Gyulaffi Mihálynak hozzá intézett levelei (Sárospatak, 1593. május 21. és 1594. március 9.),⁵²⁷ és Gyulaffi Lestárnak a másodikra írott válasza.⁵²⁸ Csáktornyai Mátyás⁵²⁹ leveleiből (Torda, 1596. december 30. és Gyulafehérvár, 1598. március 2.) kitűnik, hogy pártfogójának nevezte

⁵¹⁷ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 22–23, 48–52, 61–71, 76–81, 83–84, 87–89, 91–95, 98–102, 113 – 116, 121–124.

⁵¹⁸ [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, [kiad. SAS], i. m., 59–60, kézirat: [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, i. m., fol. 1 verso, 2 verso.

⁵¹⁹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 51–52, 62–63, 81, 83–84, 87, 89.

⁵²⁰ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 115–116.

⁵²¹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 113–114.

⁵²² GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 79.

⁵²³ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 61–62, 70–71, 87 – 88.

⁵²⁴ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 63–69, 76–79, 80–81, 98–102.

⁵²⁵ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 22–23, 49.

⁵²⁶ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 50–51.

⁵²⁷ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 91–93.

⁵²⁸ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 94–95.

⁵²⁹ Csáktornyai Mátyás az 1580-as években a Muraközből került Erdélybe, 1598-ig a marosvásárhelyi református kollégium másodtanára, 1602 telén hajdúk gyilkolták meg. Latin nyelvű költemények írása mellett magyarul is verselt (*Grobán*, Kolozsvár, Heltai, 1592? = RMNy No. 685; *Ieles szep historia. Két Görög Hertzege*ről, Kolozsvár, Heltai, 1592 = RMNy No. 686; *Régenten az romai feo aszszonyoknak* cífság tilamáról valo perlődésc az Tanacz elöt, Kolozsvár, Heltai, 1599 = RMNy No. 858).

Gyulaffi Lestárt, és rábízta könyvének sorsát. Figyelmébe ajánlotta Hunyadi Ferenc⁵³⁰ verseit is, amelyeket megküldött neki.⁵³¹ Ez utóbbiakat Aszalai Mátyás⁵³² levélben (Vécs, 1598. április 13.) kérte kölcsön Gyulaffi Lestártól.⁵³³ Ezeken kívül az úgynevezett *Bánfi-codex*ben több olyan levél is olvasható (volt), amelyeket Aszalai Mátyás, [Baranyai] Decsi János,⁵³⁴ Hunyadi Ferenc stb. egymásnak írt.⁵³⁵ (Megemlítendő, hogy Sas Péter szövegközlésében Decsi helyett következetesen Deesi olvasható,⁵³⁶ azonban a kézirat alapján egyértelmű, hogy Decsiről van szó. Ezt bizonyítja az is, hogy a levelet *Marosvásárhelyen* keltezték. Emellett egy a kéziratban olvasható – Szabó Károly által lemásolt, de Sas Péter által nem közölt – jegyzet szerint „Decsi meghalt 1601-ben”.⁵³⁷) A fentiekből arra lehet következtetni, hogy ők valamiféle humanista kört alkothattak, amelynek Gyulaffi Lestár is tagja lehetett, és amely – Hunyadi Ferenc és talán Gyulaffi Lestár révén – a fejedelmi udvarral és a padovásokkal is kapcsolatban állhatott. Mindennek földterítéséhez további kutatás szükséges. Ugyanebből a kötetes kéziratból ismert Gyulaffi Lestár már idézett, Keresztúri Györgynek⁵³⁸ írott, 1604-re datált, a vallonokról szóló,⁵³⁹ illetve volt kocsisával kapcsolatban a paratéli/baráthelyi szászoknak küldött levele⁵⁴⁰ is.

Itt említendő egy nemrég azonosított, elején és végén is csonka levéltöredék,⁵⁴¹ amely még további vizsgálatot igényel.

⁵³⁰ Hunyadi Ferenc angliai, franciaországi, németalföldi és itáliai egyetemeken tanult, előbb Báthory István, majd Báthory Zsigmond orvosa. Latin nyelvű versek mellett magyarul is írt (*Historia* [...] *Az régi es híres neves Troia városának tíz esztendeig való meg szallasáról, és rettenetes veszedelmeről*, Kolozsvár, Heltai, 1577 = RMNy No. 388 és számos későbbi kiadás).

⁵³¹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 113–114.

⁵³² 1602-ig Vécsen református lelkész, 1603-ban a nagyobb cancellária titkára (TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 185), még abban az évben meghal a brassói csatában (július 17.).

⁵³³ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 114–115.

⁵³⁴ Az igen művelt és rendkívül széles látókörű történetíró, költő, jogász, fordító Tolnán, Debrecenben, Kolozsváron, Wittenbergben és Strassburgban tanult. 1593-tól Marosvásárhelyen tanító, 1595-től rektor. Ugyanott halt meg 1601. május 15-én.

⁵³⁵ [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, [kiad. SAS], i. m., 59, kézirat: [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, i. m., fol. 1 verso.

⁵³⁶ [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, [kiad. SAS], i. m., 59.

⁵³⁷ [SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, i. m., fol. 1 verso.

⁵³⁸ 1606-ban a nagyobb cancellária titkára – TRÓCSÁNYI, *Erdély központi kormányzata*, i. m., 185.

⁵³⁹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 122–123.

⁵⁴⁰ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 123–124.

⁵⁴¹ MOL, Mf. 43589.

3.3. UTALÁSOKBÓL ISMERT SZÖVEGEK

Gyulaffi Lestárnak voltak olyan írásai, amelyek eredeti formájukban nem maradtak ugyan fön, de tartalmuk ismert. Ide tartoznak Szamosközy István történeti műveinek, Baranyai Decsi János *Kommentárjainak*, Bethlen Farkas *Historiájának* és Bod Péter Gyulaffi Lestárról szóló szócikkének azon – a dolgozatban is említett – részei, amelyeket ők kisebb-nagyobb változtatásokkal Gyulaffi Lestártól vettek át. Ezek azonosítását Szamosközy István esetében Szekfű Gyula végezte el.⁵⁴² (Neki ez volt az első megjelent munkája.) Baranyai Decsi János és Bethlen Farkas esetében ez a feladat még várat magára, Szamosközy István esetében pedig kiegészítésekre szorul. Ez utóbbi azért szükséges, mert Szekfű Gyula mind Szamosközy István, mind Gyulaffi Lestár írásait 19. századi kiadások alapján dolgozta fel.

3.4. A NAPLÓ ÉS AZ „ELVESZETT” MŰ

Ami Gyulaffi Lestárnak csak hírből ismert műveit illeti, ezekről 18. századi említések szólnak. Benkő József,⁵⁴³ Bod Péter,⁵⁴⁴ Horányi Elek⁵⁴⁵ és Johann Seivert⁵⁴⁶ (részben egymástól átvéve az adatokat) egyaránt azt állítja, hogy Gyulaffi Lestár – Bod szavait idézve – „Meg-írta a’ maga ideje-béli Erdélyi dolgokat”. A fölsoroltak közül többen úgy tudják, hogy Gyulaffi Lestár műve latin nyelvű volt. Ez a nézet – hol biztosnak vélt tudásként,⁵⁴⁷ hol feltételezésként⁵⁴⁸ – a 20. századi irodalomtörténet-írásban is fölbukkan, holott ilyen mű – és egyáltalán: *semmilyen* Műnek nevezhető alkotás – Gyulaffi Lestártól ma nem ismert. Sőt, az újabb kutatások megerősítik Szabó Károly kétségeit,⁵⁴⁹ hogy létezett-e ilyen egyáltalán.

⁵⁴² SZEKFŰ Gyula, *Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához*, Bp., Barcza ny., 1904, 32–35.

⁵⁴³ JOSEPHUS BENKŐ, *Ad lectorem! Præfatio editoris* = BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsilvanicis. Tomus quintus*, i. m., 1–36, hivatkozott rész: 8–9.

⁵⁴⁴ BOD, *Magyar Athenas*, i. m., 95.

⁵⁴⁵ HORÁNYI, *Memoria Hvygarorum et provincialivm scriptis editis notorum* [...] *Pars II.*, i. m., 63–64.

⁵⁴⁶ SEIVERT, *Sechster Beitrag zur Gelehrten-Geschichte der Siebenbürgischen Unger und Szekler*, i. m., 14–15.

⁵⁴⁷ *A magyar irodalom története 1600-ig*, i. m., 429.

⁵⁴⁸ BARTONIEK, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, i. m., 541.

⁵⁴⁹ SZABÓ Károly, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 9–10.

Gyulaffi Lestár-kéziratai az imént felsorolt tudósok közül csak egynek voltak: egyedül Benkőről feltételezhető, hogy – talán csak másolatban – megvolt neki Gyulaffi Lestár naplója. Ez azonban 1849 januárjában Nagyenyeden a várossal együtt elpusztult. Benkő Gyulaffi Lestárnak csak naplóját említi, egyéb műveit nem. Tehát ha a napló elégett is Enyeden, a latin nyelvű történeti munka másutt fennmaradhatott volna.

A Gyulaffi Lestár történeti művével kapcsolatos kételyeket tovább erősíti, hogy arról sem kortárs, sem 17. századi említés nincsen. Baranyai Decsi János, Bethlen Farkas és Szamosközy István egyaránt hivatkozik Gyulaffi Lestárra. Baranyai Decsi János esetében feltételezhető, Szamosközy István esetében pedig bizonyos a Gyulaffi Lestárral való közvetlen kapcsolat. Ők akár szóbeli értesüléseket is kaphattak tőle, a másfél generációval Gyulaffi Lestár halála után született Bethlen Farkas csak főljegyzéseit használhatta. (Ő azonban főleg Szamosközy Istvántól vette át Gyulaffi Lestárra vonatkozó adatait. Úgy tűnik, magának Gyulaffi Lestárnak a jegyzeteit ritkábban használta, és ha mégis, elsősorban akkor is a Szamosközy István gyűjteményében máig meglévőket. Mindössze néhányszor utal ma nem ismert Gyulaffi Lestár-írássokra, ezekről már esett szó.) Viszont sem Baranyai Decsi János, sem Szamosközy István, sem Bethlen Farkas sem pedig más kortárs vagy 17. századi szerző nem szól Gyulaffi Lestár állítólagos történeti művéről, amelynek semmilyen más nyoma sincs. Egykori léte tehát nagyon kétséges.

Az viszont bizonyos, hogy – amint erre már Szabó Károly is rámutatott⁵⁵⁰ – Gyulaffi Lestár vezetett naplót, még ha ez mára elpusztult is. Maga említi Báthory István haláláról szóló főljegyzésében, hogy:

„Obitus eius diem sic ego in Ephemeride mea notaueram.”⁵⁵¹ [‘Halálának napját *Ephemerides*emben is feljegyeztem eképpen.’] (Ezután következik a szintén latin nyelvű önidézet.)

Ebből az is következik, hogy az *Ephemerides* többek állításával ellentétben nem Gyulaffi Lestár elveszett (vagy inkább sosem volt) művének címe, hanem egyszerűen a naplója. Egyébként maga az *Ephémeris* szó Szenci Molnár Albert kortárs (1604) szótárában ’Mündennapi jedző könyv’-ként szerepel.

⁵⁵⁰ SZABÓ KÁROLY, *Gyulaffi Lestár élete és munkái*, i. m., 10.

⁵⁵¹ GYULAFI FŐLJEGYZÉSEI, i. m., 19.

Benkő József arról tudósít Bethlen Farkas *Históriájának* V. kötetéhez írott bevezetőjében, hogy Gyulaffi Lestár naplója magyar nyelvű volt, s elsősorban gazdasági ügyekről és hivatali tevékenységről szólt.⁵⁵² Egy diplomáciai és konyhamesteri feladatokat is ellátó kancelláriai titkár esetében ez a tematika természetes.

Ami a napló nyelvét illeti, a fenti ellentmondás látszólagos. Gyulaffi Lestár írásaira általában véve is az jellemző, hogy az egyes szövegeken, mondatokon, olykor nyelvtani szerkezeteken belül váltakozva, illetve keverten írt magyarul és latinul. Az, hogy ezt a kutató miként értékeli, gyakorlatilag az illető egyéni megítélésétől függ. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy följegyzéseit Gyulaffi Lestár alapján véve magyarul írta. Amikor azonban bármilyen nyelvi problémája támadt, például az adott fogalomra hamarjában nem talált magyar szót, akkor azonnal latinra váltott. Az oklevelek, levelek és beszédek nagy része természetesen teljesen latin nyelvű. Mindenesetre föltűnő, hogy Gyulaffi Lestár – tökéletes latintudás birtokában – kifejezetten törekszik arra, hogy magyarul írjon. Ugyanez figyelhető meg Szamosközy Istvánnál is: ő is anyanyelvén készítette jegyzeteit történeti művéhez, amelyet azonban magától értetődően latinul írt meg.

Hogy Gyulaffi Lestár naplója milyen lehetett, arról ma ismert töredékei tájékoztatnak. Ezek sajnos nem eredeti formájukban maradtak fenn, hanem egyéb följegyzései közé sajátkezűleg bemásolva. Lehetséges, hogy Gyulaffi Lestár nem teljes terjedelmükben, hanem csak kivonatossan idézte őket, de a szöveg még ezzel számolva is igen száraznak tűnik. Azonban tulajdonképpen természetes, hogy egy több mint négyszáz éve élt főtisztviselő naplója nem fogható Márai Sándor, Nagy László, Radnóti Miklós vagy éppen Széchenyi István nagyszerű naplójához. Inkább az az érdekes, hogy Gyulaffi Lestár egyáltalán vezetett naplót, hiszen a 16. században, különösen a Kárpát-medencében ez meglehetősen ritka volt.

A Gyulaffi Lestár által saját följegyzései közé beillesztett naplórészleteket olykor nehéz megkülönböztetni a konkrét dátumokhoz kötött történelmi följegyzésektől.⁵⁵³ Annál is inkább, mert föltehetően ez utóbbiak készítéséhez is fölhasználta naplójegyzeteit. Ilyen például az előzőekben már idézett, az 1594/1595-ös, csaknem fél évig tartó lengyelországi követségről készült beszámoló. Egyébként alapvetően ez is

⁵⁵² BENKŐ, *Ad lectorem! Præfatio editoris*, i. m., 8–9.

⁵⁵³ Például: GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 36, 44; GYULAFI *Történelmi maradványai*, i. m., 18 stb.

magyar nyelvű, de a dátumok és a diplomáciai eseményeket ismertető részek latinul olvashatók benne.

Gyulaffi Lestár ma ismert írásait (főjegyzéseket, jegyzeteket, napló- és levelezéstöredéket) áttekintve kitűnik egyrészt azok sokfélesége, másrészt az, hogy mi sem áll távolabb tőlük, mint az, hogy egy nagyobb mű részei legyenek. Éppen ezért kell a szokottnál is nagyobb óvatossággal használni azokat a régebbi kiadásokat, amelyek (nem csak Gyulaffi Lestár esetében) átszerkesztve közlik a szöveget, úgy, hogy abból akár szándékuk ellenére szinte – valójában soha nem létezett – műveket konstruáltak.

4. „NAGY TUDOMÁNYU JÓ HAZA-FIJA”⁵⁵⁴

4.1. GYULAFFI LESTÁR MŰVELTSÉGE

Gyulaffi Lestár Hérodotosztól Bodinig ívelő műveltségének és a fejedelmi kancellárián létrejött humanista körhöz fűződő viszonyának földerítése, illetve az ő körülötte kialakult kör föl kutatása a jövőben elvégzendő feladat.

Gyulaffi Lestár műveltségéről néhány dolog már előzetesen is megállapítható. Így például az, hogy Gyulaffi Lestár följegyzéseiben egyetlen görög szó nincs, pedig évekig tanulta ezt a nyelvet. A bécsi diákoskodás dacára német szövegrészek sincsenek jegyzeteiben, legföljebb egy-egy németből rontott magyar szó (hopmestere,⁵⁵⁵ fölöstökömöt,⁵⁵⁶ Hopciherünk⁵⁵⁷ usw.) szerepel írásaiban.

Annál inkább szemet szúr egy lengyel közmondás, amely ma is ismert ugyan, de amelyet a 19. század óta nemigen használnak.⁵⁵⁸ A Báthory Zsigmondnak 1604 táján (de mindenképpen 1602. július 26. után) írott, igen kiábrándult hangú, segélykérő levélben olvasható, hogy „Ztari zługa ztary pyesz”.⁵⁵⁹ Ez mai helyesírással és a közmondás második második felével kiegészítve: Stary sługa, stary pies [kończę w nędzy], azaz: Öreg szolgál, öreg kutya [nyomorban végzi].⁵⁶⁰ Úgy tűnik, Gyulaffi Lestárnak sajnos ebben is igaza volt, a kutató szempontjából azonban lényegesebb, hogy ez is bizonyítja, hogy Gyulaffi Lestár tudott lengyelül. Szintén erre utal az a már idézett, Gyulaffi Lestár saját naplójából származó, általa kivonatolt (?) kimásolt (?) naplórészlet, amelyben arról ír, hogy 1595. február 18-án Krakkóban ő tolmácsolta Sennyei Pongrácz beszédét.⁵⁶¹

Gyulaffi Lestár latin nyelvű szövegeivel, amelyek fennmaradt írásainak és a rá vonatkozó egykorú iratoknak körülbelül 45 %-t teszik ki, érdemes lenne foglalkoznia egy neolatin filológusnak is, egyrészt azért, mert sajátosan keveredik bennük a humanista és a hivatali latinság, másrészt pedig azért, mert elég bőséges (mintegy 190.000 leütésnyi terjedelmű) corpus. Gyulaffi Lestár természetesen kifogástalanul tud

⁵⁵⁴ BOD, *Magyar Athenas*, i. m., 95.

⁵⁵⁵ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 18.

⁵⁵⁶ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 47.

⁵⁵⁷ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 61.

⁵⁵⁸ Orbókné Jagiello Anna szóbeli közlése.

⁵⁵⁹ GYULAFI *Följegyzései*, i. m., 122.

⁵⁶⁰ BIBOR Klára szíves közlése.

⁵⁶¹ GYULAFI *Történelmi maradványai*, i. m., 25, kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 44 verso.

latinul, időnként még az e tekintetben *nem* szakember számára is úgy tűnik, mintha – legalábbis hivatalos ügyekben – latinul is gondolkodna. Ha bármilyen problémája támad az adott dolog magyar nyelven történő megfogalmazásával (sőt gyakran látható ok nélkül is), azonnal latinra vált.⁵⁶² Kevert szöveg esetében jellemző rá a latin szavak magyarul történő ragozása, de időnként előfordul ezek ellenkezője is. Ugyanakkor – amennyire ez egy *nem* (neo)latinista számára megítélhető – latinságának stílusa nem különösebben kiemelkedő. Ez főként azon beszédeinél válik nyilvánvalóvá, amelyeket rögtönözve, egyedül, tehát másokkal történő egyeztetés nélkül kellett megírnia. Az egyik ilyenre Szamosközy István ráírta, hogy „Stylus est Volf[g]angi Kowachoczÿ Cancellarÿ”,⁵⁶³ azaz Kovacsóczy Farkas kancellár stílusában készült. Egy esetleges későbbi vizsgálatnak éppen az lehet az egyik hozadéka, hogy megmutathatja a stilisztának is kiváló padovások, például Kovacsóczy Farkas hatását, az egyetemet nem végzett, műveltségüket jelentős részben autodidaktaként szerző „második vonal” tagjaira, például Gyulaffi Lestárra.

Gyulaffi Lestár összesen nagyjából 220.000 leütésnyi terjedelmű magyar nyelvű szövegei, amelyek a teljes corpusnak körülbelül 55 %-át teszik ki, nyelvészeti-stilisztikai szempontból is érdekesek. Nem lenne fölösleges nyelvész kollégáknak foglalkoznia vele, különösen azért, mert még e tekintetben nem különösebben képzett szemmel is észrevehető, hogy sajátosan keveredik bennük a (nyugat-)dunántúli és az erdélyi nyelvjárás. (A magyar nyelvű szövegrészek egyébként nagyon ízesek, többségük nem csak érdekes, hanem kifejezetten kellemes olvasmány is.)

A Gyulaffi Lestár-hagyaték történelmi szempontból⁵⁶⁴ és emlékirás-történetileg⁵⁶⁵ egyaránt jelentős forrás, amelynek nagy része az Erdélyi Fejedelemség kül- és

⁵⁶² Például: GYULAFI *Főjegyzései*, i. m., 12–13.

⁵⁶³ GYULAFI *Főjegyzései*, i. m., 53, kézirat: ELTE EK, LEO 172, fol. 1 recto.

⁵⁶⁴ ÁCS Pál, *Apocalypsis cum figuris: A régi magyar irodalom történelemképe = Történelem – Kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Bp., MNG – Pannon GSM, 2000 (A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 2000/3), 48–62; ÁCS Pál, *A késő reneszánsz meglazult pillérei: Sztoicizmus és manierizmus az irodalomban = Mátyás király öröksége: Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*, szerk. MIKÓ Árpád, VERŐ Mária, Bp., MNG, 2000 (A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 2008/3), [I], 36–50; OBORNI Teréz, „...quem historiae Transilvanicae patrem merito dixeris...”: Az erdélyi történetírás atyja: Szamosközy István, Korunk, Harmadik folyam 22(2011)/5(május), 16–21.

⁵⁶⁵ BITSKEY István, *História, emlékirat, önvallomás = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Memoria Saeculorum Hungariae, 5), 61–89; JANKOVICS József, *Önéletírás és történeti hitelesség: Művészet és valóság viszonyának kérdése a Bethlen-levelezés tükrében = BETHLEN Miklós Levelei (1657–1698)*, bev., gyűjt., kiad. J. J., ford. KULCSÁR Péter, jegyz. J. J., NÉNYEI Gáborné, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Próza Emlékek, 6/1–2), 15–28; S. SÁRDI Margit, *A magyar irodalom barokk korszaka: Az emlékirás*, Bp., EPER, 2005: <http://eper.elte.hu/mp3/ea/barokk7.mp3> [Legutóbb letöltve 2011. május 18-án 22:15-kor.]; KISS Farkas

belpolitikájával foglalkozik. Emellett megemlékezik kortársairól, és megőrökíti természeti jelenségeket is.

4.2. GYULAFFI LESTÁR KÖNYVTÁRÁNAK MARADVÁNYAI⁵⁶⁶

Gyulaffi Lestár műveltségének megismerése egyrészt fennmaradt följegyzéseinek és levelezéstörédékének, másrészt (potenciális) olvasmányainak elemzésével lesz lehetséges. Bár nyilvánvaló, hogy ez utóbbi szempontból a számára hozzáférhető könyvtárakat (fejedelmi gyűjtemény, más gyulafehérvári és kolozsvári bibliotékák⁵⁶⁷ stb.) is vizsgálni kell, a kérdés szempontjából a legfontosabb mégis az, hogy neki magának milyen könyvei voltak. Addig is, amíg a kényszerűen félbehagyott kutatás folytatható lesz, érdemes röviden összegezni az eddigi eredményeket.

Az első, Gyulaffi Lestárhoz kapcsolható, könyvekről szóló adat nem az ő, hanem pártfogó nagybátyja, illetve annak kisebbik fia könyveiről szól. A bizonytalanságot az okozza, hogy mindkettőjüket Lászlónak hívták, és így az Iványi Béla forrásközlésében⁵⁶⁸ szereplő *Kivonat Gyulaffy László javainak inventáriumából*

Gábor, *Ars memoriae a 15–16. századi Magyarországon* = *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), 13–42; S. SÁRDI Margit, *Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások* = *Uo.*, 209–222; SZELESTEI N.[AGY] László, *Napló missziszlikében: egy humanista műfaj határaitól* = *Uo.*, 373–380; S. SÁRDI Margit, *Naplók és nőirők (XVII–XVIII. század)*, Irodalomtörténet, 87(2006), 618–628; NAGY Levente, *História, emlékezet, önvallomás = A magyar irodalom történetei: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2008 (A Magyar Irodalom Történetei, 1), 363–373; NAGY Levente, *Emlékirat-irodalom* = *Uo.*, 555–567; LACZHÁZI Gyula, *Önéletrajzi narratíva és emlékirás = Magyar irodalom*, előszó, főszerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010 (Akadémiai Kézikönyvek), 280–284; LACZHÁZI Gyula, *Kortörténet és önéletírás (Kemény János, Bethlen Miklós)* = *Uo.*, 284–290; S. SÁRDI Margit, *Égi jelek-előjelek a 17–18. századi emlékiró-irodalomban = Pietas non sola Romana: Studia memoriae Stephani Borszák dedicata*, ed. Anita CZEGLÉDI et alii, Bp., Eötvös Collegium – Typotex, 2010, 856–869; S. SÁRDI Margit, *A kora újkor „értelmiségi” napló = „mint az gyümölcsöz és termett szőlőveszszöc...”*: *Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, szerk. STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett, Bp., Balassi – OSzK, 2010, 287–298. – V. ö.: GYÁNI Gábor, *A napló mint társadalomtörténeti forrás: A közhivatalnok identitása* = *Uo.*, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000, 145–160.

⁵⁶⁶ Ezúton is hálásan köszönöm BÍRÓ Gyöngyinek, hogy saját – más irányú – kutatásai közben talált, Gyulaffi Lestár könyvtárával kapcsolatos adatait nagyvonalúan megosztotta velem.

⁵⁶⁷ Például: *Erdélyi könyvesházak II.: Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*, kiad. MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor, Szeged, Scriptum, 1991 (Adattár XVI–XVII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 16/2), 3–27; BÍRÓ Gyöngyi, *A kolozsvári unitárius egyházközség könyvtára a XVI–XVIII. században* = *Kolozsvár 1000 éve, i. m.*, 140–149; KOVÁCS KISS Gyöngy, *Könyvek a kolozsvári polgárok 16–17. századi hagyatékaiban* = *K. K. Gy., Rendtartás és kultúra: Századok, mindennapok, változások Erdélyben, Marosvásárhely, Mentor*, 2001, 48–59; SAS Péter, *A kolozsvári Szent Mihály-plébániakönyvtár: Egy könyv- és olvasmánytörténeti kuriózum = „mint az gyümölcsöz és termett szőlőveszszöc...”*, i. m., 277–284.

⁵⁶⁸ IVÁNYI, *Könyvek könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. (Második közlemény.)*, i. m., 208.

meghatározás mindkettőjükre vonatkozhat. Ám még ha ebben általában véve az apa vagyonáról van is szó, a „Gywlaffy Laczko marhaya zama” egyértelműen a fiúra, tehát Gyulaffi Lestár unokatestvérére vonatkozik. (Azt, hogy a családban őt nevezték így, apjának végrendelete teszi nyilvánvalóvá. Ennek kiegészítésében ugyanis következetesen Lackóként szerepel.⁵⁶⁹) Sajnos magát a jegyzéket eddig nem sikerült megtalálni. Iványi még így adta meg lelőhelyét: „Gróf Bethlen-leveltár. Keresd. Gyulaffy-iratok”,⁵⁷⁰ azonban a dokumentum a keresdi kastélyból legkésőbb annak 1948. március 3-án lezajlott államosítása után eltűnt. (2007. június 28-án a Bethlen család visszakapta keresdi kastélyát, de ez csak magát a romos épületet és annak elvadult parkját jelentette.)⁵⁷¹ Az évszám nélküli forrás Iványi szerint „A XVI. század közepe táján” készülhetett. Ennél valamivel pontosabban datálja következő sora: „Emlekezeth myny marham marat Czyobantzban”. Tehát a jegyzéket 1568 ősze, az idősebb Gyulaffi Lászlónak és családjának az Erdélyi Fejedelemségbe költözése után állították össze. A forrás terminus ante quemje 1605. július 28., azaz ifjabb Gyulaffi László halálának napja. Minthogy Gyulaffi Lestárnak ez az unokatestvére a pártfogó-nagybáty második házasságából származott, leghamarabb 1565 őszén születhetett. Az idősebb Gyulaffi László és – a Gyulaffi Lestár által is említett⁵⁷² – Forgách Margit esküvője ugyanis 1564. december 27-én volt.⁵⁷³ Ebből viszont az következik, hogy az ifjabb Gyulaffi László 1568 őszén még csak legfőljebb három éves volt, így aligha voltak könyvei. Az inventáriumban említett, de sajnos tételeken föl nem sorolt „Tyzenket köny[v]” tehát eredetileg Gyulaffi Lestár pártfogó-nagybátyjájé lehetett, aki azok tulajdonjogát később kisebbik fiának engedte át.

Sajnos semmilyen adatot nem sikerült találni arról, hogy hány és milyen kötet volt a csobánci várban az említettekén kívül, és az sem ismeretes, hogy mennyit vittek magukkal az Erdélyi Fejedelemségbe. Az Iványi Béla által közzétett forrás azonban így is bizonyítja, hogy Gyulaffi Lestár tágabb értelemben vett családjának földesúri központjában voltak könyvek, és feltételezhető, hogy ezekhez gyermek- és kamaszkorában ő is hozzáférhetett.

⁵⁶⁹ Gyulaffy László végrendelete, i. m., 597–598.

⁵⁷⁰ Az anyag egy része előbb a kolozsvári Erdélyi Múzeumba, onnan pedig – az Egyesületben őrzött más iratokkal együtt – föltehetően a Román Nemzeti Levéltár helyi fiókjába (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj) került. 2007 októberében, amikor legutóbb módom volt Kolozsváron kutatásokat végezni, nem sikerült nyomára akadnom.

⁵⁷¹ A Keresdi várkastélyról, Marosvásárhely, Pro Castrum Bethlen Egyesület, 2010: <http://www.bethlen.eu/?lang=hu&page=about>. [Legutóbb letöltve 2011. május 10-én 23:14-kor.]

⁵⁷² GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 52; kézirat: ELTE EK, LEO 272b, fol. 87 verso.

⁵⁷³ ALMÁSI, Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században, i. m., 1412.

Gyulaffi Lestár följegyzéseiben nem esik szó könyvekről, ez azonban elsősorban írásainak tematikájából fakad. Magánlevelezésének ma ismert töredékében viszont többször is említene könyveket.

Egyik unokaöccse, a Sárospatakon tanuló Gyulaffi Mihály 1594. március 9-én neki írott levelében⁵⁷⁴ egyrészt történelmi tárgyú olvasmányokról ír és tőle ilyeneket kér, másrészt megemlíti, hogy úgy tudja, ő (a címzett) olvasta Károlyi András⁵⁷⁵ műveit.

Gyulaffi Lestár válaszából⁵⁷⁶ tudható meg a legtöbb az ő könyvekhez fűződő, igen bensőséges viszonyáról. Azt írja, hogy az Isten a könyveknél sem jobb, sem szentebb dolgot nem adott az emberiségnek. Sajnálattal jelzi, hogy unokaöccse kérését csak később teljesítheti, mert történelmi könyveket egyelőre nem tud küldeni. A barbár erdélyiek ugyanis nem törődnek a Múzsákkal és Apollóval, ezért ott csak úgy lehet könyvekhez jutni, ha behozzák Németországból. A levélből az is kiderül, hogy Gyulaffi Lestárt leginkább a teológia érdekelte, azonban ilyen könyvek olvasásához unokaöccse latintudását még nem tartotta elegendőnek. Végül megígérte Gyulaffi Mihálynak, hogy ha legközelebb – reményei szerint minél hamarabb – Lengyelországban jár, onnan hoz majd neki történelmi tárgyú könyveket. A levélből kitűnik, hogy Gyulaffi Lestár a legkevésbé sem volt elégedett az Erdélyben megjelenő, illetve az ott kapható könyvekkel, pedig addigra már a használtkönyv-kereskedelem csírái is megjelentek a Fejedelemségben.⁵⁷⁷ Az föl sem merült benne, hogy unokaöccse akár magyarul is olvashatna, holott addigra már több száz anyanyelvén kinyomtatott könyv jelent meg, jelentős részük éppen Erdélyben, sőt pont Kolozsváron. Szintén Gyulaffi Lestár határozottan humanista voltára utal, hogy jelenleg mindössze egyetlen *nem* latin (hanem német) nyelvű könyve ismert, és az is egy kolligátum tagja.

Csáktornyai Mátyás első levele⁵⁷⁸ (Torda, 1596. december 30.) tulajdonképpen egy könyvküldemény kísérője: Hunyadi Ferenc verseinek töredékét küldte el Gyulaffi Lestárnak, hogy ő az esetleg hiányzókat kiírhasssa belőle. (Köszeghy Péter szerint⁵⁷⁹ a

⁵⁷⁴ GYULAFI, *Följegyzései*, i. m., 92–93.

⁵⁷⁵ Károlyi András 1556-ban Wittenbergben, 1557/1558-tól pedig Krakkóban tanult. 1565-ben Abaújszántón lelkész, tíz évvel később Kassán prédikátor, 1580-ban Korlátón lelkész. Előbb a lutheri, majd a helvét irányzatot követte. 1583 után, de – mint a levélből kiderül – 1594. március 9. előtt halt meg.

⁵⁷⁶ GYULAFI, *Följegyzései*, i. m., 94–95.

⁵⁷⁷ JAKÓ Zsigmond, *Az erdélyi magyar antikvár könyvkereskedelem kezdeteiről = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére*, i. m., 219–229, hivatkozott rész: 220–221.

⁵⁷⁸ GYULAFI, *Följegyzései*, i. m., 113.

⁵⁷⁹ KÖSZEGHY Péter, *A magyar Gróbián* = CSÁKTORNYAI Mátyás, *Gróbián*, Bp., Balassi, 1999 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 9), 83–113, hivatkozott rész: 110.

levélben nem a fejedelem orvosának, hanem Hunyadi Demeter unitárius püspöknek költeményeiről van szó. Ám valószínűbb, hogy a „Doctoris Huniadini carminum fragmenta” Hunyadi Ferencre verseire vonatkozik.) Csáktornyai Mátyás második levelében⁵⁸⁰ (Gyulafehérvár, 1598. március 2.) pártfogójának nevezte Gyulaffi Lestárt, és rábízta saját (verses?) könyvecskéje sorsát.

Azt, hogy Csáktornyai Mátyás első levelében mégis Hunyadi Ferenc verseiről lehetett szó az is alátámasztja, hogy Aszalai Mátyás „pro carminibus Excellentissimi Domini Doctoris Francisci” írt levelet⁵⁸¹ (Vécs, 1598. április 13.) Gyulaffi Lestárnak.

Megemlíthető még, hogy Gyulaffi Lestár egy alkalommal Bodinra,⁵⁸² Hérodotoszra pedig többször is⁵⁸³ oldalszámmal hivatkozik. Ez alapján elvileg megállapítható, hogy melyik kiadást olvasta, azonban az editio azonosítására eddig nem került sor.

*

Gyulaffi Lestár könyveit az eddigiekben csak néhányszor említette a szakirodalom,⁵⁸⁴ és ezek egy része is másoktól átvett adatok megismétlése. Bár Gyulaffi Lestár könyveinek leggazdagabb lelőhelye, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár, ebből a szempontból eddig csak harmad-negyed részben (körülbelül kétezer kötet) föltárt, az ismert bibliográfiái egységek száma máris nőtt. Természetesen lehetséges, hogy a még átnézendő állományrészben (négy-ötezer kötet) már egy találat sem lesz, de ez is információval szolgálhat, hiszen árulkodó lehet, hogy mely felekezetek anyagában *nem* maradt fenn Gyulaffi Lestár könyvei közül egy sem.) Emellett más, az egykori Fejedelemség területén működő könyvtárakban vagy ilyenekkel, tehát erdélyi és partiumi gyűjteményekkel valamilyen kapcsolatban álló más bibliotékákban is remélhető további kötetek előkerülése. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”) szóba jöhető, tehát 1607 előtti állományának

⁵⁸⁰ GYULAFI, *Följegyzései*, i. m., 114.

⁵⁸¹ GYULAFI, *Följegyzései*, i. m., 114–115.

⁵⁸² GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 9.

⁵⁸³ GYULAFFI *Történelmi maradványai*, i. m., 7–8.

⁵⁸⁴ DANKANITS Ádám, *XVI. századi olvasmányok*, Bukarest, Kriterion, 1974, 16, 66, 69, 70, 73, 101; JAKÓ Zsigmond, *Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben* = J. Zs., *Írás, könyv, értelmiség: Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kriterion, 1976, 284–304, 357–360, hivatkozott rész: 295, 359; VÁSÁRHELYI Judit, *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai: II. Az „erdélyi” gyűjtemény – III. Győri könyvtulajdonosok*, MKSz, 96(1980), 230–263, hivatkozott rész: 238, 244, 262; JAKÓ Klára, *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója*, Szeged, Scriptum, 1991 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 16/1: Erdélyi Könyvesházak, 1), 84, 86–87, No. 135, 147–148; GYÖRGY Lajos, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története: 1579–1948*, előszó, SÁNDOR István, Bp., Argumentum, 1994, 44; HAJÓS József, *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*, Bukarest – Kolozsvár, Kriterion, 1999, 79.

eddig csak mintegy harmada (körülbelül hatszáz kötet) földolgozott a possessorok szempontjából. Ezek között Gyulaffi Lestárnak egyetlen könyvét sem sikerült azonosítani.⁵⁸⁵

Gyulaffi Lestár könyvbejegyzéseinek, a többi possessornak és általában véve magának a gyűjteménynek az elemzése Gyulaffi Lestár könyvtárának rekonstruálásával párhuzamosan lesz elvégezhető. Az alábbiakban ma ismert könyveinek regisztrálása következik. A leírások erősen rövidítettek, céljuk csupán az azonosítás.

Budapest, MTA

542.282⁵⁸⁶

Pietro GHERARDI, *In foedus et victoriam contra turcas*, Venetiis, Ex Typographia Guarraea, 1572.

Gyulaffi Lestárnak a kötetben olvasható egyik bejegyzéséről már volt szó.

Győr, Székesegyházi Könyvtár

XIX. b. 45⁵⁸⁷

S. HOZYUS, *Confessionis christianae catholicae fidei ... tomus I.*, Coloniae, 1573.

XIX. b. 30⁵⁸⁸

S. HOZYUS, *Confessionis christianae catholicae fidei ... tomus II.*, Coloniae, 1573.

⁵⁸⁵ KOLUMBÁN Judit és KOVÁCS Mária szóbeli közlése.

⁵⁸⁶ Ezúton is köszönöm BOROSS Klárának, hogy fölhívta figyelmemet a kötetre. A MTA-ban további, egykor Gyulaffi Lestár tulajdonában volt könyvek azonosítása remélhető, ugyanis néhány évvel ezelőttig a régi nyomtatványok számítógépes földolgozása ott nem autopszia alapján, hanem korábbi – cédulákon olvasható – leírásokon alapult, és így a possessor-bejegyzéseket csak esetlegesen regisztrálták. Jelen kötet a Teleki családtól, tehát valószínűleg Erdélyből került a MTAK-ba.

⁵⁸⁷ VÁSÁRHELYI, *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai: II. Az „erdélyi” gyűjtemény – III. Győri könyvtulajdonosok, i. m.*, 238. – A kötetet, amely Naprágyi Demeter és/vagy Lépes Bálint útján került Győrbe, még nem volt módomban kézbe venni.

⁵⁸⁸ VÁSÁRHELYI, *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai: II. Az „erdélyi” gyűjtemény – III. Győri könyvtulajdonosok, i. m.*, 238. – A kötetet, amely Naprágyi Demeter és/vagy Lépes Bálint útján került Győrbe, még nem volt módomban kézbe venni.

Kolozsvár, Román Akadémiai Könyvtár kolozsvári fiókja

(Biblioteca Academiei Romane – Filiala Cluj Napoca),

C 51315⁵⁸⁹

Bartholomaeus CARRANZA, *Summa omnium conciliorum, a Sancto Petro usque ad Pium quartum Pontificum*, Antverpiae, in aedibus viduae Haeredum Joan. Stelsii, 1569.

Bíró Gyöngyi közlése szerint e kötet első ismert tulajdonosa Gyulaffi Lestár, akitől – föltehetően még életében – a könyv a kolozsmonostori⁵⁹⁰ jezsuitákhoz került. Ez föltehetően 1605 második felében vagy 1606-ban történt. 1605. július 16-án ugyanis a kolozsvári tanács arra utasította a szerzeteseket, hogy három napon belül hagyják el a várost, és költözzenek ki Kolozsmonostorra, amely 1579 óta volt birtokukban. Egy évvel később, 1606. szeptember 20-án Bocskay István elrendelte, hogy az Erdélyben lévő összes jezsuita ott gyűljön össze. Ez év október 23-án a fejedelem újabb rendelete értelmében mindannyiuknak el kellett (volna) hagynia a Fejedelemség területét. Azonban ezt nem hajtották végre teljes mértékben, noha az 1607. júniusi erdélyi országgyűlés ismételten kitiltotta a jezsuita rendet a Fejedelemségből.⁵⁹¹

C 54766⁵⁹²

Johannes CARION, *Carionis Chronicon, Liber, cui, breuitate, perspicuitate, ordine, vix quicquam est in hoc genere comparandum. Appendix rerum memorabilium, quae ad hunc usque annum contigerunt. Catalogvs pontificvm, caesarvm, regvm, et Ducum Venetorum*, Venetiis, Ex Officina Erasmiana Vincentij Valgrisij. 1556.

György Lajos szerint Gyulaffi Lestár a kötet elejére és végére üres foliókat köttetett, amelyeken ismeretlen följegyzései olvashatók.⁵⁹³ Bíró Gyöngyi közlése szerint a kötet possessorai: 1556-ban P M S, később Gyulaffi Lestáré, majd Bálintfy Kristófé, 1701-ben pedig a kolozsvári jezsuitáké.

⁵⁸⁹ A kötetet még nem volt módom kézbe venni.

⁵⁹⁰ KOVÁCS András, *Kolozsmonostor: Római katolikus kálvária templom*, utószó KÁDÁR István, Kolozsvár, Utilitas, 1997 (Erdélyi Műemlékek, 27), 5–6.

⁵⁹¹ JAKÓ Klára, *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója*, i. m., 29–31.

⁵⁹² Említés: DANKANITS, *XVI. századi olvasmányok*, i. m., 66, 101; GYÖRGY, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története*, i. m., 44. – A kötetet még nem volt módom kézbe venni.

⁵⁹³ GYÖRGY, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története*, i. m., 44.

Martinus CROMER, *Martini Cromeri [...] Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Coloniae, in officina Birckmannica, sumpt. Arnoldi Mylii pinae, 1589.

Bő két évtizeddel ezelőtt a „kolozsvári Akadémiai könyvtár egy magánszemélynek kölcsönadta ezt a kötetet, valószínűleg már nem kapja vissza.” Az ezredfordulón még őrjegy volt a helyén, 2007-ben már ezt sem sikerült megtalálni. A könyv az 1594-ben kivégzett Bornemissza Jánostól került Gyulaffi Lestárhoz, tőle pedig a jezsuitákhoz. A kötet, amelyben az 1592-től Székelyudvarhelyen működő jezsuita, P. Joannes Mediomontanus (Felsőbányai János) bejegyzései is láthatóak (voltak), 1632-ben Valentinus Radetius unitárius püspöké volt. A könyv Jakó Zsigmond által rögzített jelzete (56275–80) arra utal, hogy a kötet egy hat bibliográfiai egységből álló kolligátum (lehetett).

Coll. 1 (C 58168): DIONYSIUS Charthusianus, *D. Dionysii Carthusiani in omnes beati Pauli Epistolas commentaria*, Coloniae, apud Petrum Quentell, 1533.

Coll. 2 (C 58169): DIONYSIUS Charthusianus, *In epistolas omnes canonicas, in Acta apostolorum, et in Apocalypsim enarrationes. Expositiones Hymnorum ecclesiasticorum*, Coloniae, in aedibus Quentelianis, 1533.

A kolligátum vaknyomásos barna bőrkötése a 16. század 2. felében készült Krakkóban.⁵⁹⁶ A kötet – a bejegyzések alapján – 1561-ben Lörinczffy Péteré, 1571-ben Magas Istváné. 1582 után Tordai Csipkés Jánostól jutott Gyulaffi Lestárhoz, akitől 1604-ben, tehát még életében, a kolozsvári jezsuita kollégium újjászervezett könyvtárába került. Az évszám annál föltűnőbb, mert 1603. június 9-én a fölheccelt csőcselék elpusztította a városban működő jezsuita⁵⁹⁷ kolostort. Nem csak a berendezést és a folszerelést rombolták szét, de több szerzetest is megsebesítettek, egyet pedig meggyilkoltak. (Ez nem először fordult elő: fél évszázaddal korábban,

⁵⁹⁴ JAKÓ Klára, *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója*, i. m., 84, No. 135; említés: GYÖRGY, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története*, i. m., 42–44. – A kötetet nem volt alkalmam kézbe venni.

⁵⁹⁵ JAKÓ Klára, *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója*, i. m., 86–87, No. 147–148; említés: GYÖRGY, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története*, i. m., 44.

⁵⁹⁶ ROZSONDAI Marianne szóbeli közlése (fényképek és levonatok alapján).

⁵⁹⁷ Az I. (Hunyadi) Mátyás által alapított ferences kolostort 1556-ban szüntették meg. A negyed századon át üres épületbe 1581-ben érkeztek jezsuiták.

1556. március 15-én ugyanott, ugyanúgy ölték meg Mikola Boldizsár ferencst.⁵⁹⁸) 1603 nyarán az épület olyan súlyos károkat szenvedett, hogy nem egészen egy évvel később, 1604. május 24-én Gyulaffi Lestár „az jezsuiták pusztá templomá”-ról írt.⁵⁹⁹ A vandál pusztítók nem csak a kolostort tették a földdel egyenlővé, hanem a templom tetőzetét, boltozatát is lerombolták, azt csak négy évtizeddel később építette újjá I. Rákóczi György.⁶⁰⁰ Azóta ez a Farkas utcai református templom.⁶⁰¹ (Az, hogy a 17. századi újjáépítés is gótikus stílusban történt, nem egyedi jelenség a Kárpát-medencében. Más-más okokból ugyan, de a kolozsvárihoz hasonló építkezés zajlott Árvában, Debrecenben, Gyöngyöspátán, Késmárkon, Kőszegen, Muraszombatban, Némethújváron, Rohoncon, Sopronkeresztúron, Szalónakon, Szeged-Alsóvárosban, Szikszón és Vépen is.⁶⁰²) Az egykori kolostorból csak a kerengőnek a templom déli falához csatlakozó szakasza maradt fenn, amelyben ma az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára működik.

A rombolás „természetesen” a könyvekre is kiterjedt, sok egyéb mellett odaveszett Szamosközy István legföltettebb kincse, egy – az egyik szerzetesnek általa kölcsönadott – corvina is.⁶⁰³ Ugyanakkor az újabb kutatások több részletet tisztáztak: így Balázs Mihály⁶⁰⁴ kortárs tudósítások⁶⁰⁵ és Szamosközy István történeti művének viszonyát és azt, hogy a túlélő szerzetesek megmentésében több, a jezsuitákkal egyébként ellenséges vezető is közreműködött, mások mellett Toroczka Máté, aki korábbi prédikációival egyike volt a tömeg felbujtóinak. Jakó Klára kutatásainak eredménye, hogy – legalábbis a könyvek tekintetében – a pusztítás mértéke nem volt

⁵⁹⁸ SAS Péter, *Herepei János és a Farkas utcai templom* = HEREPEI János, *A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből (Az 1638–1647. évi építkezés, berendezés és felszerelés adataira)*, bev., kiad., szerk. S. P., Kolozsvár, Művelődés, 2002, 5–19, hivatkozott rész: 12–13.

⁵⁹⁹ GYULAFFI Történelmi maradványai, i. m., 33.

⁶⁰⁰ HEREPEI János, *A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből*, i. m.

⁶⁰¹ KOVÁCS András, *Kolozsvár: A Farkas utcai református templom*, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993 (Erdélyi Műemlékek, 3); ENTZ Géza, *A Farkas utcai templom* = E. G., KOVÁCS András, *A kolozsvári Farkas utcai templom címerei*, Bp., Balassi – Kolozsvár, Polis, ²1996, 7–38.

⁶⁰² KOPPÁNY Tibor, *Gótizáló tendenciák a magyarországi későreneszánsz építészetben* = *Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŐ Bálint, Szeged, JATE, 1990 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 10), 451–461.

⁶⁰³ JAKÓ Zsigmond, *Erdély és a Corvina*, MKsz, 82(1966), 237–244, hivatkozott rész: 241–242. – A történetíró-levéltáros és az egykori királyi könyvtár „kapcsolatáról”: BALÁZS Mihály, MONOK István, *Szamosközy István és a Corvina*, MKsz, 102(1986), 215–219.

⁶⁰⁴ BALÁZS Mihály, *1603. június 9. = Kolozsvár 1000 éve*, i. m., 2001, 78–90.

⁶⁰⁵ Például: *Napi jegyzetek Kolozsvárnak Székely Mózes általi ostromáról (1603. április 21. – június 9.) = Kolozsvári emlékirók 1603–1720*, bev. BÁLINT József, jegyz., vál. PATÁKI József, Bukarest, Kriterion, 1990, 89–91, latin eredeti: 305–306; *Jezsuita források a rendtagok kiűzéséről (1603) = Uo.*, 91–92, latin eredeti: 307–308.

annyira nagy, amint azt korábban sejteni lehetett. Az általa közölt katalógus az egykori könyvtár 490 bibliográfiai egységét tartalmazza. Ezek közül három volt korábban Gyulaffi Lestáré.⁶⁰⁶

U 61487–61488

Coll. 1 (U 61487): Alexander PICOLHOMINEUS, Johannes Nicolaus STUPANUS [trans.], *Alexandri Picolhominei De Sphaera libri quatuor, ex Italico in Latinum sermonem conversi*, Basileae, per Petrum Pernam, 1568.

Coll. 2 (U 61488): Petrus PITATUS, Andreas DUDITH [carm. grat.], Nicolaus STUPANUS ed., *Verae solaris atque lunaris anni quantitatis aliarumque rerum ad Calendarii Romani Emendationem pertinentiu: de ortu item atque occasu stellarum fixarum [...]* *explicatio*, Basileae, per Petrum Pernam, 1568.

A kötet Gyulaffi Lestár halála után, több tulajdonoson keresztül jutott a kolozsvári unitárius egyházközség könyvtárába.

A kolligátumot borító pergamen kódextöredék leírása:⁶⁰⁷

Biblia Sacra (Vulgata) Liber II Macchabeorum 12,43–46, 13,1[1–2]2–4

15. század, gótikus könyvírás

A kódex eredetileg két hasábos volt, de a második hasábból csak egy keskeny csík maradt meg. A kötés eleje és háta egy lapnak ugyanabból a hasábjából való: a bibliai szövegből két vagy három sor hiányzik.

f. 1 (a kötet elején): [... pro peccato sacri]ficiu[m] bene et religiose de resurrectione cogitans nisi enim eos qui ceciderant [...] venire cum [multitudine ...] (II Mcc 12,43–46, 13,1)

f. 1 (a kötet hátán): [... negotiorum secum ha]bentem peditum centum decem milia [...] regum susci[tavit] animos ...] (II Mcc 13,2–4)

U 62240

PAUSANIAS, Romulus AMASAEUS [trad.], *Pausaniae De florentiss. veteris Graeciae regionibus commentarii a Romulo Amasaei [...]* *conversi*, Basileae, per Michaellem Isingrinium, 1557.

⁶⁰⁶ JAKÓ Klára, *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója, i. m.*, 84, 86–87, No. 135, 147–148.

⁶⁰⁷ NOBILISNÉ LAUF Judit szíves közlése (fénymásolat alapján).

A könyv Gyulaffi Lestár utáni első ismert tulajdonosa a kolozsvári unitárius egyházközség könyvtára.

Natúr színű, német reneszánsz bőrkötése Wittenbergben készült a 16. század negyedik negyedében, föltehetően Severin Roetter műhelyében.⁶⁰⁸

U 64173⁶⁰⁹

Hieronymus CARDANUS, *Hieronymi Cardani [...] de Subtilitate libri XXI*, Basileae, ex officina Petrina, 1560.

Natúr színű, német reneszánsz bőrkötése valószínűleg Lipcsében készült a 1590. körül, föltehetően Heinrich Nüchtern műhelyében.⁶¹⁰ Megemlítendő, hogy – humanista szokás szerint – Gyulaffi Lestár a kötet hosszmetszésére írta rá a szerző nevét, mégpedig a gerincre merőlegesen. Ebből arra lehet következtetni, hogy könyveit állítva, de – a mai szokásoktól eltérően – gerincükkel befelé tárolta. A kötet Gyulaffi Lestárt megelőző tulajdonosa Bogáti Fazekas Miklós volt. A könyv Gyulaffi Lestártól több tulajdonoson keresztül jutott a kolozsvári unitárius egyházközség könyvtárába.

U 64463–64467 + a kolligátum egyik tagjának nincs jelzete⁶¹¹

Justus LIPSIUS,

Coll. 1 (U 64463): *Justi Lipsii De constantia libri duo; qui alloquium praecipue continent in publicis malis. Tertia editio [...]*, Francofurdi, apud Joannem Wechelum, 1590.

Coll. 2 (U 64464): *Justi Lipsii Epistolarum selectarum, centuria prima*, Francofurdi, apud Joannem Wechelum, 1590.

Coll. 3 (–): *Justi Lipsii Epistolarum centuria secunda [...]*, Francofurdi, apud Joannem Wechelum et Petrum Fischerum consortes, 1591.

Coll. 4 (U 64465): *Mellificium duplex ex media philosophia petatum: Alterum continens elegantissima Similia; alterum vero grauissimos Aphorismos, seu Sententias: ex praeclarissimis & omnium temporum immortalitate dignissimis I. Lipsi monumentis confectum*, Francofurdi, Apud Joannem Wechelum et Petrum Fischerum consortes, 1591.

⁶⁰⁸ ROZSONDAI Marianne szóbeli közlése (fényképek és levonatok alapján).

⁶⁰⁹ Említés: DANKANITS, *XVI. századi olvasmányok*, i. m., 73, 102.

⁶¹⁰ ROZSONDAI Marianne szóbeli közlése (fényképek és levonatok alapján).

⁶¹¹ Említés: DANKANITS, *XVI. századi olvasmányok*, i. m., 70, 101; HAJÓS, *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*, i. m., 79.

Coll. 5 (U 64466): *Iusti Lipsii Epistolica institutio, excepta e dictantis eius ore, anno (1587) mense Iunio. Adiunctum est Demetrii Phalerei eiusdem argumenti scriptum*, Francofurti, apud Joannem Wechelum et Petrum Fischerum consortes, 1591.

Coll. 6. *Iusti Lipsii Electorum liber I. In quo, praeter censuras, varij prisci ritus*, Antverpiae, ex officina Christophori Plantini, 1580.

Kopott és piszkos keményítáblás pergamenkötéséhez egy késő középkori oklevelet használtak föl, amely azonban csak alapos tisztítás után lesz olvasható. A számos possessorbejegyzés közül csak egy datált, helyes sorrendbe állításuk további vizsgálatot igényel. Az mindenesetre egyértelmű, hogy a kolligátum Gyulaffi Lestártól több tulajdonoson keresztül jutott a kolozsvári unitárius egyházközség könyvtárába.

U 64757

Jacobus GORSCIUS [= Jakub Górski], *Jacobi Gorscii Praelectionum plocensium liber quintus. Sive de lapsu et restauratione, iustificationeque hominis*, Coloniae, apud Maternum Cholinum, 1583.

Gyulaffi Lestár utáni első ismert tulajdonosa a kolozsvári unitárius egyházközség könyvtára.

A kolligátumot borító pergamen kódextöredék leírása:⁶¹²

Missale. Dominica II post Octavam Pentecosten

15. század, gótikus könyvírás

Egy kéthasábos kódexlap megmaradt felső fele.

f. 1ra **Or.** [Sancti nominis tui Domine timorem pariter et amorem fac nos habere perpetuum: quia] numquam tua gubernatione destituis: quos in soliditate tue dilectionis institutis; **Lect.** Carissimi. Nolite mirari: si od[it] vos mundus. Nos scimu[s] quoniam translati [...] caritatem Dei [quoniam ille ...] (I Io 3,13-16[16-18]).

f. 1rb **All. V.** [Deus iudex iustus fortis et] patiens numquid [irasce]tur per singulos dies; **Ev.** [In illo tempore] Dixit Iesus [discipulis suis similitudine]m hanc. Homo qui[dam fē]cit cenam magnam [...] et necesse habeo [exire et vi]dere illam. Rogo te [habe me ...] (Lc. 14,16-18[18-24]).

⁶¹² NOBILISNÉ LAUF Judit szíves közlése (fényképek alapján).

Paulus SCALICHIUS [= Pavao SKALIĆ],

Coll. 1 (C 70741): *Pauli principis De la Scala et Hun. [...] Miscellaneorum de rerum caussis, et successibus et de secretiore quadam Methodo [...] Libri Septem. Item Certissima methodus, qua homines palantes [...] ad beatitudinem consequendam promovendi veniant [...] Deinde oratio de instauranda Romanae Ecclesiae doctrina, cum Epistola qua omnes abditae artes [...] perstringuntur, et perfectissima ratio prophetandi [...] traditur*, Coloniae, ex officina Typographica Theodori Graminaei, 1570.

Coll. 2 (C 70742): *Pauli principis de la Scala et Hun, [...] Loci communes theologici, siue pro Ecclesia Rhomana eiusque autoritate atque religione, aduersus vesaniam Neopistorum, iuxta artificium alphabetariae reuolutionis, oratio: censurae ac iudicio multorum tam in Coloniensi amplissima vrbe, quàm in alijs id genus varijs locis, Catholicorum & doctissimorum virorum exhibita, & ab eis Lecta, inquisita, recognita, & ad apostolicam limam reducta atque approbata*, Coloniae, ex officina Typographica Theodori Graminaei, 1571.

Coll. 3 (C 70743): Theodorus GRAMINAEUS, *Theodori Graminaei in Esaiam et Prophetiam sex dierum geneseos, Oratio*, Coloniae, [ex officina Typographica Theodori Graminaei], 1571.⁶¹⁴

Coll. 4 (C 70744): *Pauli principis de la Scala et Hun, [...] Primi tomi Miscellaneorum de rerum causis et successibus atq[ue] secretiori methodo ibidem expressa, effigies ac exemplar, nimirum, vaticiniorum et imaginum Ioachimi abbatis Florentis Calabriae et Anselmi episcopi Marsichiani super statu summorum pontificum Rhomanae Ecclesiae contra falsam, iniquam, vanam, confictam et seditiosam cuiusdam pseudomagi, Coloniae, ex officina Typographica T[heodori] G[raminaei], 1570.*

Coll. 5 (C 70745): *Pauli Fürsten von der Leyter vnd Hun. [...] Censura oder ein kurtze beschezung der furnembsten Secten, so zu vnserer Zeit vorhanden, vnd ein gewisser Weg ... wie man erkennen soll, welche geister auß Gott sein, auch von den sitten vnd eigenschafften Antichristi, vnd von dein Jungsten tag*, Zu Cölln, Durch Theodorum Graminäum, 1570.

⁶¹³ A kötetet még nem volt alkalmam kézbe venni.

⁶¹⁴ Ez a mű Paulus SCALICHIUS [= Pavao SKALIĆ], *Pauli principis de la Scala et Hun, marchionis Veronae, & c. domini Creutzburgi, Miscellaneorum tomus secundus, siue catholici epistemonis ... Libri XV*, Coloniae, ex officina Theodori Graminaei, 1571 részeként jelent meg, azonban Skalicznak ez a műve a kolligátumból hiányzik.

A kolligátum Gyulaffi Lestár utáni első ismert tulajdonosai a kolozsvári jezsuiták, azonban ők csak 1704-ben, tehát visszatelepülésük után katalogizálták.

Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár (Biblioteca Teleki-Bolyai, Târgu Mureș)

TB 2867⁶¹⁵

Petrus CRINITUS, *De honesta disciplina*, Lyon, 1543.

Bíró Gyöngyi közlése szerint a benne található bejegyzés szerint Valentinus Radetius későbbi unitárius püspök 1606-ban kapta Gyulaffi Lestártól.

TB 5229⁶¹⁶

Alexander GAUGINUS, *Rerum Polonicarum tomi tres: quorum primus omnium Polonicae regum [...] recensionem ac [...] res gestas complectitur: adiecta recens historiarum in nostram aetatem incidentium continua narratione. II. Provinciarum [...] quae uno Sarmaticae Europae nomine vulgo veniunt, chorographicam descriptionem continet. III. Res singulariter a Polonis in Valachia gestas, Orationes [...] et Epistolas [...] habet*, Francofurti, excudebat Joannes Wechelus, impensis Sigismundi Feyerabendii, 1584.

A kötet Gyulaffi Lestár utáni első ismert tulajdonosa Valentinus Radetius unitárius püspök.

*

Végezetül, csak a rend kedvéért említendő, hogy a Debrecenben 1599-ben megjelent *Hárfák hárfája* című református imádságoskönyv szerzője *nem* Gyulaffi, hanem Gyulai János. Bár Szabó Károly téves olvasatát az RMNy már negyven éve javította,⁶¹⁷ a hiba újra és újra fölbukkan. A váradi tanító és Gyulaffi Lestár között tehát még csak névrokonság sem volt, ugyanakkor természetesen nem zárható ki, hogy ismerték egymást.

⁶¹⁵ A kötetet még nem volt alkalmam kézbe venni.

⁶¹⁶ Említés: DANKANITS, *XVI. századi olvasmányok*, i. m., 68–69, 101. – A kötetet még nem volt alkalmam kézbe venni.

⁶¹⁷ BORSA et alii, *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*, i. m., 708–709, No. 856.

5. ÖSSZEGZÉS

Jelen kutatások eredménye Gyulaffi Lestár olyan részletes – ahol csak lehetett, napokra lebontva rekonstruált – életrajza, amilyen ebben a korban élő, *nem* főrangú magyarról valószínűleg még nem készült. A biográfiában lényeges változás nem remélhető, az viszont várható, hogy Gyulaffi Lestár följegyzései kritikai kiadásának előkészítése során számos apró részlet a helyére kerül majd. Bár *ez* a dolgozat elsősorban egy 16. századi, nem különösebben tehetős, másodvonal-beli értelmiségi portréját igyekezett megrajzolni, az kétségtelen, hogy Gyulaffi Lestárt igazán érdekessé az írásai teszik, éppen ezért mihelyt lehet, a kutatást ebben az irányban kell majd folytatni. Világi értelmiségiből, erdélyi kancelláriai titkárból ugyanis számos akadt, de ilyen terjedelmű és változatosságú, jórészt magyar nyelvű, sajátkezű kéziratgyűttes ebből a korból alig maradt fenn.

KÖSZÖNET

Ez a dolgozat nem jöhetett volna létre számos tanárom, mentorom, kollégám, illetve néhány barátom és rokonom segítségével nélkül. Közülük BÁRCZI Ildikó, ENGEL Pál, GYURKÓ János, JAKÓ Zsigmond és KERÉNYI Ferenc nem élte meg e disszertáció benyújtását.

Hálás vagyok mindenk előtt témavezetőm, SÁRDI Margit valamint programvezetőim, KOVÁCS Sándor Iván és ORLOVSZKY Géza, a történelmi kérdésekben eligazító HORN Ildikó és PÁLFFY Géza; továbbá BALIKÓ György, BIBOR Jenőné, BIBOR Klára, BÍRÓ Gyöngyi, BOROSS Klára, Bogdan CRACIUN, FODOR Adrienne, GILICZE Ágnes, GULYÁS Borbála, GYURKÓ Piroska, HORVÁTH Iván, KASZA Péter, KOLUMBÁN Judit, KOVÁCS Mária, MADAS Edit, MÁSODI Ildikó, MIKÓ Árpád, NOBILISNÉ LAUF Judit, ORBÓKNÉ JAGIELLO Anna, PAJORIN Klára, ROZSONDAI Marianne, SIPOS Gábor, SOMOGYI Andrea, SZABÓ Géza, SZILÁGYI Emőke, TAMÁS Zsuzsa, TÓTH László, VÁSÁRHELYI Judit, VIDA György Sándor, VIDA Katalin segítségéért, valamint doktorandusztársaim és tanítványaim észrevételeiért.

Végezetül köszönöm feleségemnek és szüleimnek a kitartó biztatást és támogatást, valamint azt, hogy szeretettel elviseltek az egyre inkább ellehetetlenülő körülmények között végzett munka során.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

Gyulaffi Lestár élete	Történelmi események
	1526. augusztus 29. Mohácsi csata.
	1526. november 11. Megkoronázzák I. (Szapolyai) Jánost.
	1526. december 17. Királlyá választják I. (Habsburg) Ferdinándot.
	1528. január 27. I. János szövetséget köt I. Szülejmán szultánnal.
	1529. augusztus 18. I. János Mohácson hódol I. Szülejmán előtt.
1533. Gyulaffi Lestár szülei – Gyulaffi János (*1507) és Devecseri Choron Dorottya (*1522) – összeházasodnak.	
	1538. február 24. (Nagy)Váradi béke.
	1539. március 2. I. János és Jagelló Izabella esküvője.
	1540. július 7. Megszületik János Zsigmond.
	1540. július 17./21. Meghal I. János.
	1540. szeptember 13. János Zsigmondot királlyá választják (II. János).
	1541. augusztus 29. Buda török kézre kerül.

	<i>1542. január 26.</i> Az erdélyi országgyűlés elismeri helytartónak Fráter Györgyöt.
	<i>1551. május:</i> Giovanni Battista Castaldo és serege – I. Ferdinánd király megbízásából – Erdélybe vonul.
	<i>1551. július 19.</i> Izabella fia nevében lemond.
	<i>1551. december 16–17. (éjjel):</i> Meggyilkolják Fráter Györgyöt.
	<i>1553. március:</i> Castaldo és serege elhagyja Erdélyt.
<i>1556. szeptember 20./november 2–3.</i> Gyulaffi Lestár megszületik a csobánci várban.	
	<i>1556. október 22.</i> Izabella és fia bevonul Kolozsvárra.
	<i>1556. november 25.</i> Az országgyűlés Izabella kezére adja Erdélyt.
<i>1559. szeptember 1. után:</i> Meghal Gyulaffi Lestár édesapja, Gyulaffi János.	
	<i>1559. szeptember 15.</i> Izabella királyné meghal, János Zsigmond átveszi az uralmat.
<i>1561. április 16–17. (éjjel) után:</i> Azt követően, hogy a törökök elfoglalták Hegyesdet, Gyulaffi Lestár édesanyjával, Devecseri Choron Dorottyaival előbb Szigligetre, majd Kemendre, végül Körmendre menekül.	

	<i>1564. február 15.</i> Megszületik Galileo Galilei.
	<i>1564. április 26.</i> Megkeresztelik William Shakespeare-t.
	<i>1564. július 25.</i> Meghal I. Ferdinánd, másnap trónra lép fia, Miksa.
	<i>1566. június 29.</i> János Zsigmond Zimonyban hódol I. Szülejmán előtt.
	<i>1567. május 15.</i> Megkeresztelik Claudio Monteverdit.
	<i>1568. február 17.</i> Drinápolyi béke.
	<i>1570. augusztus 16.</i> Speyeri egyezmény.
	<i>1571. március 14.</i> Meghal János Zsigmond.
	<i>1571. május 25.</i> Az erdélyi országgyűlés fejedelemmé választja Báthory Istvánt.
<i>1571. október 11.</i> Gyulaffi Lestár Bécsben az alsó- ausztriai tartományi iskola diákja lesz.	
<i>1573. február 8.</i> Szigetvárott – török fogságban – meghal Gyulaffi Lestár egyik bátyja, Gyulaffi Mihály.	
<i>1574. szeptember 18.</i> Gyulaffi Lestár befejezi tanulmányait Bécsben, az alsó-ausztriai tartományi iskolában.	
	<i>1575. július 8.</i> Kerelőszentpáli csata.

	<p><i>1575. december 14.</i></p> <p>Báthory Istvánt lengyel királlyá választják, ezt követően bátyja, Báthory Kristóf lesz az erdélyi vajda.</p>
	<p><i>1576. október 12.</i></p> <p>Meghal Miksa, utóda fia, Rudolf.</p>
<p><i>1579. május 13. előtt (1575 körül?):</i></p> <p>Gyulaffi Lestár az Erdélyi Fejedelemségbe kerül.</p>	
<p><i>1579. május 13.</i></p> <p>Szilágycsehben meghal Gyulaffi Lestár nagybátyja és pártfogója, Gyulaffi László.</p>	
<p><i>1581. május 27. előtt:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár a nagyobb kancellária titkára lesz.</p>	
	<p><i>1581. május 27.</i></p> <p>Meghal Báthory Kristóf, utódja fia, Báthory Zsigmond.</p>
<p><i>1582. április 30.</i></p> <p>Wesselényi Ferenc és Sárkándi Anna esküvőjén, Krakkóban Gyulaffi Lestár képviseli a Báthory Zsigmondot.</p>	
	<p><i>1583. március 6.</i></p> <p>Hármas-tanács áll Erdély élére.</p>
<p><i>1583. április 7.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár újabb lengyelországi követjárása (?)</p>	
<p><i>1585. február 20.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Kolozsváron részt vesz egyik barátja, Vásárhelyi Bálint deák lakodalmán (?)</p>	

	<p><i>1585. május 1.</i></p> <p>Ghyczy János lesz Erdély kormányzója.</p>
<p><i>1585. szeptember 18. előtt:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár országjárása Székely Bálinttal és Vörös Gáspárral Petru Cercel havasalföldi vajda javainak összegyűjtésére.</p>	
<p><i>1585. szeptember 25., 28.</i></p> <p><i>október 7., 16., 20., 28.</i></p> <p><i>november 30.</i></p> <p><i>december 12., 17.–1586. január 5.</i></p> <p><i>március 23.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Székely Antallal, Székely Bálinttal és Vörös Gáspárral Brassóban jár.</p>	
<p><i>1586. július 30.–december 13. után:</i></p> <p>Báthory Zsigmond és Ghyczy János kíséretében Gyulaffi Lestár is Prázmárra menekül a pestis elől, hónapokig ott tartózkodnak.</p>	
<p><i>1586. augusztus 3.</i></p> <p><i>október 6–8.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Brassóban jár.</p>	
	<p><i>1586. december 13.</i></p> <p>Meghal Báthory István.</p>

<p><i>1586. április 7. (?)</i>: Gyulaffi Lestár lengyelországi követjárása ismeretlen tartalmú megbízatással. és / vagy <i>1586. után április 7. (?)</i>: Gyulaffi Lestár lengyelországi útja az unicornis-szarv ügyében.</p>	
<p><i>1587. május 18.–szeptember 7.</i> Gyulaffi Lestár is tagja a varsói királyválasztó lengyel országgyűlésre delegált erdélyi küldöttségnek. A lengyel király végül III. (Wasa) Zsigmond lett.</p>	
	<p><i>1588. január 25.</i> Lengyel és erdélyi hadak kiűzik Lengyelországból Habsburg Miksát.</p>
<p><i>1588. május 22.</i> Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára megy.</p>	
<p><i>1588. június 13.</i> Gyulaffi Lestár Lengyelországból visszaérkezik Kolozsvárra.</p>	
<p><i>1588. június 20.</i> Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára (és tovább Gyulafehérvárra?) megy.</p>	
<p><i>1588. július 8./9.</i> Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Zsomborra, onnan pedig Lónára megy.</p>	
<p><i>1588. július 25.</i> Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára megy.</p>	

1588. július 25. és augusztus 8. között: Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Zsomborra, onnan pedig Lónára megy.	
	1588. december 8. Az erdélyi országgyűlés nagykorúsítja a tizenhat éves Báthory Zsigmondot.
	1588. december 23. Báthory Zsigmond leteszi a fejedelmi esküt.
1589 eleje: Az ifjú fejedelmet Gyulaffi Lestár is elkíséri országjáró körútjára.	
1590. január 24. Gyulaffi Lestár a főkancellár (Zamoyski?) szolgájával Brassóban jár.	
1590. március 3. Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára (és tovább Gyulafehérvárra?) megy.	
1590. április 18. Gyulaffi Lestár a lengyel követel Kolozsváron jár.	
1590. április 24. Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára megy.	
1590. május 28–29. Gyulaffi Lestár Rácz Bálinttal Kolozsváron jár.	
1590. július 5. Gyulaffi Lestár követjárásra indul Gyulafehérvárról Lengyelországba a törökellenes együttműködés ügyében.	

<p><i>1590. július 7.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Désre (és tovább Lengyelországba) megy.</p>	
<p><i>1590. július 29.</i></p> <p>A Lengyelországból visszatért Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára (és tovább Gyulafehérvárra?) megy.</p>	
<p><i>1590. augusztus 24.–szeptember 29.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár beteg, közben megtudja, hogy édesanyja, Devecseri Choron Dorottya „Czondorff”-ban (Zurányban, azaz Zarándfalván vagy – ami valószínűbb – Csóronfalván) meghalt.</p>	
<p><i>1590. december 3. előtt</i></p> <p>Gyulaffi Lestár a földrengés által sújtott Bécsben jár.</p>	
<p><i>1590. december 3.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Kolozsvárról ismeretlen helyre (valószínűleg Tordára és onnan Gyulafehérvárra) megy.</p>	
<p><i>1591. február 8.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár újabb követjárása Lengyelországba.</p>	
<p><i>1591. március 9.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Gyulafehérvárról ír levelet Zamoyski lengyel kancellárnak.</p>	
<p><i>1591. április 10.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Désre (és tovább Lengyelországba) megy.</p>	

<p><i>1591. április 18.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár szónoklata Zamoyski lengyel kancellárhoz.</p>	
<p><i>1591. május 9.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Gyaluba megy.</p>	
<p><i>1591. május 14.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Zilahra (és tovább Lengyelországba) megy. Krakkóban elmondja május 10-én írott, III. Zsigmond lengyel királyhoz intézett szónoklatát a krakkói püspökség és a harmincezer forint ügyében. Ilyvóban fölkeresi Zamoyskit, ismét megbetegszik, a lengyel kancellár meglátogatja.</p>	
<p><i>1591. július 1.</i></p> <p>A fejedelem egy (nyikó)malomfalvi részjóságot adományoz Gyulaffi Lestárnak.</p>	
<p><i>1591. október 15./16.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár a fejedelem nevében visszaköveteli Báthory Griseldis hozományát a megözvegyült lengyel kancellártól.</p>	
	<p><i>1591. november 1.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés kimondja, hogy Báthory Zsigmond a fejedelmi tanács nélkül semmiben ne döntsön.</p>
<p><i>1591 vége:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár ismét Lengyelországba megy, ott tölti a telet.</p>	

1592. január 12. Gyulaffi Lestár Vislicán III. Zsigmond lengyel királynál sürgeti a harmincezer forintot.	
1592. január 18. Gyulaffi Lestár Krakkóból ír levelet Zamoyskinak.	
1592 Húsvétja: Gyulaffi Lestár a lengyel kancellárnál jár a hozomány ügyében.	
	1592. május 1. Báthory Zsigmond fejedelem kinevezi (nagy)váradi kapitánnyá Bocskay Istvánt.
1592. május 31. Gyulaffi Lestár Krakkóban részt vesz III. (Wasa) Zsigmond lengyel király és Habsburg Anna hercegnő esküvőjén, majd hazatér.	
	1592 nyara: Báthory Zsigmond fejedelem kibékül unokatestvéreivel, Báthory Andrással, Báthory Boldizsárral és Báthory Istvánnal.
1592. augusztus 1. Gyulaffi Lestár újabb követjárása Lengyelországba (?)	
1592. szeptember 2. Gyulaffi Lestár Gyulafehérvárról a varsói országgyűlésre indul.	
1592. szeptember 8. Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Szentmihályra megy.	

	<p><i>1592. december 10.</i></p> <p>Báthory Boldizsár megöleti Gyulai Pál tanácsurat.</p>
<p><i>1592. december 21.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára megy.</p>	
	<p><i>1593. március 8.</i></p> <p>Báthory Zsigmond kivégezteti Gálfi János udvarmestert.</p>
<p><i>1593 nyara:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár újabb követsége Zamoyski lengyel kancellárhoz.</p>	
	<p><i>1593. augusztus:</i></p> <p>III. Murád szultán hadat üzen Rudolfnak, és megparancsolja, hogy az Erdélyi Fejedelemség vegyen részt a hadjáratban. Válaszul <i>szeptemberben</i> Báthory Zsigmond törökellenes szövetséget ajánl a királynak, VIII. Kelemen pápának és I. Erzsébet angol királynőnek.</p>
<p><i>1593. október 22.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Kolozsvárról (Nagy)Váradra megy, hogy kétezer forintot osszon szét a Bocskay István táborába gyűlt székelyeknek. Ott találkozik Balassi Bálinttal, Balassi Ferencel és – valószínűleg – Wathay Ferencel is.</p>	
<p><i>1593–1594 tele:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár újabb lengyelországi követjárása.</p>	

<p><i>1594. március 9. után</i></p> <p>Gyulaffi Lestár válaszol unokaöccse, Gyulaffi Mihály levelére.</p>	
	<p><i>1594. július vége:</i></p> <p>Báthory Zsigmond lemond, és Báthory Boldizsárnak adja át a hatalmat.</p>
	<p><i>1594. augusztus 8.</i></p> <p>Báthory Zsigmond – Bocskay István és mások támogatásával – visszatér, ismét fejedelem lesz.</p>
	<p><i>1594. augusztus 28.</i></p> <p>Báthory Zsigmond fejedelem – többekkel való tanácskozás után – elfogatja a török-párti ellenzék vezetőit, majd közülük tízet kivégeztet.</p>
<p><i>1594. szeptember 13.</i></p> <p>A Lengyelországból visszatérő Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára (és tovább Gyulafehérvárra?) megy.</p>	
<p><i>1594. október 1.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár újabb lengyelországi követjárása: III. Zsigmond lengyel királynál sürgeti a harmincezer forintot, Zamoyski kancellárnál pedig a hozományt, közben ura nevében magyarázkodik a kivégzések miatt.</p>	
	<p><i>1594. október 5.</i></p> <p>Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, Mihai Viteazul havasalföldi és Aron Tiranul moldvai vajda csatlakozik a Keresztény Ligához.</p>

1594. november 7. Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Zilahra megy.	
1594. december 15. Gyulaffi Lestár szónoklata Krakóban III. Zsigmond lengyel király előtt.	
1594. december (második fele): Gyulaffi Lestár szónoklata Zamoyski lengyel kancellárhoz.	
	1595. január 28. A Báthory Zsigmond fejedelmet képviselő Bocskay István Prágában szövetséget köt Rudolf királlyal.
1595. február 16. Zamoyski lengyel kancellár fogadja Gyulaffi Lestárt és Sennyei Pongrác tanácsurat.	
1595. február 18. Gyulaffi Lestár és Sennyei Pongrác szónoklata III. Zsigmond király és a lengyel rendek előtt.	
1595. április 4. Gyulaffi Lestár és Sennyei Pongrác búcsúbeszéde a lengyel tanácsosok előtt, másnap hazaindulnak.	
1595. április 16. Gyulaffi Lestár Kolozsvára érkezik, ahonnan másnap tovább indul Tordára.	
1595. április 20. Gyulaffi Lestár megérkezik Gyulafehérvára.	

1595. május 6. Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára megy.	
1595. május 16–18. Gyulaffi Lestár a követként a Fejedelemségbe érkezett Alfonso Visconti kísérelője.	
	1595. május 20. Báthory Zsigmond fejedelem szövetséget köt Mihai Viteazul havasalföldi vajdával.
	1595. június 3. Ștefan Răzvan moldvai vajda – akit Báthory Zsigmond a törökkel is tárgyaló Aron Tiranul helyére ültetett – hűbéresköt tesz a fejedelemnek.
	1595. augusztus 6. Báthory Zsigmond fejedelem Gyulafehérváron feleségül veszi Habsburg Mária Krisztiánát.
	1595. augusztus: Báthory Zsigmond fejedelem megígéri a közsékeknek szabadságjogaik visszaadását.
	1595. december 13. Az erdélyi országgyűlés visszavonja a közsékek szabadságjogait.
1595. december 15. Gyulaffi Lestár Silvius Picolomineust kísérve elindul Gyulafehérvárról, és (Szilágy)Somlyóig vele tart.	

<p><i>1596. január 5.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár Kolozsvárról Tordára megy.</p>	
	<p><i>1596. január–március:</i></p> <p>Mialatt Báthory Zsigmond fejedelem Prágában jár, Bocskay István leveri a föllázadt községkelyeket, sokukat kivégzik.</p> <p>Ugyanebben az időben Habsburg Mária Krisztierna a fejedelem helytartója.</p>
<p><i>1596. július 5.–szeptember 1.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár utolsó lengyelországi követsége a hozomány és a harmincezer forint ügyében.</p>	
	<p><i>1596. október 26–28.</i></p> <p>Mezőkeresztesi csata.</p>
<p><i>1596. december:</i></p> <p>A fejedelem nevében Gyulaffi Lestár adja át Gyalu várát Naprágyi Demeternek.</p>	
	<p><i>1597. január–március:</i></p> <p>Báthory Zsigmond fejedelem ismét Prágában jár. A helytartó ezalatt újra Habsburg Mária Krisztierna, akit Bocskay István is támogat.</p>
<p><i>1597. október 30.–november eleje:</i></p> <p>Sigismondo della Torre grófot, Habsburg Mária Krisztierna édesanyjának követét Gyulaffi Lestár kíséri Gyulafehérvárról Brassóba, majd (Nagy)Váradra.</p>	

<p><i>1597. december 13.</i></p> <p>Okirat Gyulaffi Lestár titkár és konyhamester fizetéséről és természetbeni juttatásairól.</p>	
	<p><i>1597. december 23.</i></p> <p>Egyezmény Báthory Zsigmond fejedelem és Rudolf király között.</p>
	<p><i>1598. március 23.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés tudomásul veszi Báthory Zsigmond fejedelem másodszori lemondását.</p>
	<p><i>1598. április 1.</i></p> <p>A királyi biztosok megérkeznek Gyulafehérvárra.</p>
<p><i>1598. április eleje:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár találkozik a Bocskay István által letartóztatott Jósika Istvánnal.</p>	
	<p><i>1598. április:</i></p> <p>Bocskay István ráveszi Báthory Zsigmond (volt) fejedelmet, hogy ítélje halálra, és a királyi biztosokkal végeztesse ki Jósika Istvánt.</p>
	<p><i>1598. április 8.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés fölesküszik Rudolf király hűségére.</p>
	<p><i>1598. április 18–30.</i></p> <p>Rudolf király helytartója Habsburg Mária Krisztienna.</p>

<p>1598. április 18. és augusztus 21. között:</p> <p>(esetleg 1596. január vége és március 4. között vagy 1597. január vége és március vége között)</p> <p>Gyulaffi Lestár kétszer is írásban sürgeti fizetése hátralékának kifizetését Habsburg Mária Krisztierna helytartónál.</p>	
	<p>1598. május 1.</p> <p>Rudolf király Habsburg Miksa főherceget nevezi ki Erdély kormányzójává. (Soha nem érkezik meg.)</p>
	<p>1598. június 9.</p> <p>Mihai Viteazul havasalföldi vajda hűségesküt tesz Rudolfnak.</p>
	<p>1598. augusztus 21.</p> <p>Bocskay István hívására Báthory Zsigmond Oppelnból visszatér Kolozsvárra.</p>
	<p>1598. augusztus 22.</p> <p>Az erdélyi országgyűlés visszafogadja Báthory Zsigmondot fejedelemnek.</p>
	<p>1598. augusztus 24.</p> <p>Rudolf király biztosai hazaindulnak.</p>

	<p><i>1599. január 18.</i></p> <p>A Báthory Zsigmond fejedelmet képviselő Bocskay István és Naprágyi Demeter Prágába érkezik.</p> <p>Báthory Zsigmond hívására Báthory András bíboros Lengyelországból visszatér Erdélybe.</p>
	<p><i>1599. március 21.</i></p> <p>Báthory Zsigmond harmadszor is lemond, ezúttal Báthory András javára.</p>
	<p><i>1599. március 29.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés fejedelemmé választja Báthory Andrást.</p>
	<p><i>1599. április második fele:</i></p> <p>Habsburg Mária Krisztierna távozik Erdélyből.</p>
	<p><i>1599. május 7.</i></p> <p>Rudolf király levélben közli Báthory András fejedelemmel, hogy nem adja át neki Erdélyt.</p>
	<p><i>1599. június közepe:</i></p> <p>Báthory Zsigmond Erdélyből Lengyelországba távozik.</p>
	<p><i>1599. június 26.</i></p> <p>Mihai Viteazul havasalföldi vajda hűségesküt tesz Báthory András fejedelemnek.</p>

	<p><i>1599. október 4.</i></p> <p>Az Udvari Haditanács pénzsegélyt ígér az Erdély megtámadására készülő Mihai Viteazul havasalföldi vajdának, akinek hada jelentős részben székelyekből áll.</p>
<p><i>1599. október vége:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár és Sennyei Pongrác lengyelországi követségét Mihai Viteazul havasalföldi vajda támadása meghiúsítja.</p>	
	<p><i>1599. október 28.</i></p> <p>Sellenberki csata.</p>
	<p><i>1599. október 31.</i></p> <p>Mihai Viteazul havasalföldi vajda bevonul Gyulafehérvárra.</p>
	<p><i>1599. november 3.</i></p> <p>A Moldva (és onnan Lengyelország) felé menekülő Báthory András fejedelmet székelyek meggyilkolják.</p>
	<p><i>1599. november 20.</i></p> <p>A Mihai Viteazul királyi helytartó által – Rudolf nevében – összehívott erdélyi országgyűlés fejedelemnek címzi Vitéz Mihályt, és visszaadja a közszekelyek szabadságjogait.</p>
	<p><i>1599. november 26.</i></p> <p>Rudolf levélben utasítja Bocskay Istvánt, hogy menjen Erdélybe és képviselje a király érdekeit.</p>

	<p><i>1600. január:</i></p> <p>Bocskay István Erdélyből birtokaira vonul vissza.</p>
	<p><i>1600. február 9.</i></p> <p>Báthory Zsigmond a maga hűségére hívja az erdélyi rendeket.</p> <p>Vitéz Mihály a királyi biztosok előtt elutasítja Erdély átadását.</p>
	<p><i>1600. április-május:</i></p> <p>Mialatt Vitéz Mihály elfoglalja Moldvát, fővezére, Székely Mózes hazahívja Lengyelországból Báthory Zsigmondot.</p>
<p><i>1600. augusztus (közepe):</i></p> <p>Vitéz Mihály – tanácsadóira hallgatva – megváltoztatja szándékát, és <i>nem</i> Gyulaffi Lestárt küldi lengyelországi követségbe.</p>	
	<p><i>1600. szeptember 2.</i></p> <p>Erdélyi nemesek egy csoportja Vitéz Mihály elleni felkelésre szólítja föl Erdélyt.</p>
	<p><i>1600. szeptember 10.</i></p> <p>A Vitéz Mihály ellen szövetkezett nemesek hívására Giorgio Basta kassai főkapitány Erdélybe vonul.</p>
	<p><i>1600. szeptember 18.</i></p> <p>Miriszlói csata.</p>
	<p><i>1600. szeptember 20.</i></p> <p>Giorgio Basta generális bevonul Gyulafehérvárra.</p>

	<p><i>1600. október 5.</i></p> <p>Vitéz Mihály távozik Erdélyből.</p>
	<p><i>1600. október 7.</i></p> <p>A Lengyelországból hazatérő Székely Mózes és serege csatlakozik az erdélyi nemesekhez.</p>
	<p><i>1600. október 15.</i></p> <p>A lengyelek a Szeret folyónál legyőzik Mihály vajda moldvai seregét.</p>
	<p><i>1600. október 20.</i></p> <p>A lengyelek Ploestinél legyőzik Vitéz Mihályt, aki ezt követően előbb Bécsbe, majd pedig Prágába megy.</p>
	<p><i>1600. november 25.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés elveszi a közszékelyek szabadságjogait és száműzi az erdélyi birtokaitól megfosztott Bocskay Istvánt.</p>
	<p><i>1601. január:</i></p> <p>Bocskay István Prágába megy.</p>
	<p><i>1601. február:</i></p> <p>Vitéz Mihály Bécsben – Rudolf király jóváhagyásával – szervezkedni kezd Báthory Zsigmond ellen.</p>
	<p><i>1601. március 24.</i></p> <p>Báthory Zsigmond visszatér Erdélybe.</p>
	<p><i>1601. április 3.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés ismét fejedelemmé választja Báthory Zsigmondot. Ezt követően Vitéz Mihály embereit elfogják, többüket kivégzik.</p>

1601. április: Gyulaffi Lestár ismét beteg.	
1601. május 2. & 16. (és / vagy június vége–július eleje?): Gyulaffi Lestár Szatmáron két (négy?) ízben sikertelenül tárgyal Giorgio Basta generálissal.	
	1601. július 10. Giorgio Basta és Vitéz Mihály seregei Szatmáron egyesülnek.
	1601. augusztus 3. (Magyar)Goroszlói csata, amelyet követően Báthory Zsigmond fejedelem Moldvába, fővezére, Székely Mózes pedig a törökökhöz menekül.
	1601. augusztus 19. Giorgio Basta megöleti Vitéz Mihályt.
	1601. szeptember 6. Az Erdélybe visszatérő Báthory Zsigmond fejedelem bevonul Brassóba.
	1601. október 2. Báthory Zsigmond fejedelem átveszi az őt az – immáron törökbarát – fejedelemségben megerősítő szultáni ahdnámét.
	1601. november 1. Giorgio Basta kapitánya, Rákóczi Lajos Nagydemeternél szétveri Székely Mózes hadait.
	1601. december: Bocskay Istvánt hazabocsátják Prágából.

	<p><i>1601. december 31.</i></p> <p>Báthory Zsigmond fejedelem visszaadja a közszekelyek szabadságát és helyreállítja széki önkormányzatukat.</p>
	<p><i>1602. január 20.</i></p> <p>Rudolf király erdélyi seregeinek főparancsnokává nevezi ki Giorgio Bastát.</p>
	<p><i>1602. február 8.</i></p> <p>Giorgio Basta fegyverszünetet köt Báthory Zsigmonddal.</p>
	<p><i>1602. március 2.</i></p> <p>Giorgio Basta – Rudolf király nevében – évjáradékot valamint Oppeln és Ratibor sziléziai hercegséget ajánlja Báthory Zsigmond fejedelemnek, ha átadja Erdélyt.</p>
	<p><i>1602. április eleje:</i></p> <p>Rudolf király Prágába rendeli Bocskay Istvánt.</p>
	<p><i>1602. június 29.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés hódol a Rudolf királyt képviselő Giorgio Basta előtt.</p> <p>Báthory Zsigmond negyedszer is lemond a fejedelemségről.</p>
	<p><i>1602. július 2.</i></p> <p>Tövisi csata.</p>
	<p><i>1602. július 26.</i></p> <p>Báthory Zsigmond távozik Erdélyből.</p>
<p><i>1602. július 26. után:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár anyagi segítséget kér Báthory Zsigmondtól.</p>	

	<p><i>1602. augusztus:</i></p> <p>Székely Mózes ismét a törökökhöz menekül.</p>
	<p><i>1602. december 23.</i></p> <p>Megérkeznek Gyulafehérvárra az új királyi biztosok.</p>
	<p><i>1602. december vége:</i></p> <p>Bocskay Istvánt hazaengedik Prágából.</p>
	<p><i>1603. január 15.</i></p> <p>Az új királyi biztosok átveszik Erdély kormányzását, az országgyűlés pedig fölesküszik Rudolf hűségére.</p>
	<p><i>1603. március:</i></p> <p>Székely Mózes szultáni ahdnámét kap a fejedelemségre, és török támogatással Erdélybe indul.</p>
	<p><i>1603. április 15.</i></p> <p>A Vaskapun át Erdély területére ér Székely Mózes és serege, az előhadat Bethlen Gábor vezeti.</p>
	<p><i>1603. május eleje:</i></p> <p>Székely Mózes a tábori országgyűlés erdélyi fejedelemmé kiáltja ki.</p>
	<p><i>1603. május vége:</i></p> <p>Giorgio Basta seregével együtt visszavonul, Radu Șerban havasalföldi vajda segítséget küld neki.</p>
	<p><i>1603. július 17.</i></p> <p>Brassói csata, Székely Mózes fejedelem halála.</p>
	<p><i>1603. augusztus 8.</i></p> <p>Vaskapui csata.</p>

<p><i>1603. augusztus vége–szeptember eleje:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár és Kaproncai Márton Facsádon kegyelmet kér és kap Giorgio Basta generálistól a Karánsebestől hazatérni kívánó erdélyi „bujdosók” számára.</p>	
	<p><i>1603. szeptember:</i></p> <p>A királyi biztosok hűtlenség címén sokakat kivégeztetnek Erdélyben.</p>
<p><i>1603 őszétől:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár a közügyektől teljesen visszavonulva él Kolozsváron.</p>	
	<p><i>1604. január 20.</i></p> <p>Rudolf király polgári biztosokból álló kormányzótanácsot állít Erdély élére.</p>
	<p><i>1604. január 25.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés elismeri vétkeességét és hálát ad Giorgio Basta generálisnak a kegyelemért.</p>
	<p><i>1604. február 12.</i></p> <p>Giorgio Basta generális folytatja a kivégzéseket.</p>
	<p><i>1604. március:</i></p> <p>Bocskay István a Porta támogatását kéri ahhoz, hogy erdélyi fejedelem lehessen.</p>
	<p><i>1604. április 7.</i></p> <p>Giorgio Basta generális átadja a hatalmat a kormányzótanácsnak, majd távozik Erdélyből.</p>

	<p><i>1604. június:</i></p> <p>A hódoltsági területen tartózkodó erdélyi „bujdosók” szultáni ahdnámét kapnak arról, hogy az általuk választott fejedelmet a Porta – katonailag is – támogatni fogja.</p>
	<p><i>1604. július 2.</i></p> <p>Rudolf király elrendeli Bocskay István erdélyi javai nagy részének visszaadását, erre ő megszakítja török kapcsolatait.</p>
	<p><i>1604. augusztus:</i></p> <p>Bethlen Gábor a Porta nevében följánlja Bocskay Istvánnak az erdélyi fejedelemséget.</p>
<p><i>1604. szeptember előtt:</i></p> <p>A továbbra is visszavonultan élő Gyulaffi Lestár levelet ír Keresztúri Györgynek a vallonokról.</p>	
	<p><i>1604. szeptember eleje:</i></p> <p>A királyi zsoldosok kivonulnak Erdélyből.</p>
	<p><i>1604. szeptember 26.</i></p> <p>Giacomo Barbiano di Belgiojoso kassai főkapitány magához rendeli Bocskay Istvánt.</p>
	<p><i>1604. október 15.</i></p> <p>Álmosdi csata.</p>
	<p><i>1604. november 11.</i></p> <p>Bocskay István bevonul Kassára, amely székhelye lesz.</p>

	<p><i>1604. november 17.</i></p> <p>Osgyáni csata.</p>
	<p><i>1604. november második fele:</i></p> <p>Bocskay István megkapja a Porta által küldött, őt erdélyi fejdelemmé és magyar királlyá kinevező okiratot, illetve az uralkodói jelvényeket.</p>
	<p><i>1604. november 25–28.</i></p> <p>Edelényi csata.</p>
	<p><i>1604. december 12.</i></p> <p>Bocskay István a felkeléshez való csatlakozásra szólítja föl az erdélyi rendeket.</p>
	<p><i>1605. február eleje</i></p> <p>Bocskay István szövetséget köt Ieremia Movilă moldvai vajdával.</p>
	<p><i>1605. február 16.</i></p> <p>Bocskay István kiáltványban biztosítja a közsékekelyek régi szabadságjogainak visszaállítását.</p>
	<p><i>1605. február 21.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés fejdelemmé választja Bocskay Istvánt.</p>
<p><i>1605. február 21. után:</i></p> <p>Gyulaffi Lestár újra az Erdélyi Fejedelemség szolgálatba áll.</p>	

	<p><i>1605. február:</i></p> <p>Rudolf király följánlja Báthory Zsigmondnak az erdélyi fejedelemséget, ha eltávolítja Bocskay István. Báthory Zsigmond nem vállalja. (Később sem hagyja, hogy nagybátyja ellen kijátsszák.)</p>
	<p><i>1605. március:</i></p> <p>Bocskay István királyi koronát kér a Portától.</p>
	<p><i>1605. április 20.</i></p> <p>A szerencsi országgyűlés Bocskay Istvánt Magyarország fejedelmévé választja.</p>
	<p><i>1605. május:</i></p> <p>Bocskay István fejedelem hadai elfoglalják a Nyugat-Dunántúlt, emellett Alsó-Austriát, Morvaországot és Sziléziát dűlják.</p>
	<p><i>1605. június 4.</i></p> <p>Rudolf király – Mátyás főherceg útján – tárgyalást kezdeményez Bocskay István fejedelemmel.</p>
	<p><i>1605. július 19.</i></p> <p>Bocskay István fejedelem Kassán átadja békefeltételeit a királyi biztosoknak.</p>
	<p><i>1605. augusztus 5.</i></p> <p>Bocskay István fejedelem szövetséget köt Radu Șerban havasalföldi vajdával.</p>

	<p><i>1605. szeptember 14.</i></p> <p>Az erdélyi országgyűlés beiktatja Bocskay István fejedelmet és tudomásul veszi Rákóczi Zsigmond kormányzóvá történt kinevezését.</p>
	<p><i>1605. november 11.</i></p> <p>Lala Mehmed nagyvezír – I. Ahmed szultán nevében – Rákos mezején Magyarország királyának nevezi Bocskay Istvánt, és koronát nyújt át neki.</p>
	<p><i>1606. január 15.</i></p> <p>Rudolf király és Bocskay István fejedelem megbízottai között Bécsben fegyverszünet jön létre.</p>
	<p><i>1606. február 9.</i></p> <p>A bécsi béketárgyalásokon a két fél megállapodik.</p>
<p><i>1606. április 16.</i></p> <p>Gyulaffi Lestár számára két hétre 28 ejtel bort utalnak ki Brassóban.</p>	
	<p><i>1606 június:</i></p> <p>Rákóczi Zsigmond kormányzó elfojtja a székelyek – Radu Șerban havasalföldi vajda által támogatott – Bocskay István fejedelem erdélyi uralma elleni szervezkedését.</p>
<p><i>1606. június 10. körül:</i></p> <p>Erre az időre vonatkozik Gyulaffi Lestár ma ismert legkésőbbi jegyzete.</p>	
	<p><i>1606. június 23.</i></p> <p>Bécsi béke.</p>

	<p><i>1606. július 15.</i></p> <p>Megszületik Rembrandt Harmenszoon van Rijn.</p>
	<p><i>1606. október 29.</i></p> <p>Rudolf király, Bocskay István fejedelem és a I. Ahmed szultán megbízottai tárgyalásokat kezdenek Zsitvatónél.</p>
	<p><i>1606. november 11.</i></p> <p>Zsitvatoroki béke.</p>
	<p><i>1606. december 17.</i></p> <p>Bocskay István fejededelem végrendelkezik.</p>
	<p><i>1606. december 29.</i></p> <p>Bocskay István fejedelem halála.</p>

FÖLDRAJZI NEVEK MAI HIVATALOS ALAKJA

Alsódörögd = Taliándörögd
Alvinc = Vințu de Jos (Románia)
Argentoratum = Strasbourg (Franciaország)
Ábrahám = Ábrahámhegy
Árva = Oravský hrad (Szlovákia)
Barsten = Burstin (Ukrajna)
Bákó = Bacău (Románia)
Bánffyhunad = Huedin (Románia)
Bereck = Brețcu (Románia)
Beszterce = Bistrița (Románia)
Bécs = Wien (Ausztria)
Bobrovník = Bobrowniki (Lengyelország)
Bololaj = Kolomija (Ukrajna)
Bonchida = Bonțida (Románia)
Brassó = Brașov (Románia)
Bubenka = Bibrka (Ukrajna)
Bukarest = București (Románia)
Csarnóc = Csernyivci (Ukrajna)
Csartovec = Csorovec (Ukrajna)
Csáford = Zalaszentgrót-Csáford
Cseh = Szilágycseh = Cehu Silvaniei (Románia)
Csíkszentdomokos = Sândominic (Románia)
Csóronfalva = Tschurndorf (Ausztria)
Dés = Dej (Románia)
Dióslápa = Szentgáloskér-Lapapuszta
Ederics = Balatonederics
Enyed = Nagyenyed = Aiud (Románia)
Facsád = Făget (Románia)
Fehérvár = Gyulafehérvár = Alba Iulia (Románia)
Füleke = Fil'akovo (Szlovákia)
Gallipoli = Gelibolu (Törökország)
Goroszló = Magyargoroszló = Guruslău (Románia)

Görös Gál = Nemeske-Görösgalpuszta
Grác = Graz (Ausztria)
Gulács = Nemesgulács
Gyalu = Gilău (Románia)
Haláp = Zalahaláp
Halics = Galics (Ukrajna)
Havasalföld = Muntenia = Țara Românească (Románia)
Henyé = Balatonhenye
Ilyvó = Ljviv (Ukrajna)
Jaraszlavia = Jarosław (Lengyelország)
Jedzera = Ozerjani (Ukrajna)
Kabold = Kobersdorf (Ausztria)
Kanizsa = Nagykanizsa
Karánsebes = Caransebeș (Románia)
Kassa = Košice (Szlovákia)
Kálmán Cseh = Kálmánca
Kárpátok = Carpații (Románia)
Kemend = Kemendollár
Kerelőszentpál = Sânpaul (Románia)
Keresd = Criș (Románia)
Keszi = Gyulakeszi
Késmárk = Kežmarok (Szlovákia)
Kishársfálva = Lindgraben (Ausztria)
Kolozsmonostor = Cluj-Mănăstur (Románia)
Kolozsvár = Cluj-Napoca (Románia)
Komárom = Komárno (Szlovákia)
Konstantinápoly = Istanbul (Törökország)
Korceff = Karczew (Lengyelország)
Kővár = Chioar (Románia)
Krakkó = Kraków (Lengyelország)
Krasnojsztán = Krasnystaw (Lengyelország)
Kurlföld = Kurland (németül) = Kurlandia (lengyelül) = Kurzeme (Lettország)
Lesencenémetfalu = Lesencefalu
Léva = Levice (Szlovákia)

Libochowitz = Libochovice (Csehország)
Lipcse = Leipzig (Németország)
Lippa = Lipova (Románia)
Lóna [1] = Kendilóna = Luna de Jos (Románia)
Lóna [2] = Magyarlóna = Luna de Sus (Románia)
Löväld = Városlőd
Magyarlápos = Târgu Lăpuș (Románia)
Malomfalva = Nyikómalomfalva = Morăreni (Románia)
Marosvásárhely = Târgu Mureș (Románia)
Mazóvia = Mazowsze (Lengyelország)
Máramaros = Maramureș (Románia)
Meggyerszin = Międzyzlesie (Lengyelország)
Miriszló = Mirăslău (Románia)
Moldva = Moldova (Románia)
Munkács = Mukacseve (Ukrajna)
Muraszombat = Murska Sobota (Szlovénia)
Nagybánya = Baia Mare (Románia)
Nagydemeter = Dumitra (Románia)
Nagyszombat = Trnava (Szlovákia)
Nándorfehérvár = Beograd (Szerbia)
Nesztor = Dnyeszter = Dnyiszter (Ukrajna)
Németújvár = Güssing (Ausztria)
Nikápoly = Nikopol (Bulgária)
Nyitra = Nitra (Szlovákia)
Ojtoz = Oituz (Románia)
Olyzanicsa = Viljsanicja (Ukrajna)
Oláhlápos = Lăpuș (Románia)
Oppeln = Opole (Lengyelország)
Orsova = Orșova (Románia)
Osgyán = Ožďany (Szlovákia)
Óvár = Mosonmagyaróvár
Paratéj = Baráthely = Pretoa (szászul) = Brateiu (Románia)
Patak = Sárospatak
Pecsétszeg = Chiuești (Románia)

Ploesti = Ploiești (Románia)
 Pozsony = Bratislava (Szlovákia)
 Pornó = Pornóapáti
 Prága = Praha (Csehország)
 Prázmár = Prejmer (Románia)
 Primislie = Przemyśl (Lengyelország)
 Ratibor = Racibórz (Lengyelország)
 Rendeck = Csabrendek
 Rendes = Balatonrendes
 Rigómező = Fushë Kosova (Kosзовó)
 Rohonc = Rechnitz (Ausztria)
 Románvásárhely = Roman (Románia)
 Saxonia = Szászország = Sachsen (Németország)
 Sellenberk = Șelimbăr (Románia)
 Sepsiszentgyörgy = Sfântu Gheorghe (Románia)
 Snetin = Sznjatin (Ukrajna)
 Sombor = Magyarzsombor = Zimbor (Románia)
 Somlyó = Szilágysomlyó = Șimleu Silvaniei (Románia)
 Sopronkeresztúr = Deutschkreutz (Ausztria)
 Stelnich = Stężyca (Lengyelország)
 Szalónak = Schlaining (Ausztria)
 Szatmár = Szatmárnémeti = Satu Mare (Románia)
 Szandomir = Sandomierz (Lengyelország)
 Szeben = Nagyszeben = Sibiu (Románia)
 Szentgerolt = Zalaszentgrót
 Szent György vára = Szentgyörgyvár
 Szentmihály = Sânmihailu = Mihai Viteazu (Románia)
 Szepesség = Spiš (Szlovákia)
 Szepesvár = Spišský hrad (Szlovákia)
 Szepezd = Balatonszepezd
 Szeret = Siret (folyó, Románia)
 Szeretvásárhely = Siret (város, Románia)
 Sziget [1] = Máramarossziget = Sighetu Marmației (Románia)
 Sziget [2] = Szigetvár

Szucsva = Szucsáva = Suceava (Románia)
Tarenka = Turinka (Ukrajna)
Tatros = Târgu Trotuș (Románia)
Temesvár = Timișoara (Románia)
Tilsovic = Tyszowce (Lengyelország)
Tlamočs = Tlumács (Ukrajna)
Tomaj [1] = Badacsonytomaj
Tomaj [2] = Lesencetomaj
Torda = Turda (Románia)
Tóti = Káptalanótói
Udvarhely [1] = Szamosudvarhely = Someș-Odorhei (Románia)
Udvarhely [2] = Székelyudvarhely = Odorheiu Secuiesc (Románia)
Udvarnok = Zalaudvarnok
Varsova = Varsó = Warszawa (Lengyelország)
Várad = Nagyvárad = Oradea (Románia)
Vázsony = Nagyvázsony
Veperd = Weppersdorf (Ausztria)
Véged = Zalavég
Vilza = Wilchta (Lengyelország)
Vincfalva = Vincet (Románia)
Vislica = Wiślica (Lengyelország)
Visztla = Visztula = Wisła (Lengyelország)
Vroceris = Wrzelowiec (Lengyelország)
Zambor = Szambir (Ukrajna)
Zavala = Zawada (Lengyelország)
Zágráb = Zagreb (Horvátország)
Zbaraž = Zbarazs (Ukrajna)
Zilah = Zalău (Románia)
Zimony = Zemun (Szerbia)
Zurány / Zarándfalva = Zurndorf (Ausztria)
Zsibó = Jibou (Románia)
Zsitvató = Žitavská Tůň (Szlovákia)

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

ELTE EK = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár

EME = Erdélyi Múzeum-Egyesület

EPER = Első Pesti Egyetemi Rádió

ItK = Irodalomtörténeti Közlemények

JATE = József Attila Tudományegyetem

LEO = Litterae et epistolae originales

MHH-D = Monumenta Hungariae Historica: Diplomataria – Magyar Történelmi

Emlékek: Okmánytárak

MHH-S = Monumenta Hungariae Historica: Scriptores – Magyar Történelmi Emlékek:

Írók

MKsz = Magyar Könyvszemle

MNG = Magyar Nemzeti Galéria

MOL = Magyar Országos Levéltár

MTA = Magyar Tudományos Akadémia

MTA ItI = MTA Irodalomtudományi Intézete

MTA TtI = MTA Történettudományi Intézete

MTAK = MTA Könyvtára

MTT = Magyar Történelmi Társulat

OSzK = Országos Széchényi Könyvtár

RMNy = *Régi magyarországi nyomtatványok*

TT = Történelmi Tár

VMMK = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

FÖLHASZNÁLT IRODALOM

KÉZIRATOS FORRÁSOK

Budapest

ELTE EK, G 147

- „ LEO 131
- „ LEO 155
- „ LEO 156
- „ LEO 172
- „ LEO 173
- „ LEO 175
- „ LEO 176
- „ LEO 177
- „ LEO 178
- „ LEO 179
- „ LEO 180
- „ LEO 182
- „ LEO 186
- „ LEO 188
- „ LEO 202
- „ LEO 206
- „ LEO 217
- „ LEO 272a
- „ LEO 272b
- „ LEO 273
- „ LEO 612
- „ LEO 1358
- „ LEO 1523

MOL, Kolozsmonostori Konvent Levéltára, Liber Ruber – F 15, 11. kötet; mikrofilm:

MOL Filmtár, 1580. doboz.

MOL, Mf. 43589

MTAK, Ms 5086/3

„ 542.282 [bejegyzések]

OSzK, Clmae 404; hasonmás kiad.: *Képes Krónika*, Bp., Helikon, 1987, I.

Kolozsvár

Román Akadémiai Könyvtár kolozsvári fiókja (Biblioteca Academiei Romane – Filiala Cluj Napoca),

C 58168–58169 [bejegyzések]

U 61487–61488 [bejegyzések]

U 62440 [bejegyzések]

U 64173 [bejegyzések]

U 64463–64467 + a kolligátum egyik tagjának nincsen jelzete [bejegyzések]

U 64757 [bejegyzések]

NYOMTATOTT ÉS NYOMTATOTT KIADÁSOKBÓL HASZNÁLT

KÉZIRATOS FORRÁSOK

BARANYAI DECSI János *Magyar históriája [1592–1598]*, bev., ford. KULCSÁR Péter, Bp., Európa – Helikon, 1982 (Bibliotheca Hungarica).

BARONYAI [!] DECSI János *Magyar históriája 1592–1598*, bev., kiad. TOLDY Ferenc, Pest, Eggenberger, 1866 (MHH-S, 17).

Báthory Kristóf fejedelem temetésének rendje = Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányval (1581–1585), bev., jegyz., kiad. VERESS Endre, Bp., MTA, 1948 (MHH-D, 42).

Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602, bev., jegyz. kiad. FEJÉR Tamás, RÁCZ Etelka, SZÁSZ Anikó, Kolozsvár, EME, 2005 (Erdélyi Történelmi Adatok, 7/3 – Az Erdélyi Fejedelmek Királyi Könyvei, 3).

BETHLEN Farkas, *Erdély története II.: A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571)*, ford. BODOR András, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., Enciklopédia – Kolozsvár, EME, 2002.

BETHLEN Farkas, *Erdély története III.: Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*, ford. BODOR András, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., Enciklopédia – Kolozsvár, EME, 2004.

BETHLEN, *Erdély története IV.: Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597)*, ford. KASZA Péter, S. VARGA Katalin, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., Enciklopédia – Kolozsvár, EME, 2006.

BETHLEN Farkas, *Erdély története V.: Báthory Zsigmond lemondásától Mihály vajda hatalomra kerüléséig (1598–1600)*, ford. KASZA Péter, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., Enciklopédia, 2010.

Wolffgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis Editio secunda Tomus secundus*, ed. Josephus BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, ²1782.

Wolffgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus tertius*, ed. Josephus BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, ²1783.

Wolffgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. Tomus quartus*, ed. Josephus BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, ²1785.

Wolffgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Tomus quintus. Nunc primum e manuscripto editus*, ed. Josephus BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, 1789.

Wolffgangi [!] de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsylvanicis. Tomus sextus et vltimus nunc primum e manuscripto editus*, ed. Josephus BENKŐ, Cibinii, Hochmeister, 1793.

Choronné levele fia kiszabadítása ügyében. 1573. febr. 13. [vagy 16?], kiad. PETTKÓ Béla, TT, 1887, 803–804.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., ed. Alexander DOMANOVSKY = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Emericus SZENTPÉTERY, Bp., MTA – MTT, I, 1937, 217–505.

[*Diarium Briccii Kokavini et aliorum*] = *Naplók és útleírások a 16–18. századból*, bev., kiad. SZELESTEI N.[AGY] László, Bp., Universitas, 1998 (*Historia Litteraria*, 6), 19–55.

EÖTVÖS Károly, *Gyulaffy László* = E. K., *Balaton utazás*, Bp., Magvető, 1982 (*Magyar Hírmondó*), II, 74–83.

Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban: Kiadatlan iratok (1574–1599), bev., kiad. KRUPPA Tamás, Szeged, [Szegedi Tudományegyetem], 2004 (Adattár XVI–XVIII. Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 37).

Erdélyi könyvesházak II.: Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely, kiad. MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor, Szeged, Scriptum, 1991 (Adattár XVI–XVII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 16/2), 3–27.

FELVINCZI György, *Kolo'svár le-írása 1706-ban* = SZENTPÁLI N. Ferenc, F. Gy., PÁPAI PÁRIZ Ferenc és TÓTFALUSI KIS Miklós *Versei*, jegyz., kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1988 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. Század, 13), 431–439, 631–633.

FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*, ford. BORZSÁK István = *Humanista történetírók*, jegyz., kiad., utószó, vál. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi, 1977 (Magyar Remekírók), 567–1039, 1128–1148.

Ghymeszi FORGÁCH Ferencz nagyváradai püspök *Magyar historiája 1540–1572: Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt*, bev. TOLDY Ferenc, kiad. MAJER Fidél, Pest, Eggenberger, 1866 (MHH-S, 16).

Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz 1550–1562, kiad. KOMÁROMY András, TT, 1904, 266–291, 400–433.

[GYULAFFI Lestár], *Egy régi pestis recept*, [kiad. SZABÓ Károly/SZILÁGYI Sándor], Századok, 13(1879), 442.

GYULAFFI Lestár *Történelmi maradványai*, bev., kiad. SZILÁGYI Sándor, Bp., MTA, 1894 (MHH-S, 33), 1–80.

GYULAFFI Lestár *Történeti maradványai*, bev., kiad. SZILÁGYI Sándor, TT, 1893, 109–145, 193–231.

Gyulaffy László végrendelete, közli K[OMÁROMY András], TT, 1911, 594–598.

GYULAFI Lestár, *Báthori Kristóf sírfelirata – Jóslat Lengyelország pusztulásáról, István király halála után* = TÓTH István, *A gyulafehérvári humanista költészet antológiája: „Költők virágoskertje”*, Bp., Accordia, 2001 (Hagyományörző Könyvek, 1), 108.

GYULAFI Lestár, *A bécsi földindulások: 1590. szeptember–október* = *Utazások a régi Európában: Peregrinációs levelek, útleírások és naplók (1580–1709)*, bev., jegyz., vál. BINDER Pál, Bukarest, Kriterion, 1976 (Téka), 40–47, 184–185.

Lestár GYULAFI, [*Călătoria prin Moldova*] = *Călători străini despre țările Române*, III, ed. Maria HOLBAN, M. M. ALEXANDERESCU-DERSCA BULGARU, Paul CERNOVODEANU, București, Editura Științifică, 1971, 206–209.

GYULAFI Lestár *Följegyzései*, bev., kiad. SZABÓ Károly, Bp., MTA, 1881 (MHH-S, 31), 1–124.

GYULAFI Lestár, *Az székségnek Bocskai mellé való állásának bizonyos eredeti = Tűzpróba 1603–1613*, bev. BÍRÓ Vencel, Bp., Franklin, [1941] (Erdély Öröksége: Erdélyi Emlékirók Erdélyről, 3), 46–64, 189–190.

GYULAFI Lestár, *Az székségnek Bocskai mellé való állásának bizonyos eredeti = Tűzpróba 1603–1613* [...] bevezette BÍRÓ Vencel Franklin-Társulat kiadása Budapest, [reprint kiadás], Bp., Akadémiai, 1993 (Erdély Öröksége: Erdélyi Emlékirók Erdélyről, 3), 46–64, 189–190.

Gyulafy Lestár följegyzése Dávid Ferencz fogsága s halála körülményeiről, kiad. JAKAB Elek, Keresztény Magvető, 16(1876), 193–195.

HORN Ildikó, *Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból*, ItK, 102(1998), 760–772.

ISTVÁNFY Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, bev., kiad. BENITS Péter, Bp., Balassi, 2001–2009 (Történelmi Források, 1/1–3).

JACOBUS de Voragine, *Szent Euszták*, ford. BÁRCZI Ildikó = J. V., *Legenda aurea*, jegyz., mutatók, szerk., utószó, vál. MADAS Edit, Bp., Helikon, 1990 (Harmonia Mundi Könyvek), 265–268.

János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570, bev. JAKÓ Zsigmond, előszó TONK Sándor, jegyz., kiad. FEJÉR Tamás, RÁCZ Etelka, SZÁSZ Anikó, Kolozsvár, EME, 2003 (Erdélyi Történelmi Adatok, 7/1 – Az Erdélyi Fejedelmek Királyi Könyvei, 1).

Jezsuita források a rendtagok kiűzéséről (1603) = Kolozsvári emlékirók 1603–1720, bev. BÁLINT József, jegyz., vál. PATAKI József, Bukarest, Kriterion, 1990, 91–92, latin eredeti: 307–308.

Képes Krónika, ford. BOLLÓK János = *A magyar középkor irodalma*, jegyz., kiad., vál. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Remekírók), 164–318.

Simonis de KEZA *Gesta Hungarorum*, ed. Alexander DOMANOVSKY = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Emericus SZENTPÉTERY, Bp., MTA – MTT, I, 1937, 129–194.

KÉZAI Simon, *A magyarok viselt dolgai*, ford. BOLLÓK János = *A magyar középkor irodalma*, jegyz., kiad., vál. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Remekírók), 115–163.

KULTSÁR István, *Krónika: A' mohátsi veszedelemtől a' bétsi békülésig Magyar országban, Erdélyben, Havasalföldön, és Moldovában történt dolgokról*, Pest, Trattner, 1805, 31–131.

Magyar levelek a XVI. századból I–III, kiad. KOMÁROMY András, TT, 1907, 130–160.

Magyar levelek a XVI. századból IV–V, kiad. KOMÁROMY András, TT, 1907, 388–436.

Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, kiad. KOMÁROMY András, TT, 1911, 537–564.

Maximilián menedéklevele Gyulafy László számára = *Levelek és okiratok a maros-németii levéltárból*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Történelmi Tár, 1887, 805–816, hivatkozott szöveg: 805–806.

Napi jegyzetek Kolozsvárnak Székely Mózes általi ostromáról (1603. április 21.–június 9.) = *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*, bev. BALINT József, jegyz., vál. PATAKI József, Bukarest, Kriterion, 1990, 89–91, latin eredeti: 305–306.

Nádasdy Ferencz levelei anyjához = *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*, bev. SZALAY József, szerk. KÁROLYI Árpád, Sz. J., Bp., MTA, 1882, 175–217.

Gernot NUSSBÄCHER, *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz*, bev. K[ESERŰ] B[álint], Szeged, JATE, 1972 (Irodalomtörténeti Dolgozatok, 67), klny. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 10–11(1971), 37–42.

Okiratok a Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez (1569–1572), kiad. KÁROLYI Árpád, TT, 1879, 672–714.

P. Leleszi János Aquaviva generálishoz [...] Bécs, 1591. december 27. = SZILAS László, *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001 (METEM Könyvek, 34), 128–131.

PETTHŐ Gergely, *Rövid magyar kronika [...] Kassán, Nyomtatott az Akademiai betikkel 1753. Esztend*, [reprint kiadás], Bp., Dharma, 1993.

[SZABÓ Károly], *Kivonata a bonczidai könyvtárban lévő kéziratkötetnek*, [kiad. SAS Péter], MKsz, 124(2008), 58–61.

SZAMOSKÖZY István, *Erdély története [1598–1599, 1603]*, bev., jegyz., vál. SINKOVICS István, ford. BORZSÁK István, Bp., Magyar Helikon, 21977 (Bibliotheca Hungarica).

SZAMOSKÖZY István *Történeti maradványai: 1566–1603*, kiad. SZILÁGYI Sándor, II, Bp., MTA, 1876 (MHH-S, 28).

SZAMOSKÖZY István *Történeti maradványai: 1566–1603*, kiad. SZILÁGYI Sándor, III, Bp., MTA, 1877 (MHH-S, 29).

SZAMOSKÖZY István *Történeti maradványai: 1542–1608*, kiad. SZILÁGYI Sándor, IV, Bp., MTA, 1880 (MHH-S, 30).

Ludovicus TUBERO, *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, bev., ford., jegyz., kiad. BLAZOVICH László, SZ. GALÁNTAI Erzsébet, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1994 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 4).

Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1569–1591, bev., kiad. DEMÉNY Lajos, PATAKI József, Bukarest, Kriterion, 1983 (Székely Oklevéltár: Új Sorozat, 1).

Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1591–1597, bev., kiad. DEMÉNY Lajos, PATAKI József, Bukarest, Kriterion, 1985 (Székely Oklevéltár: Új Sorozat, 2).

Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek 1598–1600, bev. DEMÉNY Lajos, kiad. D. L., PATAKI József, TUDÓS S. Kinga, Bp., Európa – Bukarest, Kriterion, 1994 (Székely Oklevéltár: Új Sorozat, 3)

ZRINYI Miklós, *Adriai tengernek Syrenaia*, [reprint kiadás], tan. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Akadémiai – Magyar Helikon, 1980.

SZAKIRODALOM

ALMÁSI Gábor, *Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században: Forgách Ferenc és társai*, Századok, 140(2006), 1405–1440.

ANGYAL Dávid, *Erdély politikai érintkezése Angliával: Első közlemény*, Századok, 34(1900), 309–325.

ÁBEL Jenő et alii, *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*, Bp., Typis Typographiae Universitatis Reg. Scient., 1881–1910, I–II.

ÁCS Pál, *Apocalypsis cum figuris: A régi magyar irodalom történelemképe = Történelem – Kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Bp., MNG – Pannon GSM, 2000 (A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 2000/3), 48–62.

ÁCS Pál, *A késő reneszánsz meglazult pillérei: Sztoicizmus és manierizmus az irodalomban = Mátyás király öröksége: Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*, szerk. MIKÓ Árpád, VERŐ Mária, Bp., MNG, 2008 (A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 2008/3), [I], 36–50.

ÁGOSTON Gábor, OBORNI Teréz, *A tizenhetedik század története = A magyar újkor története*, szerk. SZVÁK Gyula, s. l., Pannonica, 2007, 73–139.

B. SZABÓ János, SOMOGYI Győző, *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege*, Bp., Zrínyi, 1996.

BAK Borbála, *Magyarország történeti topográfiája: A honfoglalástól 1950-ig*, Bp., História – MTA TtI, 1997 (História Könyvtár: Monográfiák, 9/1), I.

BAK Borbála, *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései*, Fons, 7(2000), 91–137.

BALÁZS Mihály, *Dávid Ferenc életútja = A reneszánsz Kolozsvár*, szerk. KOVÁCS András, KOVÁCS KISS Gyöngy, Kolozsvár, Kolozsvár Társaság, 2008, 176–210.

BALÁZS Mihály, *1603. június 9. = Kolozsvár 1000 éve*, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán et alii, Kolozsvár, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – EME, 2001, 78–90.

BALÁZS Mihály, „*A hit ... hallásból lészön*”: *Vallászabadság és bevett vallások (receptae religiones) Erdélyben a 16. században* = B. M., *Felekezetiség és fikció: Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*, Bp., Balassi, 2006 (Régi Magyar Könyvtár: Tanulmányok, 8), 11–36.

BALÁZS Mihály, MONOK István, *Szamosközy István és a Corvina*, MKsz, 102(1986), 215–219.

BALOGH Jolán, *Az erdélyi renaissance*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1943, I.

BALOGH Jolán, *Kolozsvári kőfaragó műhelyek: XVI. század*, Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1985.

BALOGH Jolán, *Varadinum: Várad vára*, Bp., Akadémiai, 1982 (Művészettörténeti Füzetek, 13/1–2), I–II.

BARTA Gábor, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Bp., Gondolat, 21984 (Magyar História).

BARTA Gábor, *Vajon kié az ország?*, Bp., Helikon, 1988 (Labirintus).

BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, bev. KLANICZAY Tibor, kiad. RITOÓK Zsigmondné, Bp., MTA ItI – MTAK, 1975.

BARTÓK István, *A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, előszó, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1987, 135–157, 359–361.

BARTÓK István, „*Nem egyéb, hanem magyar poézis*”: Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben, Bp., Universitas, 2007 (Klasszikusok).

BENDA Borbála, Erdődy Péter = *A monyorókeréki Erdődy család tagjainak névsora (17.század)*, <http://bendaborbala.uw.hu/Erdodycsalad/ErdodyPeter00.html> . [Legutóbb letöltve 2011. május 13-án 11:20-kor.]

BENDA Kálmán, *Bocskai István*, Bp., Századvég, 20193 (Századvég Biográfiák).

BENDA Kálmán, *Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, előszó, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1987, 158–165, 361.

BENDA Kálmán, *Erdély végzetes asszonya: Báthory Zsigmondné Habsburg Mária Krisztierna*, Bp., Helikon, 1986 (Labirintus).

BENKŐ Elek, *Középkori udvarházak a Székelyföldön* = B. E., [GÁL Erika,] SZÉKELY Attila, *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*, bev. B. E., Bp., Nap, 2008, 11–71, 369–377.

Josephus BENKŐ, *Ad lectorem! Præfatio editoris* = Wolfgangi de BETHLEN [...] *Historia de rebus Transsilvanicis. Tomus quintus. Nunc primum e manuscripto editus*, ed. J. B., Cibinii, Hochmeister, 1789, 1–36.

BÉKEFI Remig, *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*, Bp., Magyar Földrajzi Társaság, 1907 (A Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei 3/1/3).

BITSKEY István, *História, emlékirat, önvallomás = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARIAS Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Memoria Saeculorum Hungariae, 5), 61–89.

BITSKEY István, *Hitviták tüzeiben*, Bp., Gondolat, 1978 (Magyar História).

BÍRÓ Gyöngyi, *A kolozsvári unitárius egyházközség könyvtára a XVI–XVIII. században = Kolozsvár 1000 éve*, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán et alii, Kolozsvár, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – EME, 2001, 140–149.

BOD Péter, *Magyar Athenas*, [Nagyszeben], s. typ., 1766 [!1767].

BOGDÁN István, *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*, Bp., Akadémiai, 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai: Levéltártn és Történeti Forrástudományok, 4/7).

BOJTÁR Endre, *Bevezetés a baltisztikába: A balti kultúra a régiségben*, Bp., Osiris, 1997 (Osiris Tankönyvek).

BUDAI Ferenc, *Magyar ország polgári históriájára való lexicon, a' XVI. század végéig*, kiad. BUDAI Ésaías, Nagy-Váradonn, 1805, II.

BORSA Gedeon et alii, *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*, Bp., Akadémiai, 1971.

CSOMA József, *Magyar nemzeti címerek*, Bp., MTA, 1904 (A Magyar Nemzetiségek a XIV. Század Közepéig 3/2).

DANKANITS Ádám, *XVI. századi olvasmányok*, Bukarest, Kriterion, 1974.

Norman DAVIES, *Lengyelország története*, Bp., Osiris, 2006.

DEMÉNY Lajos, *A közszékelyek 1595–1596. évi felkelése = Székely felkelés 1595–1596: Előzményei, lefolyása, következményei*, szerk. BENKŐ Samu, D. L., VEKOV Károly, Bukarest, Kriterion, 1979, 93–119.

DOMÁNYHÁZI Edit, *Erasmus Kolozsvárt = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály et alii, Szeged, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1997 (Adattár XVI–XVIII. Századi szellemi Mozgalmaink történetéhez, 35), 65–75.

DOMINKOVITS Péter, „Egy nemzetek lévén...”: *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején*, Bp., Martin Opitz, 2006.

EMÖDI Tamás, *Szilágycseh: Református templom*, Kolozsvár, Utilitas, 1996 (Erdélyi Műemlékek, 21).

ENGEL Pál, *Középkori magyar adattár: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia*, CD-ROM, Bp., Arcanum Adatbázis – MTA TtI, 2001 (Arcanum Digitéka).

ENGEL Pál, *Szent István birodalma: A középkori Magyarország története*, Bp., Historia – MTA TtI, 2001 (Historia Könyvtár: Monográfiák, 17).

ENGEL Pál, KRISTÓ Gyula, KUBINYI András, *Magyarország története 1301–1526*, Bp., Osiris, 1998 (Osiris Tankönyvek).

ENGEL Pál, SZAKÁLY Ferenc, *Virágkor és pusztulás: A kezdetektől 1606-ig*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., História – MTA TtI, [1995] (História Könyvtár: Atlaszok Magyarország Történetéhez: Magyarország Története Térképeken Elbeszélve, 1).

ENTZ Géza, *Erdély építészete a 14–16. században*, Kolozsvár, EME, 1996.

ENTZ Géza, *A Farkas utcai templom* = E. G., KOVÁCS András, *A kolozsvári Farkas utcai templom címei*, Bp., Balassi – Kolozsvár, Polis, 1996, 7–38.

ENTZ Géza, *A gyulafehérvári székesegyház*, Bp., Akadémiai, 1958.

Erdély története: A kezdetektől 1606-ig, szerk. MAKKAI László, MÓCSY András, Bp., Akadémiai, 1986 (*Erdély Története Három Kötetben*, 1).

G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, SZABÓ Péter, *Koronás fejedelem: Bocskai István és kora*, Bp., General Press, 2006.

ÉRI István, *Nagyvázsony*, Bp., Pannonia, ²1969 (Műemlékeink).

FINÁCZY Ernő, *A renaissancekori nevelés története: Vezérfonal egyetemi előadásokhoz*, Bp., Hornyánszky, 1919.

FLÓRA Ágnes, „*Amely ebet ez előtt mostál, most is azont mosd*”: Egy 16. századi fürdőházi jelenet érdekességei, *Korunk*, Harmadik folyam 21(2010)/10(október), 22–27.

J. FODOR Adrienne, *A Szamosközy-kézirat könyvészeti leírása = Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából: Szamosközy István történetíró kézírata: XVII. század eleje: A nyelvmélek betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, bev. E. ABAFFY Erzsébet, J. F. A., SINKOVICS István, jegyz., kiad. E. A. E., KOZOCSA Sándor, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1991 (*A Magyar Nyelvtörténet Forrásai*, 2), 10–12.

FODOR Pál, *Egy ország, melyet senki sem akart: Az Erdélyi Fejedelemség születése*, *Rubicon*, 9(1998)/4–5, 17–19.

[FRAKNÓI =] FRANKL Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Bp., Eggenberger, 1873.

GECSÉNYI Lajos, *Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában a 16. század második felében*, *Történelmi Szemle*, 34(1992), 95–106.

GERE László, *Előzetes jelentés a szigligeti alsó vár feltárásáról*, *Műemlékvédelmi Szemle*, 1994/2, 33–47.

GUZSIK Tamás, *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*, Bp., Mikes, 2003.

GYÁNI Gábor, *A napló mint társadalomtörténeti forrás: A közhivatalnok identitása = Uő., Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000, 145–160.

GYÖRGY Lajos, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története: 1579–1948*, Bp., Argumentum, 1994.

H. G. D., *A kihalt rátóthi Gyulaffy-család eredeti grófi diplomája és címere*, *Turul*, 11(1893), 153–154.

HAJÓS József, *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*, Bukarest – Kolozsvár, Kriterion, 1999.

- Oscar HALECKI, *A nyugati civilizáció peremén: Kelet-Közép-Európa története*, Bp., 2000 – Osiris-Századvég, 1995 (Europica Varietas).
- HEGYI Klára, *Délszlávok és magyarok: A hódoltság török várőrségei*, História, 17(1995)/3, 12–13.
- HEGYI Klára, *Egy világbirodalom végvidékein*, Bp., Gondolat, 1976 (Magyar História).
- HEGYI Klára, *A hódoltság világa: Török hadak a magyarországi hadszíntereken*, Rubicon, 11(2000)/5, 4–8.
- HEGYI Klára, *Megszálló törökök és kisebbségeik*, História, 13(1991)/2–3, 12–14.
- HEREPEI János, *A Házsongárdi temető régi sírkövei: Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez*, kiad. BALASSA Iván, HERNER János, KESERŐ Bálint, utószó B. I., Bp., Akadémiai, 1988.
- HEREPEI János, *Kolozsvár történeti helyrajza*, kiad. utószó SAS Péter, Kolozsvár, Művelődés, 2004.
- HEREPEI János, *A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből (Az 1638–1647. évi építkezés, berendezés és felszerelés adattára)*, bev., kiad., szerk. SAS Péter, Kolozsvár, Művelődés, 2002.
- HEREPEI János, *Kolozsvári utcák Felvinczi György versében* = H. J., *Művelődési törekvések a [XVII.] század második felében: Herepei János cikkei*, bev., szerk. KESERŐ Bálint, Bp., s. ed. – Szeged, s. ed., 1971 (Adattár XVII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 3), 523–534.
- HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Bp., Balassi, 1992 (Humanizmus és Reformáció, 19).
- Alexius HORÁNYI, *Memoria Hvngarorum et provincialivm scriptis editis notorum [...] Pars II.*, Viennae, Loewen, 1776.
- HORN Ildikó, *Báthory András*, Bp., Új Mandátum, 2002 (Post Scriptum Életrajzi Monográfiák, 3).
- HORN Ildikó, *Báthory Zsigmond prágai fogsága (1610–1611) = R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, Bp., ELTE BTK, 1998, 266–280.
- HORN Ildikó, *Bocskai István a Báthoryak udvarában*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica, 13(2008)/2, 47–56.
- HORN Ildikó, *Bocskai István fejedelem erdélyi politikuskai*, Studia Caroliensia, 2006/1, 87–104.

- HORN Ildikó, *Erdély története a 16. században: Báthori István (1533–1586)*, Bp., EPER, 2007: <http://eper.elte.hu/mp3/ea/hornildiko-2.mp3> . [Legutóbb letöltve 2011. május 18-án 20:35-kor.]
- HORN Ildikó, *Erdély története a 16. században: Fráter György (1482–1551)*, Bp., EPER, 2007: <http://eper.elte.hu/mp3/ea/hornildiko-1.mp3> . [Legutóbb letöltve 2011. május 18-án 19:05-kor.]
- HORN Ildikó, *A főnemesi iskoláztatás változásai az Erdélyi Fejedelemségben, Barokk: Történelem – Irodalom – Művészet*, 2010/Különszám, 109–124.
- HORN Ildikó, *A hatalom pillérei: A Báthory-kori politikai elit kezdetei = Idővel paloták...: Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, H. I., Bp., Balassi, 2005, 259–275.
- HORN Ildikó, *Hit és hatalom: Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*, Bp., Balassi – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2009.
- HORN Ildikó, *A könnyező krokodil: Jagelló Anna és Báthory István házassága*, Bp., L'Harmattan, 2007 (Múltidéző Zsebkönyvtár).
- HORN Ildikó, *Nemesi árvák = Gyermekek a kora újkori Magyarországon: „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”*, szerk. PÉTER Katalin, Bp., MTA TtI, 1996 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 19), 51–90.
- HORN Ildikó, *Politikusportrék János Zsigmond udvarából = H. I., Tündérország útvesztői: Tanulmányok Erdély történetéhez*, Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2005 (TDI Könyvek, [1]), 9–87.
- HORVÁTH Cyrill, *A régi magyar irodalom története*, Bp., Athenaeum, 1899 (A Magyar Irodalom Története, 1).
- HÓVÁRI János, *A hűtlen Dobó*, Bp., Helikon, 1987 (Labirintus).
- HUNGLER József, *A török kori Veszprém*, Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1986 (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 4).
- IVÁNYI Béla, *Könyvek könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. (Második közlemény.)*, MKSz, Új folyam 36(1929), 193–208.
- JAKÓ Klára, *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója*, Szeged, Scriptum, 1991 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 16/1: Erdélyi Könyvesházak, 1).
- JAKÓ Zsigmond, *Erdély és a Corvina*, MKsz, 82(1966), 237–244.
- JAKÓ Zsigmond, *Az erdélyi magyar antikvár könyvkereskedelelem kezdeteiről = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*,

szerk. BALÁZS Mihály et alii, Szeged, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1997 (Adattár XVI–XVIII. Századi szellemi Mozgalmaink történetéhez, 35), 219–229.

JAKÓ Zsigmond, *Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben* = J. Zs., *Írás, könyv, értelmiség: Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kriterion, 1976, 284–304, 357–360.

JAKÓ Zsigmond, *Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron: Szempontok reneszánszkori művelődésünk kutatásához* = *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Bukarest, Tudományos Könyvkiadó – Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, 1957 (A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai: Tanulmányok, 1/1), 361–393.

JANKOVICS József, *Önéletírás és történeti hitelesség: Művészet és valóság viszonyának kérdése a Bethlen-levelezés tükrében* = BETHLEN Miklós *Levelei (1657–1698)*, bev., gyűjt., kiad. J. J., ford. KULCSÁR Péter, jegyz. J. J., NÉNYEI Gáborné, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 6/1–2), 15–28.

JENEI Ferenc, *Az utolsó magyar humanista főpap: Náprági Demeter*, ItK, 69(1965), 137–151.

JENEY-TÓTH Annamária, *Bocskai udvara 1605 augusztusában Kolozsváron: Esettanulmány a fejedelmi udvarról a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica, 13(2008)/2, 57–72.

JENEY-TÓTH Annamária, „Mely veszedelmes lévén két fejedelem között lakni”: *Városi politizálás az Erdélyi Fejedelemségben – Kolozsvár példáján – 1604 októbere és 1605 októbere között* = „Nincsen nekünk több hazánk ennél...”: *Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*, szerk. IFJ. BARTA János, P. K., Bp., Lucidus, 2004 (Kisebbségkutatás Könyvek), 77–95.

JENEY-TÓTH Annamária, *Városok és Bocskai fejedelem udvartartása* = „Frigy és békeség legyen...”: *A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerk. PAPP Klára, J.-T. A., Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006 (A Bocskai-szabadságharc 400. Évfordulója, 8), 97–109.

KARÁCSONYI János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3/1, Bp., MTA, 1901.

KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szollás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok).

KECSKEMÉTI Gábor, *Az ItK címleírási és jegyzetelési alapelvei = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003, 9–15.

A Keresdi várkastélyról, Marosvásárhely, Pro Castrum Bethlen Egyesület, 2010: <http://www.bethlen.eu/?lang=hu&page=about> . [Legutóbb letöltve 2011. május 10-én 23:14-kor.]

KISS András, *Ante Claram Bóci: Egy 1565-beli ismeretlen kolozsvári boszorkányper = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály et alii, Szeged, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1997 (Adattár XVI–XVIII. Századi szellemi Mozgalmaink történetéhez, 35), 281–298.

KISS András, *Bocskai egy éve a kolozsvári források tükrében = „Frigy és békesség legyen...”: A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006 (A Bocskai-szabadságharc 400. Évfordulója, 8), 89–96.

KISS András, *Kolozsvár településrendszere a XVI. században: fertályok, tizedek = Kolozsvár 1000 éve*, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán et alii, Kolozsvár, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – EME, 2001, 29–37.

KISS Farkas Gábor, *Ars memoriae a 15–16. századi Magyarországon = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), 13–42.

KOLTAI András, *Előszó: Udvar és rendtartás a 17. századi Magyarországon = Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617–1708*, bev., jegyz., kiad. K. A., Bp., Osiris, 2001 (Millenniumi Magyar Történelem: Források), 7–57.

KOPPÁNY András, *A csobánci vár 2007. évi kutatása*, Castrum, 4(2008)/1, 155–157.

KOPPÁNY Tibor, *Devecser: Esterházy-kastély*, Bp., Tájak Korok Múzeumok Egyesület, 1992 (Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára, 448).

KOPPÁNY Tibor, *A devecseri kastély = Reneszánsz látványtár: Virtuális utazás a múltba*, szerk. BUZÁS Gergely, OROSZ Krisztina, VASÁROS Zsolt, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 508–523.

KOPPÁNY Tibor, *Gótizáló tendenciák a magyarországi későreneszánsz építészetben = Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint, Szeged, JATE, 1990 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 10), 451–461.

- KOPPÁNY Tibor, *A középkori Magyarország kastélyai*, Bp., Akadémiai, 1999 (Művészettörténeti Füzetek, 26).
- KOPPÁNY Tibor, SÁGI Károly, *Csobánc*, Bp., Pannonia, 1965 (Műemlékeink).
- Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, előszó, főszerk. KRISTÓ Gyula, Bp., Akadémiai, 1994.
- KOVÁCS András, *Alvinc: Martinuzzi-Bethlen kastély*, Kolozsvár, Kriterion – Transylvania Trust Alapítvány, 2005 (Erdélyi Műemlékek, 38).
- KOVÁCS András, *Bonchida: Bánffy kastély*, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1995 (Erdélyi Műemlékek, 10).
- KOVÁCS András, *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században = Idővel paloták...: Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., Balassi, 2005, 235–258.
- KOVÁCS András, *Gyulafehérvár: Szent Mihály székesegyház*, Kolozsvár, Utilitas, 1996 (Erdélyi Műemlékek, 26).
- KOVÁCS András, *Kolozsmonostor: Római katolikus kálvária templom*, utószó KÁDÁR István, Kolozsvár, Utilitas, 1997 (Erdélyi Műemlékek, 27).
- KOVÁCS András, *Kolozsvár: A Farkas utcai református templom*, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993 (Erdélyi Műemlékek, 3).
- KOVÁCS András, *Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században = Kolozsvár 1000 éve*, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán et alii, Kolozsvár, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – EME, 2001, 53–73.
- KOVÁCS KISS Gyöngy, *Adatok a viselet szabályozásához a 16–17. századi Kolozsváron* = K. K. Gy., *Megidézett múlt: Tanulmányok, forrásközlések*, Kolozsvár, Korunk – Komp-Press, 2008, 43–48.
- KOVÁCS KISS Gyöngy, *A játékos város: A társadalmi érintkezés, a gondülés és a játékok néhány színhelye a 16. századi Kolozsváron* = K. K. Gy., *Megidézett múlt: Tanulmányok, forrásközlések*, Kolozsvár, Korunk – Komp-Press, 2008, 9–26.
- KOVÁCS KISS Gyöngy, *Könyvek a kolozsvári polgárok 16–17. századi hagyatékaiban* = K. K. Gy., *Rendtartás és kultúra: Századok, mindennapok, változások Erdélyben*, Marosvásárhely, Mentor, 2001, 48–59.
- KOVÁCS KISS Gyöngy, *Pletyka, becsületsértés, rágalmozás a fejedelemség kori Kolozsváron* = K. K. Gy., *Megidézett múlt: Tanulmányok, forrásközlések*, Kolozsvár, Korunk – Komp-Press, 2008, 27–41.

- KOVÁCS KISS Gyöngy, *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában* = K. K. Gy., *Megidézett múlt: Tanulmányok, forrásközlések*, Kolozsvár, Korunk – Komp-Press, 2008, 49–63.
- KOVÁCS KISS Gyöngy, *A vigadó 16. századi Kolozsvár és a pajzán hegedűsnék: Pillanatképek az urbanitás mindennapjaiból*, Korunk, Harmadik folyam 21(2010)/10(október), 3–10.
- KOVÁCS Klára, *Nagyvárad: Vár*, Kolozsvár, Kriterion – Transylvania Trust Alapítvány, 2005 (Erdélyi Műemlékek, 41).
- KOZÁK Károly, *A szigligeti [felső] vár 1965–66. évi feltárása = Magyar műemlékvédelem 1967–1968*, Bp., Akadémiai, 1970 (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, 5), 229–244.
- KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi, 2008.
- KÖSZEGHY Péter, *A magyar Gróbián* = CSAKTORNyai Mátvás, *Gróbián*, Bp., Balassi, 1999 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 9), 83–113.
- KRISTÓ Gyula, *Magyarország története 895–1301*, Bp., Osiris, 1998 (Osiris Tankönyvek).
- KRIZBAI Jenő, *Nagyenyed: Bethlen Gábor Kollégium*, Kolozsvár, Utilitas, 1997 (Erdélyi Műemlékek, 28).
- LACZHÁZI Gyula, *Kortörténet és önéletírás (Kemény János, Bethlen Miklós) = Magyar irodalom*, előszó, főszerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010 (Akadémiai Kézikönyvek), 284–290.
- LACZHÁZI Gyula, *Önéletrajzi narratíva és emlékirás = Magyar irodalom*, előszó, főszerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010 (Akadémiai Kézikönyvek), 280–284.
- LUKÁCS László, *Történeti mondák a Káli-medencében = Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből*, szerk. S. LACKOVITS Emőke, Veszprém, Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság, 1986, 18–27.
- LUKINICH Imre, *Erdély területi változásai a török hódítás korában*, Bp., MTA, 1918.
- A magyar irodalom története 1600-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964 (A Magyar Irodalom Története, 1).
- Magyar művelődéstörténeti lexikon: középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2003–2010, I–X.
- Magyar történelmi fogalomtár*, szerk. BÁN Péter, Bp., Gondolat, 1989, I–II.
- Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, bev., szerk. MAKSAJ Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai: Forráskiadványok, 2/16).

Magyarország története: Előzmények és magyar történet 1242-ig, szerk. BARTHA Antal, Bp., Akadémiai, 1984 (Magyarország Története Tíz Kötetben, 1).

Magyarország története 1526–1686, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 1987 (Magyarország Története Tíz Kötetben, 3).

Magyarország története 1686–1790, szerk. EMBER Győző, HECKENAST Gusztáv, Bp., Akadémiai, 1989 (Magyarország Története Tíz Kötetben, 4).

Magyarország történeti kronológiája, I–II, szerk. PÉTER Katalin, SOLYMOSI László, SOMOGYI Éva, Bp., Akadémiai, 1981–1982.

MENTLÉNYI Klára, *A körmendi Batthyány kastély helyszíni kutatásának eddigi eredményei = A Batthyányak évszázadai: Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29.*, bev. R. VÁRKONYI Ágnes, szerk. NAGY Zoltán, Körmend – Szombathely, Körmend Város Önkormányzata, 2006, 355–368.

MIHÁLY Melinda, *Kolozsvár erődítményei*, Kolozsvár, Kriterion – Transylvania Trust Alapítvány, 2005 (Erdély Műemlékei, 39).

MIHÁLY Melinda, *Reneszánsz polgárházak Kolozsvár Fő terének északi során: Néhány kísérlet a megrendelők azonosítására*, Korunk, Harmadik folyam 19(2008)/7(július), 60–68.

MIKÓ Árpád, *Báthory István király és a reneszánsz művészet Erdélyben (1576–1586)*, Művészettörténeti Értesítő, 37(1988), 109–135.

MOLNÁR Antal, *A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon*, Vigilia, 64(1999), 348–359.

MOLNÁR Antal, SIPTÁR Dániel, *Egyetem volt-e a kolozsvári „Báthory-egyetem”? = M. A., Lehetetlen küldetés?: Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola – L’Harmattan – Nyitott Könyv, 2009 (TDI Könyvek, 8), 29–48.

MÜLLER Róbert, *Szentgyörgyvár földrajzi környezete és régészeti emlékei (A település területének története a kezdetektől a törökkorig) = Szentgyörgyvár története*, szerk. M. R., Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002 (Zalai Kismonográfiák, 7), 9–25.

NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IV, Pest, Ráth, 1858.

NAGY László, *A „feleségkiáruló Kurafi János” = N. L., Botránykövek régvolt históriánkban*, Bp., Akadémiai, 1997, 179–213.

NAGY László, *Mihai Viteazul a magyar históriában* = N. L., *Botránykövek régvolt históriánkban*, Bp., Akadémiai, 1997, 79–135.

NAGY László, *Zsigmond az „örjöngő zsarnok”* = N. L., *A rossz hírű Báthoryak*, Bp., Kossuth, 1984, 77–148.

NAGY Levente, *Emlékirat-irodalom* = *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2008 (A Magyar Irodalom Története, 1), 555–567.

NAGY Levente, *História, emlékezet, önvallomás* = *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2008 (A Magyar Irodalom Története, 1), 363–373.

NIEDERHAUSER Emil, *Kelet-Európa története*, Bp., História – MTA TtI, 2001, (História Könyvtár: Monográfiák, 16).

NOVÁKI Gyula, *„Gondolják, látják az várnak nagy voltát”: Néhány gondolat egy tanulmánykötet kapcsán*, *Castrum*, 2(2006)/2, 87–93.

NOVÁKI Gyula, *A kemendi vár*, Zalaegerszeg, s. ed., 1960 (A Göcseji Múzeum Közleményei, 6), klny. *A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960*, szerk. SZENTMIHÁLYI Imre, Zalaegerszeg, Zala megye Tanácsa V.[égrehajtó] B.[izottságának] Művelődési Osztálya, 1960, 97–106.

OBORNI Teréz, *Bocskai erdélyi állama* = „*Frigy és békesség legyen...*”: *A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006 (A Bocskai-szabadságharc 400. Évfordulója, 8), 77–88.

OBORNI Teréz, *Erdély fejedelmei*, s. l., Pannonica, 2002 (Magyar Századok).

OBORNI Teréz, *Erdély sorsa: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére, 1557–1564*, *Rubicon*, 14(2003)/11–12, 59–63.

OBORNI Teréz, *Fráter György (1484 k.–1551)* = *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok: 100 portré a magyar történelemből*, szerk. RÁCZ Árpád, Bp., Aquila – Rubicon, 1999, 63–66.

OBORNI Teréz, *Habsburg Ferdinánd harca a magyar trónért*, *Rubicon*, 14(2003)/11–12, 41–47.

OBORNI Teréz, „...*quem historiae Transilvanicae patrem merito dixeris...*”: *Az erdélyi történetírás atyja: Szamosközy István*, *Korunk*, Harmadik folyam 22(2011)/5(május), 16–21.

PAÁL József, *Hegyesd vára (Rekonstrukciós elképzelések)*, Várak, Kastélyok, Templomok, 2(2006)/2(április), 8–10.

PAKÓ László, *Városi polgár – vármegyei nemes? = A reneszánsz Kolozsvár*, szerk. KOVÁCS András, KOVÁCS KISS Gyöngy, Kolozsvár, Kolozsvár Társaság, 2008, 222–255.

PAPP Klára, *Bocskai kassai fejedelmi udvara = „Nincsen nekünk több hazánk ennél...”*: *Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*, szerk. IFJ. BARTA János, P. K., Bp., Lucidus, 2004 (Kisebbségkutatás Könyvek), 121–144.

PÁKAY Zsolt, *Adalékok a balatonfüredi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696)*, bev., kiad. VERESS D. Csaba, VMMK, 18(1986), 317–326.

PÁKAY Zsolt, *Adalékok a tapolcai és sümegi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696)*, bev., kiad. VERESS D. Csaba, VMMK, 17(1984), 233–271.

PÁLFFY Géza, *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés?: A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)*, Bp., MTT – Századok, 2009 (Századok Füzetek, 3).

PÁLFFY Géza, *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon*, Századok, 138(2004), 1005–1101.

PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bp., História – MTA TtI, 2010 (História Könyvtár: Monográfiák, 27).

PÁLFFY Géza, *A tizenhatodik század története = A magyar újkor története*, szerk. SZVÁK Gyula, s. I., Pannonica, 2007, 7–72.

PÁLFFY Géza, *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század) = Veszprém a török korban: Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről*, szerk. TÓTH G. Péter, Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1998 (Veszprémi Múzeumi Konferenciák, 9), 91–188.

PÁMER Nóra, *A gyulaírástól a középkori premontrei monostor feltárása*, VMMK, 6(1967), 239–246.

PÉTER Katalin, *Házasság a régi Magyarországon: 16–17. század*, Bp., L'Harmattan, 2008 (Múltidéző Zsebkönyvtár).

PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom a XVI. században*, Bp., Stephaneum, 1930 (Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete, 2).

POZSONY Ferenc, *Szászok és magyarok a XVI. század végi Kolozsvárt = Kolozsvár 1000 éve*, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán et alii, Kolozsvár, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – EME, 2001, 38–44.

Régi magyar glosszárium: Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára, szerk. BERRÁR Jolán, KÁROLY Sándor, Bp., Akadémiai, 1984.

F. ROMHÁNYI Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon: katalógus*, s. 1., Pytheas, 2000.

RÜSZ-FOGARASI Enikő, *Balogdi Farkas kolozsvári polgár életútja*, Korunk, Harmadik folyam 21(2010)/10(október), 28–32.

SARKADI Márton, *A gyulafehérvári székesegyház és érseki palota 1999–2002 között végzett helyreállítási munkáinak tanulságai*, Műemlékvédelmi Szemle, 13(2003)/1, 43–87.

SAS Péter, *A bonchidai Bánffy-kastély egykori kéziratgyűjteménye*, MKsz, 124(2008), 56–61.

SAS Péter, *Herepei János és a Farkas utcai templom = HEREPEI János, A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből (Az 1638–1647. évi építkezés, berendezés és felszerelés adattára)*, bev., kiad., szerk. S. P., Kolozsvár, Művelődés, 2002, 5–19.

SAS Péter, *A kolozsvári ferences templom*, Kolozsvár, Erdélyi Ferences Rendtartomány, 1999.

SAS Péter, *A kolozsvári Szent Mihály-plébániakönyvtár: Egy könyv- és olvasmánytörténeti kuriózum = „mint az gyümölczös és termett szőlőveszszöc...”: Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, szerk. STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett, Bp., Balassi – OSzK, 2010, 277–284.

SAS Péter, *A kolozsvári Szent Mihály-templom és egyházi gyűjteménye*, Kolozsvár, Glória, 2009.

S. SÁRDI Margit, *Égi jelek-előjelek a 17–18. századi emlékiró-irodalomban = Pietas non sola Romana: Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*, ed. Anita CZEGLÉDI et alii, Bp., Eötvös Collegium – Typotex, 2010, 856–869.

S. SÁRDI Margit, *A kora újkori „értelmiségi” napló = „mint az gyümölczös és termett szőlőveszszöc...”: Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, szerk. STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett, Bp., Balassi – OSzK, 2010, 287–298.

S. SÁRDI Margit, *A magyar irodalom barokk korszaka: Az emlékirás*, Bp., EPER, 2005: <http://eper.elte.hu/mp3/ea/barokk7.mp3> . [Legutóbb letöltve 2011. május 18-án 22:15-kor.]

- S. SÁRDI Margit, *Naplók és nőírók (XVII–XVIII. század)*, Irodalomtörténet, 87(2006), 618–628.
- S. SÁRDI Margit, *Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), 209–222.
- SEBESTYÉN Józsa, *Gyulafi Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai*, Bp., Franklin ny., 1905 (Művelődéstörténeti Értekezések, 14).
- Johann SEIVERT, *Sechster Beitrag zur Gelehrten-Geschichte der Siebenbürgischen Unger und Szekler*, Siebenbürgische Quartalschrift, 7(1801)/1, 1–23.
- SIPOS Gábor, *Kolozsvári iskolák a 16. században = A reneszánsz Kolozsvár*, szerk. KOVÁCS András, KOVÁCS KISS Gyöngy, Kolozsvár, Kolozsvár Társaság, 2008, 212–220.
- SUGÁR István, *Bornemissza Gergely deák élete*, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1984 (Studia Agriensia, 4).
- SZABÓ Károly, *Gyulafi Lestár élete és munkái: Bevezetésül = GYULAFI Lestár Följegyzései*, bev., kiad. SZ. K., Bp., MTA, 1881 (MHH-S, 31), 3–11.
- SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban: 1521–1700*, bev. T. S., előszó KESERŰ Bálint, szerk. FONT Zsuzsa, Szeged, JATE, 1992 (Fontes Rerum Scholasticarum, 4).
- SZABÓ Péter, *Államférfiből szerzetes: Az alvinci környezet és Fráter György szerepváltása* = SZ. P., *Jelkép, rítus, udvari kultúra: Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*, Bp., ELTE Történettudományok Doktori Iskola – L'Harmattan – Nyitott Könyv, 2008 (TDI Könyvek, 7), 36–46.
- SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, Bp., Kulturtrade, 1997 (Tudomány-Egyetem).
- SZABÓ Péter, *Szapolyai János kézcsókja* = SZ. P., *Jelkép, rítus, udvari kultúra: Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*, Bp., ELTE Történettudományok Doktori Iskola – L'Harmattan – Nyitott Könyv, 2008 (TDI Könyvek, 7), 114–126.
- SZABÓ Péter, *Temetkezési kultúránk újabban felfedezett forrásai elé*, ItK, 102(1998), 744–759.
- SZABÓ Péter, *Uralkodói temetéseink kérdéséhez = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, előszó, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1987, 324–335, 388–392.

- SZAKÁLY Ferenc, *A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526) = Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, szerk. RÚZSÁS Lajos, Sz. F., Bp., Akadémiai, 1986, 11–57.
- SZAKÁLY Ferenc, *Virágkor és hanyatlás: 1440–1711*, Bp., Háttér – Téka, 1990 (Magyarok Európában, 2).
- SZATLÓCZKI Gábor, *Szentgyörgyvár a középkorban – Szentgyörgyvár a török időkben = Szentgyörgyvár története*, szerk. MÜLLER Róbert, Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002 (Zalai Kismonográfiák, 7), 27–48.
- SZÁSZ Anikó, *Gyalu: Várkastély*, Kolozsvár, Kriterion – Transylvania Trust Alapítvány, 2002 (Erdélyi Műemlékek, 33).
- SZEKFÜ Gyula, *Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához*, Bp., Barcza ny., 1904.
- SZEKFÜ Gyula, *Szamosközy műve az 1594 év eseményeiről*, Századok, 42(1908), 217–244.
- SZELESTEI N.[AGY] László, *Napló misszilisekben: egy humanista műfaj határaitól = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), 373–380.
- SZENCI MOLNÁR Albert, *Dictionarium Latinoungaricum: Nürnberg, 1604*, [reprint kiadás], tan. IMRE Mihály, Bp., Akadémiai – MTA ItI, 1990 (Bibliotheca Hungarica Antiqua).
- SZENTPÉTERY Imre, *A kronológia kézikönyve*, kiad. GAZDA István, Bp., Könyvértékesítő, 1985 (Tudománytár, 15).
- SZILAS László, *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001 (METEM Könyvek, 34).
- SZILÁGYI Sándor, *Előszó* = GYULAFFI *Történelmi maradványai*, bev., kiad. SZ. S., Bp., MTA, 1894 (MHH-S, 33), 3–4.
- SZILÁGYI Sándor, *[Előszó]* = GYULAFFI *Történeti maradványai*, bev., kiad. SZ. S., TT, 1893, 109–110.
- SZILÁGYI Sándor, *Erdély irodalomtörténete különös tekintettel történeti irodalmára*, Budapesti Szemle, 2. folyam, 1(1858), 140–189.
- SZILÁGYI Sándor, *Jelentés a maros-németi levéltárról = A Magyar Történelmi Társulat 1887. évi jul. 24–27-iki vidéki kirándulása Déva városába és Hunyad vármegyébe*, szerk. SZ. S., Bp., MTA, 1887 = Századok, 21(1887), VIII. füzet, 50–71.

SZINNYEI József, *Gyulafi Lestár* = Uő, *Magyar írók élete és munkái*, IV, Bp., Hornyánszky, 1896, 130–134. hasáb.

TAKÁTS Sándor, *Palonai Magyar Bálint* = T. S., *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Bp., Genius, 2s. dat., 227–257.

TAKÁTS Sándor, *Rátóti Gyulaffy László* = T. S., *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Bp., Genius, 2s. dat., 259–292.

TONK Sándor, *Bevezetés* = SZABÓ Miklós, T. S., *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban: 1521–1700*, bev. T. S., előszó KESERŰ Bálint, szerk. FONT Zsuzsa, Szeged, JATE, 1992 (*Fontes Rerum Scholasticarum*, 4), vii–xi.

TÓTH István György, *Körmend a kora újkorban (1526–1809)* = *Körmend története*, szerk. SZABÓ László, Körmend, Körmend Önkormányzata, 1994, 98–179.

Történelmi világtalasz, főszerk. HEGYI Gyula, Bp., Kartográfiai Vállalat, 1991.

TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Bp., Akadémiai, 1980 (*A Magyar Országos Levéltár Kiadványai: Hatóság- és Hivataltörténet*, 3/6).

TRÓCSÁNYI Zsolt, *Hatalmi struktúra és udvari kultúra a Báthoryak Erdélyében* = *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, előszó, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1987, 129–134.

Új magyar irodalmi lexikon, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 2000, I–III.

VARGA Szabolcs, *A devecei Choronok*, Fons, 8(2001), 259–310.

VÁRKONYI Gábor, *Kolozsvár–Isztambul–London, 1594* = *Angliától Nagy-Britanniáig: Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*, szerk. FRANK Tibor, Bp., Gondolat, 2004, 73–88.

VÁRKONYI Gábor, *A konstantinápolyi angol politika a tizenöt éves háború időszakában: Edward Barton angol portai követ jelentései Konstantinápolyból 1593–1597*, Aetas, 2000/4, 106–123.

VÁRKONYI Gábor, *Angol békeközlés és a lengyel–török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában (1593–1598)*, Aetas, 2003/2, 44–62.

VÁSÁRHELYI Judit, *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai: II. Az „erdélyi” gyűjtemény – III. Győri könyvtulajdonosok*, MKsz, 96(1980), 230–263.

Veszprém megye régészeti topográfiája: A keszthelyi és a tapolcai járás, szerk. SÁGI Károly, Bp., Akadémiai, 1966 (*Magyarország Régészeti Topográfiája*, 1).

Veszprém megye régészeti topográfiája: A veszprémi járás, szerk. ÉRI István, Bp., Akadémiai, 1969 (*Magyarország Régészeti Topográfiája*, 2).

VÉGHÉLY Dezső, *Életrajzi adatok I.: Gyulaffy (III.) László életéhez*, Századok, 3(1869), 497–499.

ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*, bev., kiad. LADÁNYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1977 (Humanizmus és Reformáció, 6).

ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig [...] Genius kiadás*, [reprint kiadás], Bp., Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1986 (Reprint).

ZSIRAY Lajos, *A bakonyszentjakabi pálos kolostor*, Műemlékvédelem, 21(1977), 148–152.

ZSIRAY Lajos, *Leányfalvi Ágoston, Kinizsi Pál várának építész*, Műemlékvédelem, 19(1975), 204–206.

W. KOVÁCS András, *A cegei Wass család története (16–20. század)*, Erdélyi Múzeum, 66(2004)/3–4, 1–56.